

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV BOHEMISTIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

ČESKÉ BÁSNÍŘKY V EXILU

Vedoucí práce: prof. PaedDr. Michal Bauer, Ph.D.

Autor práce: Bc. Petra Němečková

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: 2

2017

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledky obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 8. 5. 2017

.....
Petra Němečková

Poděkování

Děkuji panu prof. PaedDr. Michalu Bauerovi, Ph.D. za vedení a konzultování mé diplomové práce, velmi si cením času, který mi věnoval. Nemenší poděkování pak náleží mé rodině za vytrvalou podporu v průběhu studií. V neposlední řadě pak děkuji pracovnícům Akademické knihovny JU, které mi ochotně pomáhaly se zajištěním potřebných materiálů, bez nichž by tato práce nemohla vzniknout.

Anotace

Po úvodním přiblížení problematiky existence v zahraničním prostředí, které je ilustrováno na vzpomínkách jak spisovatelů, tak nespisovatelů, představuje práce literární, především básnickou tvorbu autorek, které se z nejrůznějších důvodů rozhodly pro život za hranicemi Československa mezi lety 1968–1989. Přičemž pro uvedení jejich tvorby do širšího kontextu je reflektováno celé poválečné období. Pozornost je zaměřena na témata, motivy a jazykové prostředky vyskytující se, nebo naopak absentující, ve vybraných sbírkách poezie a na jejich případnou proměnlivost. V potaz jsou brány souvislosti a příčiny exilu/emigrace básnířek, stejně jako další potenciální vlivy na tvorbu, vycházející z přihlídnutí ke společensko-kulturním událostem. Závěrečná kapitola práce pak nastiňuje situaci po roce 1989, kdy některé autorky zvolili buď návrat do vlasti, setrvání v zahraničí, nebo život, který nemusí spočívat v rozhodnutí pro jedinou zemi.

Annotation

After the introductory chapters dealing with problematics of living abroad – including memories of writers and non-writers, the thesis presents literary (especially lyrical) work of women writers who have decided to live beyond the borders of Czechoslovakia between years 1968–1989. This requires reflection of the whole context of post-war period. The attention is primarily focused on topics, motifs and instruments of poetic language that are present or absent in the chosen collections of poetry and on their potential changeability as well. There are also discussed the causes of exile or emigration of poetesses as well as other hypothetical effects on their work that are based on socio-cultural events. The final chapter outlines the situation after the year 1989 when some of poetesses have chosen the comeback to their motherland, some of them have stayed abroad or they have decided for life that does not have to consist of decision for a single country.

Obsah

Úvod.....	8
1 (Bez)podmínečný odchod do zahraničí	10
1. 1 Libuše Čačalová.....	12
1. 2 Vladimíra Čerepková.....	12
1. 3 Jiřina Fuchsová	12
1. 4 Inka Machulková	13
1. 5 Jarmila Malendová.....	13
1. 6 Olga Neveršilová	14
1. 7 Olga Pražáková	14
1. 8 Sylvie Richterová.....	14
1. 9 Olga Valeská.....	15
1. 10 Bronislava Volková	15
2 Otázka národnosti a identity	17
3 Jazyková bariéra	22
4 Publikační příležitosti	25
4. 1 Periodika	25
4. 2 Nakladatelství	26
5 Vybrané sbírky poezie	28
5. 1 Exilová poezie po roce 1948.....	29
5. 2 Exilová poezie po roce 1968.....	29
5. 2. 1 Libuše Čačalová.....	29
5. 2. 2 Vladimíra Čerepková.....	32
5. 2. 3 Jiřina Fuchsová	36
5. 2. 4 Inka Machulková	44
5. 2. 5 Jarmila Malendová.....	48
5. 2. 6 Olga Neveršilová	50
5. 2. 7 Olga Pražáková	54
5. 2. 8 Sylvie Richterová.....	55
5. 2. 9 Olga Valeská.....	57
5. 2. 10 Bronislava Volková	59
6 Cesta domů?.....	65
6. 1 Sbírkky poezie po roce 1989	67

Závěr	69
Prameny	73
Primární literatura	73
Sekundární literatura.....	74
Publikace.....	74
Periodika	76
Internetové zdroje	77
Příloha	78

Úvod

„*Smyslem umění je také jeho hledání.*“¹

– *Sylvie Richterová*

Zaměření se na exilovou poezii vyžaduje nejen znalost literární tvorby samotné, ale bezpochyby také pozornost věnovanou událostem neliterárním, tedy (také) dějinným. Na základě tohoto předpokladu jsou pro úvodní, do tematického kontextu uvádějící, kapitoly okrajově zařazeny nejen literárněhistorické poznatky, ale také zkušenosti a výpovědi nespisovatelů žijících v zahraničí mezi lety 1968–1989 s pochopitelným přesahem k období předešlému a následujícímu. Stejný datační mezník je pak selektivní podmínkou i pro básnické sbírky, které byly vybrány k interpretaci.

Přestože lze o exilových zkušenostech hovořit z genderově nezaújaté pozice, rozhodla jsem se věnovat více prostoru ženám. Nejedná se o feminismus podporující, ani genderovou nerovnost zdůrazňující záměr, ale o subjektivní domněnku považující tvorbu českých básnířek v zahraničí za nedostatečně reflektovanou. Dovolila bych si v tomto rozhodnutí souhlasit se slovy Věry Linhartové, o jejíž mnohé teoretické úvahy se tato práce opírá, která znějí: „není básník-žena, tak jako není básník-muž, ale [...] existuje lidská bytost, kterou básnická zkušenost přiměje k tomu, aby se vyjádřila skrze rukopis“ a právě tato lidská bytost, tedy „básník je ten, kdo překračuje [...] svůj individuální úděl v tom, co je v něm zvláštního, včetně prvotního vkladu – narodit se jako muž, nebo jako žena“².

Pobyt mimo mateřskou zemi, jak nucený, tak dobrovolný, staví své účastníky před otázku národnosti a identity. To souvisí nejen s odlišnými společenskými konvencemi cizích zemí, ale především s jazykem, jenž se pro některé stal pokořitelnou výzvou, avšak pro jiné nepřekročitelnou bariérou. Druhá varianta pro spisovatele znamenala tvůrčí odmlčení, buď úplné – absence jakékoliv tvorby, nebo relativní – texty napsané, ale nevydané. Dále, i přesto, že vzrůstaly počty exilových nakladatelství, nebylo možné vydat veškerou tvorbu, a podpory se dostávalo zejména textům vztahujícím se

¹ RICHTEROVÁ, Sylvie. Velká literatura se neobejde bez zrady: Literatura a etika tragédie, žánr minulosti Kýč je nepřítomnost vědomí zla Domácí tabu. *Lidové noviny*. 2000, 13(163), s. 19.

² LINHARTOVÁ, Věra. *Soustředné kruhy: články a studie z let 1962-2002*. Praha: Torst, 2010, s. 314.

ke společenskopolitickému dění na domácích „scénách“. Přesto čeští autoři a autorky nejen samostatně tvořili, šířili tvorbu mezi ostatními exulanty, zprostředkovávali vydávání doma nepřipustných děl, ale také knihy překládali do jazyků těch zemí, kde aktuálně působili, čímž podporovali povědomí o české literatuře ve světě a potvrzovali tak „jen“ částečné odloučení od domácího prostředí. Překladačská aktivita mnohdy souvisela s působením na zahraničních univerzitách a probíhala ve spolupráci s tamními pověřenými jazykovědci či beletristy. Ani opačný proces, totiž tvorba českého autora v zahraničním jazyce překládaná do češtiny (často formou překládání sebe sama), nebyl výjimkou, a to především u autorů, jejichž pobyt nabýval na časovém rozsahu a přítomný jazyk se stal jazykem tvůrčím. Zde se otevírá často polemizovaná otázka „národnostního“ přináležení autora, respektive autorky takové tvorby. Mezi cizojazyčnými díly českých autorů však stále zůstávají taková, která jsou (zatím) nepřeložená.

Mnou nabídnuté interpretace básnických sbírek pak vycházejí z předpokladu vlivu nového, exilového prostředí na tvorbu. Vycházím z předpokladu, že odcizující, nebo naopak poznávací motivy se ve vztahu ke společnosti i k jazyku v rukou jednotlivých básníků liší a také to, že v nich je možné spatřovat (ne)vyrovnání se autork s nelehkou situací. Snaha porozumět vybraným publikacím v těchto kontextech je inspirovaná nejen přístupem Hanse-Georga Gadamera (viz níže), ale také myšlenkovými přístupy samotných básníků, z nichž mnohé se samy zabývaly teoretickou stránkou literatury.

Posledním výzkumným okruhem je nastínění situace poezie zde pojednávaných básníků po roce 1989, kdy některé absolvovali odchod do tzv. druhého exilu, tj. do vlasti, nebo naopak zůstali v nových domovech.

Mnohé podněty k otázkám (nejen) ohledně vzdálenosti prostorové, která se týká působení spisovatelů v zahraničním prostředí, a časové, která se týká mého vztahu k neprožitému zkoumanému období, mi poskytla publikace již zmíněného Hanse-Georga Gadamera, která se věnuje (také) hermeneutice v humanitních vědách, *Pravda a metoda I*. Učinila tak mimo jiné svým zamyšlením se nad rozuměním a nikoli metodologickým návodem jak ho dosáhnout. Nejen na jejím základě se totiž domnívám, že „rozumění“ (poezii především) je příliš individuální na to, aby byl postup jeho dosažení jednoznačně ustanoven.

1 (Bez)podmínečný odchod do zahraničí

„Žádný spisovatel, který má trochu úcty k sobě samému, nemůže svobodně pracovat v policejním státě. Kdybych měl mluvit podle instrukcí, které jsem dostal od českých organizátorů této cesty³, musel bych říct, že situace v Československu je vyjádřením vůle lidu. Ale svědomí mi nedovolí šířit takové lži.“⁴

– Ivan Blatný

Důvody k vycestování a následnému rozhodnutí v zahraničí setrvat se přirozeně lišily v jednotlivých dějinných etapách a s těmito diferencemi se odlišovaly i „podoby exilu“. Zatímco váleční exulanti věřili v dočasnost a návrat do vlasti, účastníci pounorové vlny⁵ tuto ideu již ztráceli. Výrazněji se tak objevovaly asimilační snahy jazykové i kulturní a své opodstatnění našly v neúspěšném vyvrcholení „pražského jara“ v roce 1968. Následovala nejpočetnější vlna československé emigrace v období druhé poloviny 20. století⁶. Přestože se jednalo o nejvýraznější datační mezníky, odchody do zahraničí probíhaly průběžně a nejen v důsledku politických změn. Důvodem odchodu nebo setrvání mohla být také vědecká činnost nebo sňatek, a také proto se některé zahraniční autorky (a autoři) neztotožňují s prisouzenými pojmenováními „exulant“ či „emigrant“⁷.

Odchodům (a návratům) je věnováno několik publikací. Důvod, proč se mezi následujícími citacemi vyskytují slova osob zdánlivě nesouvisejících s „básnířkami v exilu“, lze vysvětlit pomocí hermeneutického kruhového pravidla, „že celku musíme

³ Cesta na spisovatelské turné do Velké Británie v roce 1948, kde Blatný krátce po příletu žádá o politický azyl.

⁴ ALBRIGHT, Madeleine Korbel. *Vzkazy domů: příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (emigrace a exil 1848-1989)*. Praha: Dny české státnosti, 2012, s. 206.

⁵ Která následovala tzv. vítězný únor (17.–25. 2. 1948), tj. nastolení komunistické moci v ČSSR a připojení k Východnímu (resp. sovětskému) bloku.

⁶ Na základě statistiky čítala pounorová emigrace (1948–1967) celkem 35 783 občanů, přičemž pochopitelně nejvíce lidí překročilo státní hranice ještě před dobudováním tzv. Železné opony roku 1952, oddělující Západní a Východní blok, tedy v rozmezí let 1948–1951 (25 350 občanů). Posrpnová emigrace čítala celkem 135 155 občanů s nejpočetnější vlnou opět v počátku, tedy v letech 1968–1969 (70 130). (Srov. HANZLÍK, Jan (ed.). *Československá emigrace očima tajných materiálů*. In: TÁBORSKÝ, Jan. *Securitas imperii. 9. Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2002, s. 305.)

⁷ Na rozlišování termínů „emigrant“ a „exulant“ trvá například i písničkář Karel Kryl: „Exil je něco jiného než emigrace [...]. Exil je cílevědomá práce za osvobození země, ze které jsme odešli, povětšinou nedobrovolně, ale s úmyslem přijít zpět a udělat pro to maximum“. (In: ČERMÁK, Miloš. *Půlkacíř: (Rozhovor Miloše Čermáka s Karlem Krylem)*. Praha: Academia, 1993, s. 27.) Podobně diferencuje termíny i novinář a spisovatel Karel Hvizďala: „Emigrant [...] se snaží žít jen v nové kultuře [...], pobyt v zahraničí pro něj znamená novou šanci. Naopak Exulant je ten, kdo se [...] rozdílly snaží artikulovat, žije jimi [...]“, a nejedná se jen o rozdíl jazykové. (In: ALBRIGHT, Madeleine Korbel. *Vzkazy domů: příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (emigrace a exil 1848-1989)*. Praha: Dny české státnosti, 2012, s. 15.)

rozumět z jednotlivého a jednotlivému z celku“⁸, a úplné prostředí, v němž vznikaly jednotlivé básnické sbírky autorek, nebylo jen literární.

V rámci projektu založeného na metodě orální historie „Paměť žen“ vyšla mimo jiné kniha *Ženy mezi dvěma světy* Pavly Frýdlové⁹, která přibližuje osudy žen, jež odcházely (především po roce 1968) „ne za lepším bydlem, ale za větší mírou svobody a možností poznat svět“¹⁰. Jejich příběhy přibližují tehdejší zkušenost s exulantským (i emigrantským) životem, plným křížovatek, dnešním čtenářům a otevírají dveře do sociálně-kulturních prostředí různých zemí, v nichž hledaly oporu a náhradní zázemí. Mnohé z respondentek (z nichž se některé ze studijních či poznávacích důvodů podívaly „na západ“ ještě před odchodem do exilu, ale ne všechny se stihly vrátit) se v zahraničí pohybovaly v uměleckých a kulturních kruzích, čímž často navazovaly na svou činnost nebo studia v Československu. „Nejrychleji se člověk zařadí, když zjistí, že svými znalostmi může být užitečný“¹¹, připomíná například Helena, která se v Kanadě věnovala fotografii. Sama navíc pozitivně hodnotí tamní (tehdejší) přístup k emigrantům: „Kdo přijde a neumí jazyk, dostane na pár měsíců nějaké minimální prostředky na živobytí a musí do školy naučit se řeč. Mají na to vypracovaný systém, aby ti lidé nebyli závislí“¹². Mezi řádky knihy je patrné, že oslovené ženy z této publikace emigrovaly ve studentském věku a ne vždy se jednalo o politicky nepohodlné osoby. Pro odchod se rozhodly také „děti“ stranicky angažovaných rodičů, kteří si (někdy) byli vědomi nepříznivosti stávajícího prostředí: „[Otec] mi řekl, že mám v téhle zemi tři možnosti: buď se jako on přidám k proudu a mohu dosáhnout toho, co chci, nebo budu disidentem [...], a třetí možnost bylo odsud odjet [...], tak jsem řekla, že odjedu“¹³.

Lze předpokládat, že s podobnými existenciálními nejistotami, buď už v Československu, nebo až za jeho hranicemi, přišly do styku i básnířky, jimž je věnována tato práce. Ne o všech jejich osudech přitom existují ucelenější svědectví, a tak se mnohé

⁸ GADAMER, Hans-Georg. *Pravda a metoda I: nárys filozofické hermeneutiky*. Praha: Triáda, 2010, s. 257.

⁹ V souvislosti s projektem „Paměť žen“, realizovaným pod záštitou Gender Studies, vyšly P. Frýdlové publikace *Ženská vydrží víc než člověk* (2006), *Ženám patří půlka nebe* (2008), *Ženy mezi dvěma světy* (2008), a také rozhlasové a dokumentární cykly.

¹⁰ FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženy mezi dvěma světy: deset životních příběhů žen, které odešly do ciziny a po letech se vrátily*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 5.

¹¹ Tamtéž, s. 19.

¹² Tamtéž, s. 27.

¹³ Tamtéž, s. 191.

jejich vzpomínky nalézají roztroušené po periodících, nebo ve stručných medailoncích dříve či později publikovaných sbírek.

1. 1 Libuše Čačalová

Do USA se Libuše Čačalová (nar. 1950, Mikulov) odstěhovala roku 1977, tam také poprvé publikovala svou poezii. Jako absolventka psychologie však našla výraznější profesní uplatnění v odvětví závislostní a (post)traumatické terapie v New Yorku.

1. 2 Vladimíra Čerepková

Před svým odchodem do zahraničí, který sama datuje již do září roku 1968, se Vladimíra Čerepková (1946, Praha – 2014, Saint Valéry en Caux) pohybovala ve společnosti umělců kolem pražské poetické vinárny Violy¹⁴. Na toto prostředí vzpomíná jako na „skvělé propojení muziky a poezie“¹⁵ s vědomím, že „na ten režim [...] žili až nepochopitelně volně“¹⁶. Navíc „se to [tj. společenská situace] postupně zlepšovalo a v roce 1967 to byl [...] najednou ráj na zemi“¹⁷. Ale v důsledku srpnových událostí, kdy „cítila [...], že je konec, že spadla klec, která už se nikdy nezvedne“¹⁸, opouští Čerepková Československo. Její cesta vedla přes Vídeň do Francie, údajně proto, že „před její ambasadou nebyla taková fronta“¹⁹.

1. 3 Jiřina Fuchsová

Myšlenku k odchodu vyvolal v Jiřině Fuchsové (nar. 1943, Plzeň) zákaz studií doma. Společně s manželem se rozhodla nenavrátit ze zahraničního zájezdu. Jak sama na rok 1963 vzpomíná, „jen tak v letním oblečení, bez zavazadel“²⁰, směřovala jejich cesta do Ameriky, přes tříletý pobyt v New Yorku do Los Angeles „natrvalo“ – naplánovaný návrat do Československa na podzim 1968 se totiž neuskutečnil. V USA aktivně působila v oblasti mezinárodních vztahů, především československo-amerických. Stála u založení klubu československé kultury, na amerických univerzitách vyučovala český jazyk i literaturu, překládala, nejen pro české exulanty zřídila nakladatelství *Framar Publishers*, a výčet by mohl pokračovat. Nejen svou bilingvní poezií pak dává najevo ochotu se přizpůsobit novému prostředí, aniž by musela zavřít oči před neoddelitelnou

¹⁴ Vznik vinárny se datuje do roku 1963. V obměněné podobě směřující k divadelnictví existuje dodnes.

¹⁵ ČEREPKOVÁ, Vladimíra. *Nabíledni prázdno*. Praha: Torst, 2014, s. 96.

¹⁶ Tamtéž, s. 95.

¹⁷ Tamtéž, s. 97.

¹⁸ Tamtéž, s. 100.

¹⁹ Tamtéž, s. 88.

²⁰ ČEKANOVÁ, Markéta. Jiřina Fuchsová: bojovnice za Čechy mimo Čechy. *Xantypa*, 2006, 12(3), s. 82-83.

minulostí: „As a writer I thank Czechoslovakia for my childhood, my thousand-year old cultural heritage, and for the Czech language which, for better or worse, has become the tool of my artistic expression. To America I am grateful for my education (which for political reasons my country refused me), for the roof over my refugee head, and for the glorious freedom of action, thought and expression without which my Czech as a creative tool would be a wasted gift“²¹.

1. 4 Inka Machulková

Před odchodem do zahraničí Inka (oficiálně Olga) Machulková (1933, Praha – 2014, Mnichov) vystudovala chemicko-technologickou vysokou školu a zároveň pracovala na nejrůznějších pozicích. V šedesátých letech spolupracovala s již zmíněnou vinárnou Viola a podobně jako Vladimíra Čerepková na ni vzpomíná jako na skutečný prostor svobody, přestože ani jejich kulturní aktivity nebyly opomíjeny cenzurou. Právě v tomto období také začala svými verši přispívat do tamních tzv. pásem poezie a jazzu, a do mnoha časopisů. Její cesta za hranice, která vedla do Německa, se uskutečnila krátce po srpnové invazi, v září 1968. Ve vzpomínkách čteme, že tak učinila na doporučení příslušníka VB, jenž jí a jejím přátelům po náhodném zatčení a následném podezření z kontrarevolucionářství radil „vycestovat co možná nejrychleji. Tak na dva na tři měsíce, než se situace uklidní“²². V Mnichově, také díky svým bohatým pracovním zkušenostem, našla Machulková uplatnění v odvětví filmové tvorby, následně v chemickém průmyslu, tedy v oboru, který ještě v Československu vystudovala, a od osmdesátých let působila v mnichovské státní knihovně, příležitostně překládala, tlumočila a později vyučovala češtinu na jazykové škole. Vedle těchto aktivit vznikala její rozsáhlá tvorba poezie.

1. 5 Jarmila Malendová

Jarmila Malendová (1935–2008) opustila společně se svou rodinou Československo v roce 1969. Jejich cesta směřovala za pomoci tamních žurnalistů a spisovatelů do Skandinávie. Na švédské Göterborgské univerzitě Malendová nejen studovala, ale také

²¹ FUCHSOVÁ, Jiřina. *Americký baedeker = An American Beadeker*. Los Angeles: Framar Publishers, 1975, foreword – nestránkováno. V překladu: „Jako spisovatelka děkuji Československu za své dětství, mé tisíc let staré kulturní dědictví, a za český jazyk, který, ať už dobře nebo špatně, se stal mým uměleckým výrazivem. Americe jsem vděčná za vzdělání (které mi má země z politických důvodů odepřela), za střechu nad mou emigrantskou hlavou, a za úžasnou svobodu činu, myšlení a vyjadřování, bez které by má čeština jako kreativní nástroj byla zbytečným darem“.

²² MACHULKOVÁ, Inka. Bylo bez pohádek: rozhovor Michala Jareše s Inkou Machulkovou. *Tvar*, 2004, 15(16), s. 1, 12-14. In: MACHULKOVÁ, Inka. *Neúplný čas mokré trávy*. Brno: Host, 2006, s. 62.

nalezla uplatnění ve vyučování češtiny, a vedle toho se rozhodla věnovat poezii a přispívání do tamních časopisů.

1. 6 Olga Neveršilová

Olga Neveršilová (nar. 1934, Praha) vystudovala v Československu slavistiku, které se rozhodla věnovat také profesně. Přestože jí bylo oficiálně z politicko-náboženských důvodů zakázáno působit ve školství, alespoň soukromě vyučovala cizí jazyky, překládala a tlumočila. V šedesátých letech byla zaměstnána ve Slovanském ústavu ČSAV, později v Památníku národního písemnictví, a tehdy začala přispívat zprvu prozaicky, posléze i básnicky do literárních časopisů. Slavistice, ani psaní poezie, která se až v exilu dočkala svého vydání, se nepřestala věnovat ani po odchodu do Švýcarska v roce 1968. Na bernské univerzitě pracovala mj. jako lektorka cizích, především západoslovanských jazyků a literatury, v devadesátých letech se pak její přednášky ubíraly směrem k moderní české poezii.

1. 7 Olga Pražáková

Své první publikační zkušenosti získala Olga Pražáková (nar. 1922, Rakousko) přispíváním do literární revue *Archa*, avšak když byla její tvorba, stejně jako filozofická studia, po roce 1948 zakázána, pokusila se psát alespoň pro děti. Přestože ji omezování svobodné tvůrčí činnosti provázelo celá padesátá a šedesátá léta, datem odchodu Olgy Pražákové do Švédska je až rok 1972.

1. 8 Sylvie Richterová

Sylvie Richterová (nar. 1945, Brno) zvolila Itálii za svůj druhý domov v podstatě dobrovolně: „Svůj odchod jsem taky nebrala tak, že něco opouštím nebo se osvobozuji. Chápala jsem ho v tom smyslu, že si rozšiřuji vědomí“²³. Poté, co si roku 1967 vzala za manžela italského bohemistu, žila převážně tam a paralelně s tím se její pobyt v Československu stával „nepohodlným“, čemuž mohlo napomoci například i uvěznění její sestry Zuzany. Zájem o jazyky však projevila už v době svých studií tlumočnickví v Praze. Navázat na jazykové a literární zájmy jí bylo umožněno nejprve na římské univerzitě La Sapienza, kde nejprve jako studentka, posléze jako vědecká pracovnice v oborech českého jazyka a slovanské filologie započala svou působnost. Profesorkou českého jazyka a literatury byla později v Padově, Viterbu a nakonec opět v La Sapien-

²³ RICHTEROVÁ, Sylvie. Člověk nemá kořeny v zemi. *Týden*. 1997, 4(43), s. 110.

ze. Po odchodu z univerzitního prostředí se naplno věnuje literární činnosti a střídavě žije v Itálii a v Praze.

1. 9 Olga Valeská

Vlastním jménem Olga Kopecká (nar. 1941, Pelhřimov), opustila Československo v roce 1963. Předpoklad cesty do exilu však její, pro režim nepohodlnou rodinu (mj. „ilegálně“ poslouchající stanice BBC a Svobodné Evropy) provázel již od osmačtyřicátého. Zákaz studovat vybrané obory vedl Olgu Valeskou k několikaleté „vnitřní emigraci“²⁴, prožívané na Moravě. Tehdy si samostatně studovala náboženskou literaturu a cizí jazyky, jejichž znalost jí později usnadnila počátky v exilu, nejprve Holandském, kam se celá rodina přestěhovala za mamčiným novým manželem, později Německém, když v Mnichově našla uplatnění v redakci *Svobodné Evropy*, kde později prožívala náročné srpnové události osmašedesátého roku. Na odchod vzpomíná v dobrém, jak sama píše: „ocitli [jsme se s rodinou] ve svobodném státě. Doma jsme byli režimem pronásledováni a mnoho lidí se nás proto stranilo – báli se s námi stýkat, aby jim to režim neměl za zlé“²⁵.

1. 10 Bronislava Volková

Bronislava Volková (nar. 1946, Děčín) je vedle překladatelky, lingvistky a semiotičky, tedy profesí, jimž se od studií věnovala jak v Československu, tak následně v zahraničí, také básnířkou. Knižně debutovala až v roce 1984 sbírkou *Motáky do uší pěny* po pár letech strávených v exilu, kam roku 1974 odešla. Její básně vznikaly nejprve v češtině, s prodlužující se dobou v exilu i v angličtině, s pozdějším českým překladem pro exilová periodika. Publikované podoby sbírek pak vznikaly v nakladatelství *Poezie mimo domov* v češtině, avšak výborům z autorčiny tvorby se u jiných, zahraničních nakladatelů dostalo také podoby bilingvní, umožňující bezprostřední konfrontaci obou provedení. Vedle konfrontace jazykové nebyla Volkové pochopitelně cizí ani ta ontologická, nabízející novou perspektivu: „Žít v Americe znamená nahlížet na všechno novými očima“²⁶, jak podotýká, a zároveň s ohledem na svou poezii připomíná, že žít v jiném prostoru, než v jakém se narodila, neznamena definitivní odloučení, ani geografické, ani literárně-kulturní: „Pokud jde o typ mé poezie, [...] je to proud, který vyvěrá z mého

²⁴ CHALUPOVÁ, Zita. Myslím, že Bůh chtěl mít lidi svobodné. *Katolický týdeník*, 2008 (5). ISSN 0862-5557. Dostupné z: <http://www.katyvd.cz/clanky/myslím-ze-buh-chtel-mít-lidi-svobodne.html>

²⁵ Tamtéž.

²⁶ VOLKOVÁ, Bronislava, ZAHRADNICKÝ, Jan, ed. Semiotické rozmary Bronislavy Volkové. *Tvar*. 1992, 3(10), s. 10.

nitra, v němž jde spíše o to, co lidi spojuje, tedy o věci, které nejsou národností omezené, nýbrž všelidské. Přitom si zároveň i nadále budu zachovávat punc národnosti, v níž jsem byla zformována, i svého kosmopolitního osudu a univerzalistického založení²⁷. Udržování „kontaktu“ s Československem bylo pro Bronislavu Volkovou podstatné i v souvislosti s dlouhodobým působením v oblasti slovanských jazyků a literatur na mnoha amerických univerzitách včetně Indiana University v Bloomingtonu, načež vzpomíná i tamtéž působící básník Willis Barnstone: „Volková gives us Prague [...], and her poems give us a Czech presence in poetry“²⁸.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ VOLKOVÁ, Bronislava. *The courage of the rainbow: selected poems*. Riverdale-on-Hudson, N. Y.: Sheep Meadows Press, 1993, s. X. V překladu: „Volková nám přináší Prahu a její básně přinášejí představu o přítomnosti češtiny v poezii“.

2 Otázka národnosti a identity

„Vědomí lidí žijících v exilu je v něčem velmi podobné vědomí Židů, které neustále osciluje mezi vědomím fyzických prostorů (např. místem pobytu) a odvozených prostorů (vlast předků a původní jazyk). Židovská prostorová zkušenost, stejně jako prostorová zkušenost exulanta, je založena na této oscilaci, a to i tehdy, když se na vlast předků snaží zapomenout.“²⁹

– Karel Hvižd'ala

Přestože exil po roce 1848 a exil (po)válečného období (tj. 1. světové války) polemizoval s dočasností situace³⁰, byly té doby „položeny základy českých spolků, českého tisku a řady komunit [nejen] v USA“³¹. K jejich upevnění došlo během tzv. druhého válečného exilu po roce 1938, tehdy bylo „v exilu vytvořeno paralelní státní zřízení, fungující souběžně s protektorátní realitou“³². Vize dočasnosti však stále přetrvávala. Ti, kteří se po 2. světové válce rozhodli nenavrátit domů, primárně nesouhlasili s poválečným státně-politickým uspořádáním. Přibyli k nim pounoroví exulanti, kteří se za podpory rozhlasových stanic³³ snažili jak exulantům, tak Čechoslovákům podávat „objektivní zpravodajství, a narušoval[i] tak informační monopol oficiálních médií“³⁴ komunistického režimu. Ti, kteří se pak v „uvolňující se“ druhé polovině 60. let nacházeli v zahraničí, byli v srpnu 1968 „postaveni před volbu vrátit se do okupované vlasti, či zůstat v emigraci“³⁵ a řady těch, kteří se rozhodli pro setrvání v zahraničí, doplnili „jak lidé, kteří odmítli žít v okupované zemi [...] tak ti, již necítili v Československu dost možností odborného rozvoje [...], i mnozí umělci [...] a sportovci“³⁶. Především lidé v produktivním věku a nezřídka z řad inteligence. Posrpnový exil začal být považován za dlouhodobou záležitost.

S prodlužováním doby pobytu se přirozeně prohlubovala přizpůsobivost novému prostoru a i když probíhaly styky s domácím prostředím a oživujícími se krajanskými

²⁹ ALBRIGHT, Madeleine Korbel. *Vzkazy domů: příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (emigrace a exil 1848-1989)*. Praha: Dny české státnosti, 2012, s. 13.

³⁰ Například T. G. Masaryk odkazem na J. A. Komenského připomněl po návratu do vlasti r. 1918 „smysl exulantství, který tkví v návratu domů“. (In: ALBRIGHT, Madeleine Korbel. *Vzkazy domů: příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (emigrace a exil 1848-1989)*. Praha: Dny české státnosti, 2012, s. 93.)

³¹ Tamtéž, s. 21.

³² Tamtéž, s. 150.

³³ Především stanice Svobodná Evropa, dále Hlas Ameriky, BBC, Rádio Vatikán aj.

³⁴ Tamtéž, s. 211.

³⁵ Tamtéž, s. 271.

³⁶ Tamtéž, s. 272.

organizacemi, jednotlivé země disponovaly svými zvyklostmi, zákony či možnostmi uplatnění. Tyto odlišnosti měly vliv nejen na subjektivní cítění exulantů, ale také na kritické nazírání asimilačních snah v očích domácích kruhů. Rozlišování tzv. trojdomosti literatury³⁷ na proud domácí (oficiální), samizdatový a exilový (neoficiální), špelo své doby k postupnému, avšak nikoli výhradnímu, odmítnutí považovat českou literaturu psanou a vydávanou v zahraničí za „ryze“ českou. K ještě výraznějšímu distancování docházelo v případě cizojazyčné literatury psané Čechy, s čímž pravděpodobně souvisí již zmíněná skutečnost, že některá díla zůstala dodnes nepřeložena³⁸.

Sylvie Richterová se k tomu příznačně ptá: „Jak může světová veřejnost ocenit autora, kterého si neváží jeho mateřská literatura? [...] Kundera příliš mezinárodní, Vaulík příliš český, Hrabal si dovoluje publikovat své knihy doma, tak nemůže být velký, Linhartová je zase začala psát francouzsky, tak nemůže být česká“³⁹, atp. Z dnešního pohledu jsou zmíněná odmítavá stanoviska protikladnou (negativní) stranou faktu, že exil nabídl také nový úhel pohledu na českou literaturu a společnost, perspektivu (z) druhé strany hranice. Ne všeobecně známý je také fakt, že „odborné a popularizační práce o české literatuře [psali] nejen do českého exilového tisku, nýbrž také do cizojazyčných [i samostatných] publikací jak čeští exiloví beletristé, tak také exiloví slavisté a bohemisté“⁴⁰.

³⁷ Alternativně rozdělení do tří sfér. Jako dělení nesměrodatné (nebo jen technické) to však považují například autoři publikace *Na tvrdém loži z psiho vína*: „[...] jde stále o literaturu jedinou, a ve své podstatě nedělitelnou. Tedy: to, nač je česká literatura roztržena, jsou komunikační okruhy; to, čím je stále jednotlité, texty“. (In: KOŽMÍN, Zdeněk a JIŘÍ TRÁVNÍČEK. *Na tvrdém loži z psiho vína: česká poezie od 40. let do současnosti*. Brno: Books, 1998, s. 7.)

³⁸ Například sbírky poezie z devadesátých let (*Kiskassend gedicht*, 1996, *Tussen de rivieren*, 1999 ad.) Jany Beranové, plzeňské rodačky, která v roce 1948 emigrovala do Holandska. Beranová však nebyla jen básnířkou, ale také překladatelkou. Vydala dále publikaci *Abel & Kain waren ook broers: het stille verzet vanaf het einde van de Praagse Lente tot de zomer 1969* (Amsterdam: Nederlands Comité Charta, 1978), reflektující pražské události kolem roku 1968 a obsahující fotografie, překlady českých básníků nebo třeba kreslené vtipy.

³⁹ HVÍŽDALA, Karel. *Dialogy*. Praha: Torst, 1997, s. 179.

⁴⁰ VACÍK, Miloš (ed.). *Literatura, vězení, exil: [sborník příspěvků z konference "Literatura ve vězení a exilu - vězení a exil v literatuře", konané 29.2.-2.3.1996 v Praze]*. Praha: Readers International, 1997, s. 189. Je třeba dodat, že většina z následujících exulantů měla zkušenosti s působením v zahraničí, a s tím spojené profesní kontakty, ještě před definitivním odchodem. Byli jimi například Lubomír Doležel, žijící od roku 1968 v USA (z publikací zabývajících se mimo jiné strukturalní poetikou, naratologií vydal *Narrative Modes in Czech Literature*, 1973, *Occidental Poetics: Tradition and Progress*, 1990, česky jako *Kapitoly z dějin strukturalní poetiky*, 2000 ad.), Květoslav Chvatík, pobývajících od roku 1980 v SRN (v návaznosti na znalosti Pražské školy a tedy v oblasti sémiotiky, poetiky a estetiky vydal *Tschechoslowakischer Strukturalismus: Theorie und Geschichte*, 1981, nebo navazující práci *Mensch und Struktur: Kapitel aus der neostrukturellen Ästhetik und Poetik*, 1987, česky jako *Člověk a struktury: Kapitoly z neostrukturelní poetiky a estetiky*, 1996 ad.), Antonín Měšťan, po roce 1968 v SRN a později USA (jeho literárně historickými publikacemi jsou např. *Geschichte der tschechischen Literatur im 19. und 20. Jahrhundert*, 1984, česky v upravené podobě jako *Česká literatura 1785–1985*, 1987, z oblasti kompara-

Vedle literárního odcizení, nebo oddálení, se exulanti všech období potýkali s všeobecně cizím ontologickým prostorem, a i když „některé [...] zkušenosti byly drsné, [...] většinou [...] nemuseli volit mezi dvěma špatnými alternativami, jako většina lidí“⁴¹, kteří zůstali v „normalizovaném“ státě. „Všichni poznali jinou kulturu a tu svou začali posuzovat s odstupem: v jiném kontextu“⁴² v případě, že se neomezili jen na kontakty s národnostně blízkými lidmi. Neomezující se individualisté pak byli schopni nahlížet jazyk z exilu tak, že „funguje jako azyl [...], že jsme si doma udělali z jazyka kolem sebe ohrádku, obranný val, který nám zabraňuje vidět přesně nejen naši minulost, současnost [ale] i možné cesty do budoucnosti“⁴³. V této souvislosti dále hovoří Karel Hvizďala o tzv. kosmickém exulantovi, „který vstupuje do různých komunit a kultur jen ve smluvním duchu, slouží jim a ony slouží jemu, ale nedovolí, aby ho ovládly pojmově či politicky“⁴⁴. Přesto je (i) v těchto konfrontace-schopných přístupech zapotřebí mít stále na paměti slova Arnošta Lustiga, že „[t]o, co rozpoznal člověk doma v setině vteřiny, se mění v hádanku v cizí zemi“⁴⁵.

Se svou zkušeností se zahraničím seznamují čtenáře také české básnířky Viola Fischerová a Olga Neveršilová, a to ve švýcarském konferenčním sborníku s výstižným názvem *Das Kalte Paradies – Emigration – Integration – Konfrontation*. I tento sborník otvírá otázku nad (ne)jednoduchostí existence v cizím prostředí. Viola Fischerová nabízí k nahlédnutí stránky svého deníku z let 1968–1971, ve kterém nalézáme zápisky niterných pocitů vztahujících se k vyrovnávání s cizí zemí, informace o soukromých ilegálních dopisech z Československa, které byly mnohdy nositeli špatných zpráv: „V. B. hat sich erhängt“⁴⁶ atp., ale také přiložený dotazník švýcarského ministerstva

tistiky a polonistiky *Československo-polské styky včera, dnes a zítra*, 1986 ad.), Emil Volek, společně s manželkou, zde zmiňovanou Bronislavou Volkovou, odešel nejprve do SRN, pak do USA roku 1974 (k teoretickým otázkám strukturalismu a sémiotiky např. španělsky psaná, v souvislosti s působením v oboru romanistiky a latinskoamerické kultury, práce *Metastructuralismo: Poética moderna, semiótica narrativa y filosofía de las ciencias sociales*, 1985, nebo *Literatura hispanoamericana entre la modernidad y la postmodernidad*, 1994 aj.) a mnozí další. Srov. ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa, ed. a KOSTLÁN, Antonín, ed. *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2011. 607 s. ISBN 978-80-200-1915-8.

⁴¹ FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženy mezi dvěma světy: deset životních příběhů žen, které odešly do ciziny a po letech se vrátily*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 63.

⁴² ALBRIGHT, Madeleine Korbel. *Vzkazy domů: příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (emigrace a exil 1848-1989)*. Praha: Dny české státnosti, 2012, s. 10.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ VACÍK, Miloš (ed.). *Literatura, vězení, exil: [sborník příspěvků z konference "Literatura ve vězení a exilu - vězení a exil v literatuře", konané 29.2.-2.3.1996 v Praze]*. Praha: Readers International, 1997, s. 139.

⁴⁶ PESCHLER, Eric A. (ed.). *Das Kalte Paradies: Emigration - Intergration - Konfrontation*. Frauenfeld: Huber, 1972, s. 26. V překladu: „V. B. se oběsil“.

školství k osobnímu životopisu, který obsahoval otázky týkající se mimo jiné morálně-politického stanoviska k srpnové invazi, zájmu o periodika a jejich pravidelné sledování, nebo práce a aktivit v nejrůznějších organizacích. Mezi řádky jejích vzpomínek se však vedle formálních náležitostí nacházejí také pocity nejistoty a úzkosti, když čteme: „Ich könnte nie von zu Hause weggehen.“ Die traurigste Lüge, die es gibt. Nicht wir verlassen unser Zuhause, das Zuhause verläßt uns. Weil in Wahrheit das Haus schon ein anderes Haus ist, die Mutter eine andere Mutter, der Vater ein anderer Vater; einzige Gewißheit: daß es die Angst gibt, einzige verbrieftete Sicherheit: die Gegenwart des Todes“⁴⁷. Podobně hořká jsou i slova popisující odlišnost Čechů od domácích Švýcarů: „Zum Beispiel darin, was Leute sagen, wenn sie einander begegnen. Schon im ersten Satz. Kein Tscheche wagt es seit Jahren, ein Gespräch mit der Frage ‚Wie geht’s dir?‘ zu beginnen, wünscht er’s nicht prompt erstickt durch die definitive Antwort: ‚Stoßt du auf Mist?‘ (ça vaut la merde), wobei es eine Abweichung gibt: Das Wort kann ausgelassen oder ungeschrieben Arden. In der Regel beginnt ein Gespräch unter Tschechen mit der Frage: ‚Hast du schon gehört, daß...‘“⁴⁸.

Naopak Olga Neveršilová věnovala svůj příspěvek obecnější problematice, jazyku. Rozmanité nářeční spektrum alemánštiny⁴⁹, ve Švýcarsku ovlivňované francouzštinou, italštinou a vycházející z němčiny, je při prvních krocích v jazyce zdánlivě chaotické, jak Neveršilová připomíná. Ale jako v každém jiném jazykovém prostředí, i zde platí, že „[b]ei näher Betrachtung erweist sich, daß hier eine Ordnung herrscht“⁵⁰. Stranou není v jejích vzpomínkách ponechána ani přívětivá konfrontace (nejen) s češtinou ze strany rodilých mluvčích a jazykovědců: „Man wird es mir wohl nicht verübeln, wenn ich im folgenden ein paar kleine Beobachtungen mitteile, die sich auf persönliche Erfahrung und auf den Vergleich mit Verhältnissen in slawischen Sprachgebiet stüt-

⁴⁷ Tamtéž, s. 28. V překladu: „Nikdy bych nemohl(a) odejít z domova“. Nejsmutnější lež, která existuje. Neopouštíme svůj domov, domov opouští nás. Protože ve skutečnosti dům je jen jiný dům, matka jen jiná matka, otec jen jiný otec; jediná nepochybnost: dodávající pocit úzkosti, jediná zaručená jistota: přítomnost smrti“.

⁴⁸ Tamtéž, s. 34. V překladu: „Například v tom, co si lidé řeknou, když se potkají. Už v první větě. Žádný Čech, po celá léta nezačne rozhovor otázkou: ‚Jak se ti daří?‘, aby předešel definitivní odpovědi: ‚Stoßt du auf Mist?‘, setkáte-li se s odchylkou, je tam slovo vypuštěno, nebo nahrazeno jiným. Zpravidla začíná rozhovor mezi Čechy otázkou: ‚Už jsi slyšel, že...‘“.

⁴⁹ Alemánština je dialekt němčiny, používaný mj. právě ve Švýcarsku.

⁵⁰ PESCHLER, Eric A. (ed.). *Das Kalte Paradies: Emigration - Intergration - Konfrontation*. Frauenfeld: Huber, 1972, s. 150. V překladu: „bližším poznáním lze dojít ke zjištění, že zde převládá pořádek“.

zen“⁵¹. Její jazykové vědomosti o slovanských jazycích přitom vycházejí například z činnosti Pražského lingvistického kroužku.

Různorodé zkušenosti přivádějí k již zmíněným „hádankám cizího světa“, jež mohou být přitažlivé pro ty, „kteří dávají přednost tomu, že opustí poměrně bezpečí nepohnutého místa, aby se vydali na pouť světem, nebo aby jen zcela prostě přenesli své ‚doma‘ jinam“⁵². Věra Linhartová tímto připomíná proměnlivý, možná zde nepřislušný, význam slova exil, jenž původně znamenal tragédii: „být vyhnán ze společnosti, ztratit právo na ochranu [...], být vypovězen z měst důvěrně známých do neznáma“⁵³, čímž zároveň připomíná i proměnlivost (ne)závislosti na společnostech. Autorka dále upozorňuje na dvojakost „dobrovolného exilu“, jenž je za prvé chápán provizorně, únikově, a je „prožíván jako období, v němž se zastavil čas [...], kdy se jen vyčkává pomyslný návrat do místa a do času před nastalým přerывem“⁵⁴, zatímco za druhé funguje „jako výchozí bod jinam, k místu [...] neznámému, otevřenému veškerým možnostem. A takto nahlížen bude prožit jako čas plný [...], a zejména bez klamně naděje na návrat“⁵⁵.

Z teoretického hlediska o blízkosti a vzdálenosti, byť časové, píše právě Hans-Georg Gadamer. Když hovoří o časovém odstupu, který vzniká mezi dobou autora a dobou interpreta, domnívá se, že není „zející propastí, nýbrž je vyplněn kontinuitou původu a tradice“⁵⁶. Myslím, že o podobné kontinuitě lze smýšlet i v rovině prostorové. Překročením geografické hranice nedošlo k definitivnímu oddělení, či odloučení od předchozího života a zkušeností, stejně tak, jako výrazné datační mezníky nesmazaly události jim předcházející. Přítomným jevem tak není zánik, nýbrž proměna prostoru bytí.

⁵¹ Tamtéž. V překladu: „Nikdo mi nebude zazlívát, když přidám několik poznámek, které budou založeny na osobních zkušenostech a podpořeny porovnáním s poměry slovanské jazykové oblasti“.

⁵² LINHARTOVÁ, Věra. *Soustředné kruhy: články a studie z let 1962-2002*. Praha: Torst, 2010, s. 342.

⁵³ Tamtéž, s. 343.

⁵⁴ Tamtéž, s. 344.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ GADAMER, Hans-Georg. *Pravda a metoda I: nárys filozofické hermeneutiky*. Praha: Triáda, 2010, s. 262.

3 Jazyková bariéra

„Aby tito lidé snesli svou rozpolcenost, museli neutralizovat prostor ve fyzickém smyslu a žít v metafyzických prostorech, tj. v jazyce či v jazycích.“⁵⁷

– Karel Hvižd'ala

„Odpoutání od dosud důvěrně známého prostoru zároveň znamená postupné odpoutávání se od původního jazyka. Samotná změna jedné ontologické situace v jinou vybízí k reflexi a je nepravděpodobné, že by v literární tvorbě zůstala nepovšimnuta“⁵⁸, a to nejen tematicky, ale především právě volbou vyjadřovacího prostředku jako takového. Jazyk jako dorozumívací prostředek a v případě spisovatelů nepostradatelný tvůrčí materiál se přitom stával kritériem v otázce uplatnění a začlenění se do společenských (intelektuálních) kruhů. Volbou jazyka byly texty předurčeny vybrané komunitě. Tvorba v mateřském jazyce nemohla oslovit čtenáře exilové země, nebyla-li přeložena, slovy Bronislavy Volkové: „v češtině nebylo s kým sdílet“⁵⁹, avšak vyrovnat se s ovládnutím cizího jazyka vyžadovalo dlouhodobější úsilí, nebo alespoň důslednou spolupráci s rodilými mluvčími. I takto vznikala bilingvní vydání knih, která mohla bezpečně oslovovat obě jazykové skupiny příjemců: „Most of these poets also published their poetry in bilingual versions, attempting to breach the linguistic and cultural abyss found [not only] in America“⁶⁰. Bilingvními básnířkami, jimiž se v této práci zabývám, jsou například Jiřina Fuchsová a Bronislava Volková.

Stát na jazykovém rozcestí není jednoduché, ale má-li spisovatel co říct, může se vydat libovolným, svobodným směrem. Věra Linhartová, která sama po odchodu do Francie publikuje jak česky tak (více) francouzsky, píše: „Ať budu kdekoli, ať přijmu za svůj kterýkoli jazyk, na prospěchu, který snad mohu přinést lidskému společenství, se tím nic nezmění. Spisovatel není vězněm jediného jazyka“⁶¹. Schopnost tvorby v jiném než rodném jazyce sice vyžaduje souznění s novým prostředím a kulturou, ale neznamená absolutní odloučení od toho mateřského, jak připomíná Inka Machulková: „já

⁵⁷ ALBRIGHT, Madeleine Korbel. *Vzkazy domů: příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (emigrace a exil 1848-1989)*. Praha: Dny české státnosti, 2012, s. 13–14.

⁵⁸ PAPOUŠEK, Vladimír. *Existencialisté: existenciální fenomény v české próze dvacátého století*. Praha: Torst, 2004, s. 324.

⁵⁹ VOLKOVÁ, Bronislava. „Proměny“ dvojjazyčné básnické tvorby. 2000, s. ii. In: VOLKOVÁ, Bronislava. *Proměny = Transformations*. Bloomington: Explorer Editions, 2001.

⁶⁰ VOLKOVÁ, Bronislava. *Up the Devil's Back: a bilingual anthology of 20th-century Czech poetry*. Bloomington: Slavica, 2008, s. 7. V překladu: „Většina těchto básníků publikovala svou poezii také v bilingvních verzích, se snahou porušit jazykovou i kulturní propast nacházející se [nejen] v Americe“.

⁶¹ LINHARTOVÁ, Věra. *Soustředné kruhy: články a studie z let 1962-2002*. Praha: Torst, 2010, s. 346.

jsem se snažila, abych zvládla trochu němčinu, našla místo, [...] snažila jsem se držet tempo a krok, ale nezapomněl češtinu, protože to byl pro mě domov [...] ať už byl jakékoliv“⁶², nebo Bronislava Volková: „K napsání básně v cizím jazyce je třeba citové identifikace s daným jazykovým prostředím a tento stav se nedá naučit, ani vynutit“⁶³. Porozumění oběma jazykům navíc napomáhá a napomáhá při překladatelské a sebe-překladatelské tvorbě. Jestliže chtěli exiloví autoři oslovit čtenáře nových zemí, nemohli se bez překladů obejít a nepochybně zde platí, že „[v]ýhoda samopřekládání je v tom, že autor/ka přesně ví, ‘co tím chtěl básník říci““⁶⁴, na rozdíl od překládání někoho jiného nebo od překládání někým jiným.

Existence jedné básně ve dvou jazycích má však i svá úskalí a často tak vzniknou naprosto odlišná znění. Výstižně k tomu promlouvají slova Volkové: „To, co je v češtině přijatelné (např. deminutiva), by v angličtině znělo přemrštěně sladce. Dokonce i struktura básně je někdy ovlivněna jazykem [...]. Příležitostný rým je snesitelnější v češtině než v angličtině“⁶⁵, a dále zmiňuje četnost problémů jazykových, „nepřeložitelnost jistých syntaktických konstrukcí, odlišné konotace lexémů, rozdíly plynoucí z analytického vyjadřování v angličtině vs. z flektivního v češtině“⁶⁶ apod. Příkladem můžeme porovnat například báseň ze zatím poslední publikované sbírky Bronislavy Volkové, bilingvní *Být stromem, který zpívá/Being a Tree That Sings*⁶⁷:

Ukolébavka snu

Uspávám tě jako dítě

zvečera i na úsvitě,

dlouze hladím tvoje spánky

(létáš kolem jako dým!)

Foukám do kolébky

jako do kouzelné schránky –

⁶² Ještě jsem tady: Inka Machulková. *Česká televize: iVysílání* [online]. 2008 [cit. 2017-03-17]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1059542845-jeste-jsem-tady/207562253100012-jeste-jsem-tady-inka-machulkova>

⁶³ VOLKOVÁ, Bronislava. “Proměny“ dvojjazyčné básnické tvorby. 2000, s. ii. In: VOLKOVÁ, Bronislava. *Proměny = Transformations*. Bloomington: Explorer Editions, 2001.

⁶⁴ Tamtéž, s. iii.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ VOLKOVÁ, Bronislava. *Být stromem, který zpívá = Being a Tree That Sings*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2016. 129 stran. ISBN 978-80-7465-192-2.

jsi můj bůžek, šíp i stín.

*Za ticho tě rozměním!*⁶⁸

Lullaby for a Dream

I put you to sleep like a child

at dusk and dawn alike,

I caress your temples with long strokes

(you fly around me like a smoke!)

Into your cradle, as into a magic box, I blow –

you are my godlet, arrob, shadow.

*For silence I would trade you, though!*⁶⁹

Rozdíly v pořádku slov ve verších jsou patrné stejně dobře jako úpravy básně pro „dodržení“ rýmu. Spojením dvouverší „Foukám do kolébky / jako do kouzelné schránky –“ v jediný anglický verš „Into a cradle, as into a magic box, I blow –“ a změnou pořádku slov ve verši si autorka dopomohla k nevynechání rýmu v závěru básně. Avšak i když byl rým zachován, vzniklo odlišné rýmové schéma: česká varianta: a a b c b b c c, anglická: a a b c d d d, a v rozdílech bychom mohli pokračovat. Jelikož jde ale při překladu poezie především o zachování celkového vyznění básně, jde zde jen o ilustraci nemožnosti vytvoření absolutně identického jinojazyčného protikladu. K (ne)přeložitelnosti poezie se vyjadřuje také Sylvie Richterová: „Zkušenost s překládáním poezie mi dokázala, že když je báseň opravdu živým vodičem živé ideje (ano, myslím to podle Platóna), pak si i nejpřeložitelnější verš najde své převtělení v jiném jazyce. [...] Tím nechci říct, že poezie je přeložitelná: není. Patří za prvé jazyku, v němž vzniká. [...] Duch jednoho jazyka se ale dá vnést do druhého“⁷⁰. Volba tvůrčího jazyka a s tím spojená překladová problematika navíc tvořila jen zlomek nesnází tvorby v zahraničí.

⁶⁸ Tamtéž, s. 36.

⁶⁹ Tamtéž, s. 37.

⁷⁰ RICHTEROVÁ, Sylvie. „Konzument i ‚absolutní relativista‘ riskují nakonec stejné zmarnění...“: rozhovor se spisovatelkou Sylvíí Richterovou. *Host*, 2003, 19(4). ISSN 1211-9938, s. 8.

4 Publikační příležitosti

„Několik let hrůzovlády / a je tu vláda hrůzy. // A už ti mizí rozdíl / mezi mlčením / a němotou.“⁷¹

– Olga Neveršilová

Dalším problematickým úskalím se jevila počáteční nedostatečnost publikačních možností. Nově vznikající i pokračující nakladatelství v zahraničí se potýkala s finančními nejistotami a mohla si dovolit vydávat jen taková díla, která byla schopna zajistit výdělek pokrývající alespoň své vlastní výrobní náklady. Vydávání sbírek poezie tyto schopnosti postrádalo, a tak byla poezie více méně závislá na próze, která zajišťovala nějaký zisk. Mnohdy se tak sbírky poezie setkaly s uceleným nebo (alespoň) souborným vydáním až po roce 1989. V takovém případě nastává problematická konfrontace doby vzniku díla a doby vydání, jelikož literární dílo⁷² vzniká v určitém dobovém kontextu a (nejen) jeho vlivem se věnuje určitým tématům. Vyjde-li však s několikaletým (až deseti-dvacetiletým) odstupem, je recenzováno a hodnoceno jako souvislý, postupně se vyvíjející celek, v němž mohou být mylně spatřovány nepřítomné souvztažnosti. Tak hovoří například Vladimíra Čerepková v rozhovoru Terezy Riedlbauchové pro časopis *Host* o interpretaci své ucelené básnické tvorby: „A hlavně tys to teď přečetla celé najednou a vidíš tam spoustu souvislostí. Pro mě je za tím celý můj život a jedna sbírka od druhé je vzdálena velkým časovým posunem“⁷³.

4. 1 Periodika

Pro vydávání v neucelené podobě byla (a jsou) alternativní příležitostí periodika. Také ta nově vznikala a nejen že zprostředkovávala informace o událostech a tvorbě, ale také poskytovala zázemí básníkům exilovým, a to i taková periodika, která se primárně věnovala otázkám politickým, všeobecně kulturním, a literárním jen „na okraj“. Dnes je například na základě katalogu periodik českého a slovenského exilu⁷⁴ zřejmé, kam autoři mohli odborně, poeticky i redakčně přispívat. Některá česky publikovaná periodika

⁷¹ NEVERŠILOVÁ, Olga. *Lahvová pošta*. Los Angeles: Framar Publishers, 1980, s. 23.

⁷² Můžeme-li hovořit o (již) literárním díle, jelikož jsou kladeny i otázky, zda „stává se literatura literaturou už aktem napsání, nebo až ve chvíli zveřejnění? [...] A do jakého kontextu knížku zařazovat – do toho, v němž vznikla, nebo až do okamžiku, kdy byla čtena?“. (In: KOŽMÍN, Zdeněk a Jirí TRÁVNÍČEK. *Na tvrdém loži z psího vína: česká poezie od 40. let do současnosti*. Brno: Books, 1998, s. 11.)

⁷³ Básnické podvědomí může předpovědět události, které teprve nastanou... (Rozhovor Terezy Riedlbauchové. *Host*. 2009, (9). In: ČEREPKOVÁ, Vladimíra. *Nabílední prázdno*. Praha: Torst, 2014, s. 114.)

⁷⁴ FORMANOVÁ, Lucie. *Exilová periodika: katalog českého a slovenského exilu a krajaňských tisků vydávaných po roce 1945*. Vyd. 1. Rychnov nad Kněžnou; Praha: Ježek, 1999. Libri prohibiti. ISBN 80-85996-24-3.

pak vycházela také ve svých cizojazyčných variantách, například *Listy* vydávané v Římě měly svou italskou, francouzskou a rakouskou obdobu.

Není na místě vyjmenovávat všechna exilová periodika, jimž jsou věnovány publikace a katalogy jiné, proto zde uvádím pouze ta, s nimiž souvisí práce „zde přítomných básníků“: Vladimíra Čerepková měla svou poezii (i jiné texty) v newyorských *Proměnách* (1964–1991⁷⁵) a v pařížském *Svědectví* (1956 v New Yorku, 1960–1990 v Paříži, 1990–1992 v Praze), tamtéž přispívala i Sylvie Richterová. Jiřina Fuchsová psala do *Proměn*, curyšského *Magazínu* (1972–1983), podílela se na vedení mnichovského *Obrysu* (1981–1990) a v USA redigovala losangeleský *Katalog AJOP* (tj. Archiv Otce Jaroslava Popelky, od r. 1990) a tamtéž *Zápisník KČK* (tj. Klub československé kultury, asi 1973–1976), Inka Machulková přispívala svou poezií do mnichovského *Textu* (1969–1972), Olga Valeská přispívala do *Proměn*, mnichovského *Českého slova* (1955–1990) a *Národní politiky* (1969–1992), v Nizozemí pak do rotterdamského *Rozmachu* (1984–1989) a do *Okna/Okna dokořán*, sídlícího ve více městech (1969–1993) ad.

4. 2 Nakladatelství

Přestože v zahraničí existovaly české spolky a skupiny se snahou o integraci, ne všechny byly literárně zaměřené, a tak i přes zdánlivou početnost neposkytovaly spisovatelům a básníkům dostatečné publikační podmínky. Bronislava Volková píše o těchto podmínkách ve Spojených státech jako o „practically non-existent“⁷⁶, protože se někteří spisovatelé (ale nejen oni) rozhodli věnovat svůj čas (také) nakladatelským činnostem. Volková připomíná také odlišnou podobu exilu v západní Evropě a v USA, protože „[t]he proximity of the West European countries to Czechoslovakia allowed for greater ease in communication“⁷⁷. Na mysli má přitom nejen blízkost a vzdálenost fyzickou, ale také kulturní.

Zatímco tak v padesátých a šedesátých letech byla česká poezie tištěna spíše výjimečně, například z iniciace básníků Roberta Vlacha nebo Pavla Javora⁷⁸, po roce

⁷⁵ Data v závorkách značí období vydávání periodik, nikoli roky, kdy v nich autorky publikovaly.

⁷⁶ VOLKOVÁ, Bronislava. *Up the Devil's Back: a bilingual anthology of 20th-century Czech poetry*. Bloomington: Slavica, 2008, s. 7.

⁷⁷ Tamtéž, s. 2. V překladu: „Blízkost západoevropských zemí k Československu umožňovala snazší komunikaci“.

⁷⁸ Příkladem budiž švédská edice *Knížnice lyriky* (1953–1955) a později tamtéž založená *Sklizeň svobodné tvorby* (1955–1975), obě redigované Robertem Vlachem nebo kanadská knižnice *Dobrá kniha* (1953–1955) redigovaná Pavlem Javorem pod záštitou Slovanského nakladatelství v Montrealu.

1968 se na Západě usadili noví příchozí, „mnozí z intelektuálních vrstev“⁷⁹, kteří byli „zvyklí na bohatý kulturní život a byli ochotni i v zahraničí kupovat [a podporovat] české knihy“⁸⁰. V jejich kruzích navíc „navzdory oficiálním překážkám [...] od samého počátku existovaly relativně úzké styky mezi zakázanými spisovateli žijícími v Československu a českými exilovými nakladateli“⁸¹.

Za příkladné nakladatelství vzniklé z české iniciativy lze považovat mnichovskou, od roku 1975 fungující, *Poezii mimo Domov* (dále jen *PmD*) Daniela Strože. Ten „po příchodu ze zaměstnání (přes den pracuje jako skladník) v útlých bibliofilských knížkách, jejichž náklad obyčejně nepřesáhne 350 výtisků, vydává v zahraničí českou poezii“⁸², jak zakázaných autorů setrvávších v Československu, tak exulantů. Právě díky *PmD* tak spatřují světlo světa některé sbírky Libuše Čačalové (*Popravy a vzkříšení, Milostný akord*), Jiřiny Fuchsové (*Na stéblo trávy*), Inky Machulkové (*Kámen komediantů*), Olgy Neveršilové (*Všechnu lásky slunce, Vzápětí, Kamenné chůvy*), Olgy Valeské (*Hledání*) i Bronislavy Volkové (*Motáky do uší pěny, Dům v ohni, Vzduch bez podpatků, Jistá nepřítomnost, Zranitelnost země, Hluchoněmá dlaň*) a dalších básníků. Vydavatelské zásluhy nelze upřít ani *Indexu* v Kolíně nad Rýnem, kde vyšly verše Vladimíry Čerepkové (*Ztráta řeči: 1970-1972*), pařížské *Revue K*, vydávající sbírky taktéž Vladimíry Čerepkové (*Extra Dry Silence, Bez názvu*), nebo nakladatelstvím, v nichž již v období po roce 1948 publikovala například Milada Součková, tedy *Sklizni svobodné tvorby* ve švédském Lundu (*Gradus ad Parnassum*) a v Římě *Křesťanské akademii* (*Pastorální suita, Alla Romana*).

Výjimkou přitom nebyla ani vydávání v zahraničních nakladatelstvích, často související s bilingvní nebo úplně cizojazyčnou podobou sbírek. Namátkou nizozemské nakladatelství *De Geus* v Bredě (Jana Beranová – sbírka *Kiskassend gedicht*), americké *Framar Publishers* v Los Angeles (Jiřina Fuchsová – dvojjazyčný *Americký baedeker/An American Beadeker*, Olga Neveršilová – *Lahvová pošta*). Spolupráce s podobnými institucemi pokračovala také po roce 1989, ze zde přítomných básnířek je takto publikující autorkou například Bronislava Volková v USA vydávající u *Explorer editions* (sbírky *Entering light: Vstup do světla, Proměny: Transformations* atp.) v Bloomingtonu.

⁷⁹ ČULÍK, Jan. *Knihy za ohradou*. Praha: Trizonia, 1991, s. 26.

⁸⁰ Tamtéž.

⁸¹ Tamtéž, s. 26–27.

⁸² Tamtéž, s. 31.

5 Vybrané sbírky poezie

„Odcházíš, odejdeš, odešels. / S pompou a bez lítosti. / Příteli v poezii a v životě, / unikáš do neznáma, odkud se nevrátíš, / kde všechno je tak, jak má být, / kde nelze nic získat ani ztratit, / kde je čas na všechno a mír, / kde prachy nechybí, / ale knihy, koncerty a filmy / už k nám nemluví / a verše se nepišou / a přátelé nám mávají zdaleka. / Sbohem a vítej!“⁸³

– Bronislava Volková

Jedním z cílů práce je představit na poezii exilových autorek vlivy cizího prostředí. Vedle „volání po domově“ se totiž ve verších objevují odkazy k nově poznávaným místům. Lze pozorovat, jak se tyto (ne)přítomné odcizující motivy prohlubují nebo naopak vytrácejí. Druhou intencí je zaměřit se na nereflexované sbírky poezie. Často jsou ojedinělé básně řazeny do antologií, v nichž plní funkci střípku přesně zapadajícího do předem stanovené mozaiky publikace⁸⁴, nebo jsou jen příležitostně otiskovány v periodících. Avšak jako ucelené sbírky jsou dnes mnohé z nich jen omezeně dostupné, a to jak na knižních pultech, v antikvariátech, tak ve veřejně přístupných čtenářských prostorách. Vycházím tak z vlastní zkušenosti se získáváním knih a nalézám podporu ve stanovisku Lenky Kuhar Daňhelové, pišící, že absentuje „soustavnější reflexe jejich tvorby v akademických kruzích literárních médií“⁸⁵, a dále, „že [autorky] nedostávají možnost, aby jejich sbírky objevil čtenář při listování knihami s poezií v policích knihoven. Že neexistuje snaha pracovat na tom, aby jejich dílo jen tak nenápadně bylo zde s námi – dokud nebudeme připraveni ho přijmout“⁸⁶.

V souladu s již uvedeným vymezením exilových období, odpovídajícím tradičním historickým mezníkům, jsou vybrané sbírky datačně zařazeny do tohoto kontextu, aby bylo možné sledovat jejich individuální proměnlivost dle exilové situace.

⁸³ VOLKOVÁ, Bronislava. *Být stromem, který zpívá = Being a Tree That Sings*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2016, s. 44.

⁸⁴ Příkladem takové antologie je například bilingvní *Chut' ztraceného domova/The Taste of a Lost Homeland* Věry Bořkovcové. Záměrně vybrané verše básníků a básniček zde mají dle slov samotné autorky být „plné lásky k vlasti a neutuchající naděje na navrácení jejich práv“. Bořkovcová si je plně vědoma částečnosti a limitovanosti svého výběru, což pramení mimo jiné právě v tématu: „Also some well-known poets never wrote on the topics of nostalgia for the homeland and their poems will have to wait for another, more comprehensive collection“. V překladu: „Také někteří známí básníci nikdy nepsali na téma stesku po vlasti a jejich básně budou muset počkat na jiný, rozsáhlejší sborník“. (Obě citace in: BOŘKOVEC, Věra Žanda, ed. *The taste of a lost homeland: a bilingual anthology of Czech and Slovak exile poetry written in America*. Czechoslovak society of arts and sciences, 2002. ISBN 0-9716710-0-1)

⁸⁵ KUHAR DAŇHELOVÁ, Lenka. Mlčení s básnířkami. *Kontexty*, 2014, 6(2), s. 91.

⁸⁶ Tamtéž.

5. 1 Exilová poezie po roce 1948

Je zřejmé, že autorky po roce 1968 nebyly prvními českými básničkami, kterým bylo dáno psát svou poezii v zahraničí. V padesátých a šedesátých letech působily v exilu například Aurelie Bernkopfová-Jeníková, vlastním jménem Jana Borová (překladatelka a básnička publikující své básně mj. ve *Sklizni* nebo v *Proměnách*, sbírka poezie v tištěné podobě jí však stále vydaná nebyla), Gertruda Gruberová-Goepfertová (*Hejno stehlíků*, Řím – *Křesťanská akademie*, 1966; *Ohňostroj marnosti*, Gelterkinden – *Akt*, 1975 ad.), Inka Smutná, vlastním jménem Jiřina Steinská (tištěná publikace až roku 1990, *Básně*, Toronto), z tohoto období asi nejznámější Milada Součková (*Gradus ad Parnassum*, Lund – *Sklizeň svobodné tvorby*, 1957; *Pastorální suita*, 1962, *Alla Romana*, 1966 a *Případ poesie*, 1971 v Římě – *Křesťanská akademie*; *Sešity Josephiny Rykrové*, Toronto – *Sixty-Eight Publishers*, 1981 aj.) a v neposlední řadě také Věra Secká-Stárková (posmrtně *Nesmrtelná milenka*, Řím – *Křesťanská akademie*, 1993; *Beethovenovy sonáty*, Řím – *Křesťanská Akademie*, 1994) ad. Spadá-li odchod těchto autorek za hranice ČSR do pounorového období, pak vydávání básnických sbírek stejně jako jejich pobyt „tam“ pochopitelně protíná i období následující. Byť i v jejich poezii lze předpokládat proměnlivost poetik v důsledku změny životního prostoru, vyžadovalo by to rozšíření časového horizontu, které rozsah této práce neumožňuje. V následujících řádcích bude tedy pojednáno o autorkách, jejichž odchod do exilu spadá do období srpnového a jejichž tvorba se, nejde-li o autorky jediné vydané sbírky, potýká se proměnou tvůrčího prostředí.

5. 2 Exilová poezie po roce 1968

Opětovné zpřísnění společenskopolitické, nyní tzv. normalizační, situace donutilo k odchodu autory původně setrvavší v Československu (a pochopitelně další občany nejen intelektuálních kruhů). Následující pořadí autorek vychází pro přehlednost z abecedního řazení, pořadí sbírek poezie se pak zakládá na datech jejich vydání. To přitom neznamená, že by básně obsažené v později vydaných sbírkách svým vznikem nemohly předcházet sbírkám publikovaným dříve, naopak, v důsledku publikačních omezení to bylo obvyklou praxí. Na tuto skutečnost je zapotřebí brát zřetel při sledování proměn poetik daných autorek.

5. 2. 1 Libuše Čáčalová

Jihomoravská rodačka z Mikulova debutovala sbírkou *Doteky* v roce 1979, tedy dva roky po svém odchodu do USA. Jednotlivé básně, psané volným veršem, ve sbírce jako

by se lyrického subjektu opravdu jen dotýkaly, budeme-li přihlížet k titulu sbírky, a vše v nich přítomné, především láska, jej následně opouštělo, případně se proměňovalo v nezodpovězené otázky. Opouštění se zde stává podnětem k mnohdy bolestnému, jak naznačují již samotné názvy básní (*Nezahojené, Bez tebe, Smutnění* atp.), ohlédnutí se zpět: „Vítr mi zavál / vaše stopy / hořknoucím listím, / odešli přátelé“⁸⁷ nebo: „S opuchlýma očima vyhrabává starý polibek, / dávno ztracený pod závějí“⁸⁸. Motivy reminiscence, vzpomínek a ohlžení jsou často ve sbírkách poezie přítomné – není tomu tak ale pouze v poezii exilové – role paměti hraje důležitou roli a vzpomínky (často sahající až do dětství) připomínané poezií nabízejí návraty do bezpečně známých a již nezměnitelných prostorů a časů.

Čas ale svou dynamičností všechny vzpomínky unáší za pomoci rychle se střídajících ročních období: „Já vím, / že léto padá k podzimu“⁸⁹, „Po snových dlaždičkách / cupitá srpen“⁹⁰ a vzápětí přichází básně *Listopad* a *Dvě deci jara*. Souvislost přirozeného běhu času s důrazem na střídání ročních období se často objevuje ve sbírkách nazvaných příznačně „měsíce“, tematizace tohoto fenoménu však není omezena pouze na tyto sbírky. Stejně jako motivy ročních období, tak také motivy přírody, ať už jsou samy předměty básní nebo je k nim alespoň v příslušných rozmanitých barvách přirovnáváno, stojí nepochybně ve středu zorného pole básničky. Obklopena stromy, ptačím zpěvem, květinami, s hvězdami nad hlavou i sněhem zasypávaná se tak ocitá v přírodou determinovaném, avšak blíže neupřesnitelném prostoru, například „v oblázkovém kraji, / kde se jen pavoučím pádem měří“⁹¹, a právě do tohoto prostoru zaznívají ozvěny minulosti, které jsou často jen dozvuky uplynulého milostného citu: „Co pak / když v lásky předvídání / napadá nás jen bylo...?“⁹²

Zatímco o vztahu k domovu se z první sbírky příliš nedozvíme, a pokud ano, tak jen v nejistých náznacích, ve druhé básnické knize *Popravy a vzkříšení*, vydané roku 1986, jsou (důvěrně) známá místa rozpoznatelnější. V básni *Přátelům z Moravy* čteme dokonce naději dávající verš: „A jednou půjdu s vámi“⁹³, v krajině moravské, barvitě vyličené, přírody. Snad proto, aby se naděje vzápětí proměnila v pouhý *Sen o Moravě*:

⁸⁷ ČAČALOVÁ, Libuše. *Doteky*. New York: Universal Publishers of Schenectady, 1979, s. 7.

⁸⁸ Tamtéž, s. 27.

⁸⁹ Tamtéž, s. 8.

⁹⁰ Tamtéž, s. 24.

⁹¹ Tamtéž, s. 5.

⁹² Tamtéž, s. 21.

⁹³ ČAČALOVÁ, Libuše. *Popravy a vzkříšení*. München: Poezie mimo Domov, 1986, s. 18.

„Má útlá země / Skoupá v hýření / A ne tak jasných barev / Jak dálky vysněné / Spíš kruhy pod očima / S křížem a kocovinou / To jméno *domovina* / K tmě révoví se upíná“⁹⁴. Již sama slova titulující sbírku symbolizují utrpení následované příslibem nového, a stejně jako jej lze spatřovat v bohatě zastoupených šarvátkách lásky, tak také v kontaktu s novým světem: „A člověk zapůjčen / Na marná místa // Spouštím svá víčka / V zotvíraném světě / I duše dokořán / A struna znělá / Za slepou branou“⁹⁵. V tomto novém světě, který přinesl stále se připomínající a neúprosně plynoucí čas, jenž je hybatelem obou autorčiných předlistopadových sbírek, se objevují verše věnované Mississippi, Gulfportu i benningtonskému hřbitovu, nedovedou však ukončit stálé hledání ani utiшит vzpomínky na minulé: „Opření do opratí let / Zahlédnem za obzorem zas jen dálku / A v údivu skryjeme stopu / Po jedné lži / Na hrstce země / Ne hluboko / Jen kam dosáhnou kořínky / Anebo žilky v očích tak čistých / Jak první uzoufaná zima“⁹⁶.

Jestliže úvodní básně *Poprav a vzkříšení*, především ty, patřící do oddílu *Poprav*, navazují na poetiku *Doteků*, která spočívá v neutichajícím zpřítomňování uplynulé minulosti, nejčastěji v podobě básnického zachycení momentek, zážitků a prožitků v minulém čase (stáli jsme, řekl jsi, ty jsi znal), a ve zpochybňování této uplynulosti (patrné například ve verších: „V jakém to bezednu v nás / Naše lásky mizí / A zdali umírají docela“⁹⁷), pak tomu nemusí být jinak ani v oddíle *Vzkříšení*. Ten lze nahlížet buď jako motiv vzkříšení sebe sama v souvislosti s novým, naději dávajícím světem, v němž se mluvčí ocitá, nebo naopak, jako vzkříšení vzpomínek (včetně vzpomínek na přátele), na něž se nedaří zapomenout. Druhé variantě navíc dodávají na pravděpodobnosti i dedikace básní českým autorům Oldřichu Mikuláškoví, Jaromíru Tomečkovi a malíři Pavlu Navrátilovi, tedy umělcům, jejichž tvorba, podobně jako poezie Čačalové, čerpá inspiraci ve stejné přírodě, moravské domovině.

Polistopadovou tvorbu Libuše Čačalové tvoří jen jediná básnická sbírka, ***Milostný akord***, vydaná roku 1991 v *PmD*. Hodnota poezie, která byla především po roce 1989 vydávána v nakladatelství Poezie mimo Domov, avšak potenciálně leccos vypovídající i o tvorbě předešlé, se stala otázkou pro několik literárních vědců. Ti pro zde vydané polistopadové knihy nalézají nepříliš přívětivá slova, a to nejen v případě *Milostného akordu* Libuše Čačalové – takto si například Alena Blažejovská povzdechla ve

⁹⁴ Tamtéž, s. 54.

⁹⁵ Tamtéž, s. 11.

⁹⁶ Tamtéž, s. 21.

⁹⁷ Tamtéž, s. 10.

Tvaru rok po vydání Čačalové sbírky a už názvem své recenze, „Tak honem něco vymyslet!“, vyjádřila svou distanci: „Abstraktní, beztvare verše, řetězící tradičním způsobem libozvučné poetismy, básně bez vnitřní stavby, vynořující se a v náhodný okamžik se opět vytrácející, prozrazující autorčinu tvůrčí bezradnost, neschopnost originálního vyjádření a jsou bez šance vyvolat čtenářovu emocionální spoluúčast, očistné spoluprožití, katarzi. [...] Zpovědi, nápěvy a šepoty Libuše Čačalové [...] jsou cituplné a kultivované, avšak jaksi muzeální kousky“⁹⁸. Odmítavé postoje je nutné nahlížet v kontextu polistopadové situace spočívající (také) v mnohosti vydávaných publikací a tedy pochopitelně související s hledáním originálních poetik poté, co zájem o literaturu původně prohibitivní postupně upadal. Byť byla devadesátá léta vydávání této poezie ještě nakloněna, datace recenze Aleny Blažejovské již naznačuje touhy po „novém“.

5. 2. 2 Vladimíra Čerepková

Vladimíra Čerepková – poetická kavárna Viola, Inka Machulková a Václav Hrabě. V těchto spojitostech bývá autorka oprávněně představována. Její život před odchodem do zahraničí patřil (i) do takové společnosti, která v šedesátých letech přibližovala nejrozličnější poetické světy. Byly to nejen pásma jugoslávské a ruské poezie, styky s českými básníky, ale také poezie amerických básníků, s čím přišla do kontaktu. A přestože nepocítuje příslušnost k žádnému okruhu básníků, k žádné skupině nebo směru, ví, že ji prostředí Violy „snad trochu formovalo“⁹⁹. Podobného názoru jsou i recenzenti a kritici, kteří v její tvorbě spatřují nádech beatnické tvorby, která Čerepkovou zajímala, četla Jacka Kerouaca, Lawrence Ferlingettiho i Allena Ginsberga, s nímž se osobně setkala v Praze. Hovoří o nich, že „jejich myšlení bylo [jejímu] nápadně podobné“¹⁰⁰.

Sbírkou poezie, obsahující výběr básní vznikajících v dospívání a v předexilovém období, je *Ryba k rybě mluví* z roku 1969. Titul celé sbírky je i titulem jedné z básní – domnívám se, že jedné z ústředních v celé sbírce. V poezii zde pojednávaných básniček se lyrický subjekt často stává někým jiným než člověkem, je mu dáno být přírodou (u Jiřiny Fuchsové), nápadné je převtělování a vtělování (u Bronislavy Volkové), obojí obvykle související se snahou se začlenit, pocítit sounáležitost. I přes tyto snahy však básnické sbírky často směřují spíše k opuštěnosti, nepochopení, a nejen u Čerep-

⁹⁸ BLAŽEJOVSKÁ, Alena. Tak honem něco vymyslet!. *Tvar*. 1992, 3(14), s. 14-15.

⁹⁹ ČEREPKOVÁ, Vladimíra. *Nabíledni prázdno*. Praha: Torst, 2014, s. 87.

¹⁰⁰ Tamtéž.

kové hledají útěchu v tichu: „[...] odjedu / do své samoty / do bílé samoty / kam ty se se mnou bojíš“¹⁰¹. Moment ticha lze pak charakterizovat stavem, v němž lze naslouchat jinak neslyšitelným zvukům: „to polštář si zpíval“¹⁰², „A svíčka povídá“¹⁰³, apod. Navíc je-li tento motiv přítomný již v předexilové sbírce Čerepkové, není možné jej přisuzovat jen distančním pocitům pramenícím v emigraci.

S trochou nadsázky lze říct, že mluví-li ryba k rybě (a ztotožnění se s rybou je přítomné: „Jsme přece ryby“¹⁰⁴, nebo: „nakupuje se maso ryb / mně do obličeje nakukujou“¹⁰⁵) v této Čerepkové sbírce, pak je to stejný stav neporozumění, jako kdyby němý hovořil k hluchému. Neschopnost, stejně přípustná je ale i jen nechut', se dorozumět a souznít se přitom prolíná podtextem všech přítomných témat, lásky i společnosti. Jde o citovou nestálost čitelnou na jedné straně z přivolávání, lákání, touhy, a na straně druhé z následného odmítání, odhánění, vzdalování: „Nemiluji tě Ale toužím po tobě / Nemiluješ mě Ale toužíš po mně“¹⁰⁶, podobně pak ve verších: „Jestliže jsi kůň / přiklusej já tě osedlám / [...] / jestliže jsi pták / zazpívej mi dlouhou píseň / budu tě smutně poslouchat“¹⁰⁷, následovaných slovy: „jestliže jsi člověk / [...] / nechod' za mnou / u tebe bych nevystála zvířecí pohled“¹⁰⁸. Nabízí se hledání souvislostí v životě kolem Violy, které Čerepkovou v období jejího básnického debutu svým způsobem formovalo, momentky z městského pražského života navíc výše citované verše hojně doplňují: „Vzpomínám na všelijaká nedělní odpoledne / na poledne s pokaženým obědem / na poledne s velkým obědem / na poledne bez oběda / na poledne spavé / na poledne čilé“¹⁰⁹, případně básnění a literárně-společenskou situaci vyjadřující účel „bloku“, kam lze zapisovat „básně / adresy / a dluhy“¹¹⁰.

Když však roku 1968 básnířka opouští Československo, kde „musel každý normální člověk mlčet, [...] umkla, [...] a slova se [jí] začala ztrácet. Chyběla [jí] komunikace“¹¹¹. I přes tyto ztráty psala básně dál, stejně jako pokračovala ve výtvarné činnos-

¹⁰¹ ČEREPKOVÁ, Vladimíra. *Ryba k rybě mluví*. Praha: Československý spisovatel, 1969, s. 36.

¹⁰² Tamtéž, s. 25.

¹⁰³ Tamtéž, s. 45.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 12.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 22.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 27.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 35.

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 7.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 42.

¹¹¹ ČEREPKOVÁ, Vladimíra. *Nabíledni prázdná*. Praha: Torst, 2014, s. 88.

ti¹¹², a psala je česky. Počátky své emigrace považuje za jedno z nejobtížnějších životních období a „poezie jediná dávala tomu všemu nějaký smysl“¹¹³. Komunikační absenci a pocit osamělosti jí již ve sbírce *Ztráta řeči* z roku 1973 mají nahrazovat fiktivní, více či méně idealizovaní, lidé, a jak sama píše: „ty postavy musely ‚fungovat‘, protože jinak by se [jí] všechno zhroutilo“¹¹⁴. Může se zdát paradoxní a zavádějící, že básně ve *Ztrátě řeči* na rozdíl od předchozí sbírky nabývají na své délce a za využití volného verše představují sáhodlouhé myšlenkové a aluzivní obrazy, ale ztrátě zde nemusí být rozuměno jako „nemít co říct“, naopak – má-li ona ztráta znamenat odloučení od bezpečně známého prostředí a s tím související odcizení, pak je vytvořen prostor pro paměť (vlastní nebo zprostředkovanou díky fotografiím a předmětům někomu patřícím) a pro zpřítomnění toho, co nyní lyrický subjekt postrádá: „Odcházím do slova Pryč / Ať se mi paměť promění v blázna / copak ty nepláčeš drobný příteli / copak ty nemáš v nohou dva litry pláče / [...] / zatímco lepkavý chodník města / bloudí pod nohama / a Seina je rozlitá kamenná kaluž“¹¹⁵.

Snad nejvýraznějšími postavami se stávají „bratr“ Alexandr, jehož jméno se navrácí v několika básních, a maminka. Ať už čerpala autorka rodinné zkušenosti kdekoliv a jakkoliv, zde se stává právě rodina předmětem vzpomínek, přičemž nejbarvitější jsou ty, které se váží k dětství: „tatínek větrí hospodu / maminka nemocnici / tedy spolu daleko k nebi plují / v svátečních šatech / a strašně obuti na fotografiích“¹¹⁶ nebo: „Maminko tvé nespočetné obědy / mi ještě bublají v žaludku / jako bych právě z nich rostla / a z nich umírala / [...] / Slunce se zastavilo někde v mém těle / a žije tam“¹¹⁷.

Pozastavíme-li se nad prostorovým zasazením básní, pohybujeme se nejen na pomezí bývalých krajin dětství, dospívání (české prostředí Matějské pouti, internátu, bohnických alejí) a přítomných krajin cizích, které jsou charakteristické například promísenými národnostmi (černošky, Arabové, Indové) a novými místy (francouzská řeka Seina, bulvár Batignoles, moře), ale pohybujeme se také na pomezí reality a snu. Sen se tak mnohdy stává zprostředkovatelem vzpomínek, které tím nabývají nádech mystičnosti a zpochybnutelnosti za předpokladu, že budou vědomé vzpomínky považovány za

¹¹² Vladimíra Čerepková tvořila koláže a v zahraničí si přivydělávala také batikováním. Kolážím se věnovala také Bronislava Volková.

¹¹³ ČEREPKOVÁ, Vladimíra. *Nabíledni prázdno*. Praha: Torst, 2014, s. 110.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ ČEREPKOVÁ, Vladimíra. *Ztráta řeči*. Kolín nad Rýnem: Index, 1973, s. 28.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 10.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 33.

věrohodnější: „Ve snu jsem viděl svoji / babičku natahovala se ke mně podebrané ruce / a šimrala mě na patě“¹¹⁸. Role snu má však potenciální dalekosáhlejší rozměr, vzpomeneme-li na emigrantské sny z pamětí těch, kteří opustili hranice, může emigrace tematizovaná v poezii Čerepkové asociovat i tento význam, například v básni *Emigrantské divadlo*: „Nikdo nikoho za oponou nepoznává / [...] / Vraťte nám lístky / pojedeme na ně domů“¹¹⁹.

Sbírkou vydanou v roce 1988 je *Extra Dry Silence*. Ta by měla obsahovat básně spadající svou datací do období 1972–1987. K přítomnosti snových motivů, kterou sbírce nelze upřít, lze citovat Čerepkovou samotnou: „snové věci [...] umožňují člověku únik od všeho, co se mu na tomto světě nezdá“¹²⁰. To, že se tyto motivy v jejích sbírkách objevují, jen potvrzuje nejistotu Čerepkové v cizí zemi.

To, co se odehrává opravdu nebo to, co se jen zdá, nemůže být striktně rozlišeno, avšak právě tato nejednoznačnost dodává sbírce nádech transcendentna. Jistou odhmotněnost představuje především první oddíl sbírky *Duševní vyhnanství*, kde nejen že nevíme, kým je lyrický subjekt sám, ale ani další existence nejsou blíže určeny, nýbrž se ukrývají za zobecňujícími a přeci specifickými pojmenováními. V básni dávající název celé sbírce *Extra Dry Silence* vystupuje „ten šílenec“¹²¹, „ten nechtěně užívá civilizace Té naší / můj čas a váš a jejich / [...] / v noci vyběhne a hned koukne na nebe / hle hvězdy povídá / neví komu / není komu“¹²² a v závěru pak „nemá čas / kromě snů / [...] / a navíc nemá mapu / NEBE / TEBE“¹²³. Jen v těchto pár verších je ukryto příliš mnoho motivů na to, aby se jimi mohl čtenář pohodlně pročíst kvůli nedourčenosti, nepřítomnosti, tušeného bezčasí, a ne jinak je tomu i v dalších básních: „nějaký člověk kterého neznám / mě ve vesmíru opouští“¹²⁴ nebo: „tak už pojď říká mi nějaký neznámý hlas“¹²⁵. Stejně jako motivy snů zde přetrvávají i s nimi úzce propojované upomínky dětství a kdysi známých míst: „Vstanu a vidím poušť dětského hřiště / prázdninově vy-

¹¹⁸ Tamtéž, s. 24.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 83.

¹²⁰ ČEREPKOVÁ, Vladimíra. *Nabíledni prázdno*. Praha: Torst, 2014, s. 112.

¹²¹ ČEREPKOVÁ, Vladimíra. *Extra Dry Silence*. 1988. In: ČEREPKOVÁ, Vladimíra. *Básně*. Praha: Torst, 2001, s. 135.

¹²² Tamtéž, s. 136.

¹²³ Tamtéž, s. 137.

¹²⁴ Tamtéž, s. 138.

¹²⁵ Tamtéž, s. 141.

prahlého / mám teď celé pískoviště pro sebe sice jen očima / a přes okno / pocit vlastnictví se ve mně rozléhá¹²⁶.

Následující dva oddíly již nesou méně příznačné názvy, *Básně I, II* a letopočty zahrnutých básní. Ani v nich se poetice předešlých sbírek autorka nevzdaluje a v drobných básnických obrazech připomíná podstatu ticha, umožňujícího slyšet neslyšitelné: „je slyšet vdechování mechu¹²⁷, a snů, jež vedou do rozmanitých světů vesmírů, světů nebo duší. Zachována je také role paměti, jako jejíž nositelka zde vystupuje například báseň *Nostalgie*, okatě připomínající mateřskou zemi autorčinu: „ptala jsem se dokonce i českých dějin na pračlověky / na praotce Čecha / [...] / viděla jsem barevně Afriku podle Hanzelky a Zikmunda / seděla u Máchova jezera¹²⁸“, a podobně báseň *Odjezd*: „Od kufru je už blízko k nádraží / [...] / na dně kufru leží matka Rodná země / a hned poznala / že je čas jít pryč¹²⁹. Tím, že je báseň datována až osmdesátými lety, je patrné, že pocity opuštěnosti ve tvorbě Čerepkové přetrvávaly dlouhodobě.

K tajupnosti se autorka navrácí až v závěrečném *Přebývání fantomů*, kde se, zdá se, navrácí opět „ten“ neznámý: „ten, kterého ještě nikdy nikdo neviděl¹³⁰. Je možné polemizovat o Božské existenci, jisté formě člověka, nebo jakéhosi fantoma, avšak jakýkoliv pokus o identifikaci bude zpochybněn, mystifikován možností zdání, tak charakteristického pro Čerepkové básně: „protože jak člověk, tak fantom / byli stvoření z oné Novalisovy snové látky, / která je neproniknutelná jako kapalina, / do které se nedá nic ponořit¹³¹.

Další sbírky poezie pak přicházejí až po roce 1989 – *Bez Názvu/Sans Titre*, 1991, *Zimní derviš*, 2008, souborné vydání *Básně*, 2001, výbor *Nabílední prázdno*, 2014.

5. 2. 3 Jiřina Fuchsová

První sbírkou Jiřiny Fuchsové, která byla vydaná roku 1975 v USA, je bilingvní *Americký beadeker = An American Beadeker*. Na základě autorčiných slov sbírka reflektuje první roky prožívané za hranicemi, tedy 60. léta, a s nimi pocity ztráty i politické události završené rokem 1968. S novým, především americkým prostorem se seznamujeme

¹²⁶ Tamtéž, s. 146.

¹²⁷ Tamtéž, s. 153.

¹²⁸ Tamtéž, s. 160.

¹²⁹ Tamtéž, s. 163.

¹³⁰ Tamtéž, s. 200.

¹³¹ Tamtéž, s. 202.

díky místům a městům: básně *New York, Déšť v New York City* nebo *Kalifornie*. Pro jejich bližší poznání je ale zapotřebí navštívit městská zákoutí, *Park* nebo *Ulice*, kde se „kdosi“ pohybuje.

Na rozdíl od konkrétních míst: „Fifth Avenue / Zvláštní třída / [...] // Empire State Building / Extaze doby“¹³² atp., setkáváme totiž poněkud nejisté postavy: „Takové vraždy / řekl mi kdosi / se tu dějí denně“¹³³, nebo osoby, které se se společnostmi míjejí: „Jsou / tuláci / Po zemi / bosky chodí / pod roztrhanou bluzou / srdce jen / Jdou / cestami nikam nevedoucími / A přece / [...] / jim zbloudit nelze / ať kamkoli jdou“¹³⁴. Tyto postavy zde zastávají podobnou úlohu jako „komedianti“ v poezii Inky Machulkové. Jména komediantů budou (viz níže) vytesána do kamene a jednou z významových možností se tak nabízí asociace věčnosti, tuláci Jiřiny Fuchsové „[b]osí si chodí / o kožichy a laptě nedbajíce / A přece / z jejich stop / jež teplem voňavé / zanechávají v chladnoucí zeměkúře / podivné květiny / vodiče výbojů jež úzkost / napíná mezi mračna a kostelní věže / křehkými stvoly k mrazivé obloze míří / proděravělého blankytu pevně se zachycují / a pak / jak transfuzní trubice přímo do žily / slzu za slzou / přikapávají do našich člověčích štáv / závratnou příchut’ / nesmrtelná -- --“¹³⁵. Právě motivem nesmrtelnosti je těmto opomíjeným, možná opovrhovaným postavám dáno přetrvat pro budoucí, byť si k některým sám lyrický subjekt, a tedy nejen společnost, udržuje odstup v souvislosti s dosud nepoznaným velkoměstem: „Chodím tu / po křižovatkách bláznů a idiotů / [...] / kde básníci a kněžky lásky lesbických / žárlivě střeží svá černá nekonečna“¹³⁶.

V *Americkém beadekeru* Jiřiny Fuchsové nalézáme také obvyklý motiv doby, s dominujícím prostorem pro ráno jako pro čas vhodný k reflexi nočních událostí i pro vyobrazení rozmanitých všedností: v titulu básně *V osm třicet ráno*, ve verších: „Je neděle ráno / a dům je plný hudby“¹³⁷, „Je ráno / Antilopy / pomalým krokem přicházejí pít“¹³⁸ nebo: „i slunce vyjde častěji než jindy // Po jeho východu / [...] doběhneš na pobřeží nachytat pár ryb“¹³⁹. A motiv uplyvajících času, který zde (vedle odkazu

¹³² FUCHSOVÁ, Jiřina. *Americký baedeker = An American Beadeker*. Los Angeles: Framar Publishers, 1975, s. 15.

¹³³ Tamtéž, s. 16.

¹³⁴ Tamtéž, s. 9.

¹³⁵ Tamtéž, s. 10.

¹³⁶ Tamtéž, s. 16.

¹³⁷ Tamtéž, s. 20.

¹³⁸ Tamtéž, s. 24.

¹³⁹ Tamtéž, s. 29.

k věčnosti nebo nesmrtelnosti) odnáší neustále se připomínající minulost: „a tak jsem si ještě / zakapal uši voskem / abych odolal volání sirén / zvoucích mne zpátky zpátky zpátky“¹⁴⁰, podobně ve verších: „Ta dlouhá noc / ve které budeš snít / o starých zašlých sídlech / jichž prorezlé veřeje obrací už jen vítr / A přece stačilo by málo / jen dotyk tu a tam / a jejich význam by byl oživen / jich vztahem k dnešku“¹⁴¹. Bránit se těmto ozvěnám je zdánlivě marné, například ani tematizované krvi proudící v žilách nelze uniknout, a stopy minulosti se nesou také v přímých náznacích české (kulturní) historie, když se lyrický subjekt dovolává Aloise Jiráska: „žít v době F. L. Věka“¹⁴², Vítězslava Nezvala: „Jde parkem / podivuhodný kouzelník“¹⁴³, a také patronátu svatého Václava nad českou zemí pro srpnové utrpení: „Ó kníže / Z obruby Tvého pláště / po nocích vycházejí hvězdy / Dej / nechť zahřejí / zavátou / prochladlou zemi“¹⁴⁴. Přes neutichající rozpor mezi minulým a budoucím je mu však dáno žít v cizí zemi, k níž si hledá cestu: „Ameriko / světe známý a nepoznaný / podej mi ruku / a ved’ mne / až na úpatí / až na kořeny“¹⁴⁵, a neptá se po tom, co bude nebo nebude, jelikož „smysl není v cíli / [...] / smysl není nic než směřování / [...] / Od dneška k zítřku“¹⁴⁶.

Druhou knihou poezie Fuchsové je *Řeka jménem Acheron* z roku 1977. Řeka, přestože nositelka životadárné vody, symbolizuje plynutí, a je-li jí vlastní bájně jméno Acheron, přivádí nás na hranici samotného (ne)bytí. Zatímco „[m]alá bledá smrt / vyčkávatě bloudí“¹⁴⁷, proplováme nevyzpytatelným světem, do něhož se rodíme „[n]e pro smrt / Pro život“¹⁴⁸. Je patrné, že v poezii Jiřiny Fuchsové hrají důležitou roli protiklady. Nejde přitom o to, stavět je v básních vedle sebe, ani je recipročně popírat, jde spíše o celkové vyznění buď několika básní, nebo celých sbírek, v nichž jsou představovány obě „strany mince“ – minulost/budoucnost, život/smrt. Jedna se o přirozeně paralelní jevy, které hrají v životech lidí (a neméně pak v poezii) významnou roli.

Darovaný život, jenž je následně provázen utrpením v podobě odloučení: „všechny švarný synky / na vojnu odvedli // odvedli odvedli / pro císaře pána“¹⁴⁹, ztra-

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 13.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 38.

¹⁴² Tamtéž, s. 21.

¹⁴³ Tamtéž, s. 47.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 50.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 17.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 39.

¹⁴⁷ FUCHSOVÁ, Jiřina. *Řeka jménem Acheron*. Los Angeles: Framar Publishers, 1977, nestránkováno – list VII.

¹⁴⁸ Tamtéž, nestránkováno – list IV.

¹⁴⁹ Tamtéž, nestránkováno – list X.

cenosti nebo mlčení: „Jazyk / zmrtnělý nemohoucností / ve vyschlých ústech chutná jako popel“¹⁵⁰, nabízí podmíněně i svou světlejší stránku, vedle posvátnosti narození a následné mateřské lásky především celoživotní naději, která si žádá: „zapřít své já / [...] / jen prostě naze BÝT / teprve potom / ve tmách / pod chodidlem / vytryskne pramen / k povrchu zvolna mokvá / až cestu otevře“¹⁵¹. Stejně jako v předešlé sbírce je tím zdůrazněna podstata současnosti, v níž je zapotřebí existovat. Nejen s pocity sounáležitosti, ale především s úctou a pokorou se zde básnička opakovaně obrací k ikonám rozličných časů (v básních *Sv. Václavu, Za Janem Čepem*, či ve verších pamatujících na Jiřího Koláře, Ivana Diviše, Leoše Janáčka ad.), a jejich nesnadné životní zkoušky staví nad vlastní, vědoma si sdílené niternosti: „Vposled dokázáno jest / že ač nikdy naopak / při dobývání světa / komory chlopně / za meče sloužití mohou –“¹⁵². Táže-li se potom jak „přetavit fiólu z českého skla / do tvaru významuplného i pro ty / kdož česky neznají“¹⁵³, a tedy po neomezované sdělitelnosti, ví, kde hledat oporu.

Sbírka veršů *Měsíce* vyšla poprvé v nakladatelství samotné autorky Jiřiny Fuchsové, *Framar Publishers*, roku 1977. Nikterak neobvyklé schéma postupně jdoucích dvanácti básní symbolizuje rok odměřovaného času, kdy příroda se probouzí po zimě: „Vystrčí tráva každý klíček / až na ni slunce zasvítí“¹⁵⁴ a na podzim: „Usíná léto“¹⁵⁵. Každý měsíc tak proměňuje přírodu, včetně nebeského světla a stínu, dle svého obyčeje: „Ty tam / jsou noci / vlahé / voňavé / Září jim navléklo / košilky z chladné rosy“¹⁵⁶, nebo „Prořídle už stromy / obloha rezem oprádá“¹⁵⁷. Potom vše živé, lidí nevyjímaje, se přizpůsobuje nastíněnému tradičnímu koloběhu, tehdy v *Květnu*: „Já ležím u splavu / a myslím na lásku“¹⁵⁸, a v *Únoru* přichází modlitba za přívětivý nový rok: „Ó Bože / [...] / a život pít dej mi roku tohoto / až do dna“¹⁵⁹. Autorka je i zde věrná motivu směřování, od měsíce k měsíci, na rozdíl od sbírek předchozích však místy tíhne k rýmovaným veršům a k daleko kratšímu rozsahu svých básní, které jako by měly splňovat úlohu listů v kalendáři nesoucích popěvky, modlitbičky nebo jen obrázky inspirované konkrétními měsíci. Ať jsou čímkoliv, a přes tušení cykličnosti dalšího roku, nená-

¹⁵⁰ Tamtéž, nestránkováno – list II.

¹⁵¹ Tamtéž, nestránkováno – list XII.

¹⁵² Tamtéž, nestránkováno – list IX.

¹⁵³ Tamtéž, nestránkováno – list XII.

¹⁵⁴ FUCHSOVÁ, Jiřina. *Měsíce*. Třebíč: Arca JiMfa, 1996, nestránkováno – báseň *Březen*.

¹⁵⁵ Tamtéž, nestránkováno – báseň *Říjen*.

¹⁵⁶ Tamtéž, nestránkováno – báseň *Září*.

¹⁵⁷ Tamtéž, nestránkováno – báseň *Říjen*.

¹⁵⁸ Tamtéž, nestránkováno – báseň *Květen*.

¹⁵⁹ Tamtéž, nestránkováno – báseň *Únor*.

silně je doprovází znejišťující otázka, zda v prosinci „[j]e světlo hvězdy té / jež v tmách se zalesklo / příslibem zrození či věštbou beznaděje?“¹⁶⁰ Opět se tak setkáváme s pluralitou možností – přestože je jisté, že další rok přijde, jedná se pouze o (relativní) jistotu světa, nikoli života básnického jedince.

V pořadí čtvrtou publikací je samostatně vydaná báseň *Na stéblo trávy*, z roku 1978. Pakliže je v poezii Fuchsové příroda mnohde „jen“ reflektována, zde je jí dáno přímo promlouvat. Hovoří personifikovaná hora okouzlená vodou, na níž závisí bytí jí samé, i jejích rostlin. Zprvu žízni po vodě pro květiny: „Chtěla jsem pít / Prach plnil ústa / Chtěla jsem kvést / nebylo čím“¹⁶¹, a voda, stékající horu při bouři, zaplní jezero v úpatí: „A voda šeptá travě / chvoji / květinám / stromům: / rost’ a kveť!“¹⁶². Podobně je hoře nápomocna proti ohni: „Hořel můj les / [...] / a ty / chtě zmírnit můj žal i můj žár / vlnou ses nehnul od planoucích már / mých borovic / jimž spěl jsi na pomoc –“¹⁶³. Této milované vodě (v podobě deště, jezera, oparu i rosy), své opoře, pak hora po večerech zpívá: „Na stéblo trávy / budu ti dnes hrát – // [...] // Ty s kachýnkou / si hraješ jako dítě / než píseň má do spánku zkonejší tě –“¹⁶⁴.

Báseň *Na stéblo trávy* lze vnímat jako ódu na symbiózu hory a jezera, avšak jsou v ní přítomné takové existenciální motivy, za nimiž lze tušit lidská strádání zpodobněná právě metaforou hory. Mnoho z nich souvisí s nemožností změnit prostor svého bytí, hora, neboli sopka zde, je připoutána na určité místo, čímž je jí odepřena nezávislost. Byť nalézá oporu ve vodě mnoha podob a je naplněna její víra: „Já čekala / nač nevěděla / Však věřila / že první věk / původce sluncí / mého těla / i na mou žízeň / stvoří lék“¹⁶⁵, jedná se pouze o vnější stav naplněnosti dosažený prostorovou blízkostí jezera. Touha po absolutním splynutí ale v důsledku principiální odlišnosti naplněna být nemůže: „Jsi vedle mne / A přesto přece / nesplynem v jedno / já a ty / Ty napospas se dáváš řece / mne sápu bouří pařáty“¹⁶⁶, a namísto milostného souznění je tak směřováno jen ke starostlivému spolubytí: „Pak rosou zas mi hladí čelo / a šeptá: / ztiš se / ztiš se už!“¹⁶⁷. To ale nemůže utišit touhy ani stesk, jimiž je revoltující nitro sopky, srdce člověka, naplněno: „Já umlkám – / Jen srdce chví se – / Ono ví / že zas potají / vypláču

¹⁶⁰ Tamtéž, nestránkováno – báseň *Prosinec*.

¹⁶¹ FUCHSOVÁ, Jiřina. *Na stéblo trávy*. München: PmD, 1978, s. 7.

¹⁶² Tamtéž, s. 9.

¹⁶³ Tamtéž, s. 19.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 18.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 8.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 16.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 21.

proudy pryskyřice / a rány lávou zmokvají / až se zas ve mně zvichří touhy / zemi se vyrvat ze klínu / a provždy vlít své žaly / duhy / v tu milovanou hlubinu – – –¹⁶⁸.

V rozsáhlé, původně samostatně vydané básni, navíc pod pseudonymem Hynka Krále, *Ymaka* z roku 1978 se přesouváme do prostředí indiánské mytologie. Již kompozice básně, která je rozdělena na *Předzpěv* a *První až Pátý zpěv* naznačuje posloupnost a lze říci, že i příběhová, když verše „ti“, čtenáři, počnou vykládat: „Usedneš do rozpukané lavice / a ve zlatavém šeru staré kaple / vyslechneš přivřenými víčky dávnou zkazku / Tak dávnou / že ti kdož žijí už se nepamatují / a ti kdož pamatovali už dávnou jazykem nevládnou“¹⁶⁹. Tématem básně je vyjádřena úcta k historii a tradici, byť americké, svou formou se pak připodobňuje ústní lidové slovesnosti. Obsahuje navíc citáty, uvozující jednotlivé zpěvy, pocházející z indiánských popěveků a básní, které potvrzují nejen autorčin zájem, ale odkazováním ke kořenům země také podbarvují příběh věrohodností, spočívající v tradování zkušeností z generace na generaci.

Samotný příběh je pak cestou lásky dvou odlišně smýšlejících milenců, on převor, ona pohanka: „Ó kastilští převorové / kteří nevíte / že indiánskými vesnicemi / procházejí dívky jménem Ymaka / a zažehují ohně v hrudích cizinců“¹⁷⁰. Nikterak zvláštní téma vztahu dvou k sobě společensky nepřislušících milenců je ozvláštněno alespoň exotickým, původně indiánským prostředím, v němž lze mezi řádky tušit harmonii narušující prvky pokřesťování a kolonizace. Avšak již konvenčně se navzdory rodinám i víře rozhodnou milenci pro společnou cestu životem: „Ty / s uzlíkem kleteb / starých žen rodu tvého / já / s hluchotou srdce / již trestal mne můj Bůh / bratr a sestra / z ráje vyhnání“¹⁷¹, načež svou lásku chtějí stvrdit potomkem, a tak vedle promlouvajícího vypravěče a převora přichází ke slovu zrození: „v krev měním vodu / a výzbroj dědičnou pro cestu v budoucno / do krve ukládám // Dny / týdny / měsíce“¹⁷². Avšak smrt Ymaky i dítěte při porodu jakoby vedle prokletí teprve znamenala boží trest, s nímž přichází otázka viny, která může dopadat stejně tak na bedra milenců, jako rodů, případně svazující víry. Pak jen „bez cíle putuje Juan / nepočítaje dny a neznamenaje nocí“¹⁷³, a dovolává se Ymaky.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 22.

¹⁶⁹ FUCHSOVÁ, Jiřina. *Ymaka: Hynek Král*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1991, s. 61.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 64.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 71.

¹⁷² Tamtéž, s. 78.

¹⁷³ Tamtéž, s. 82.

Vzpomenu-li publikovanou báseň *Na stéblo trávy*, tak také *Píseň o řece*, vydaná v roce 1979, přináší svědectví komunikující přírody a navrácí se tím k již opěvovanému motivu. Voda jako ústřední živel zde prožívá svou životní cestu od počátku k relativnímu zániku – od srážlivé rosy: „Tu nejbliže je řeka svému vzniku / V kapradí / V mechu / V listí jaterníku / Když voda ještě neví / že už je / Když ale v pramen počne splétat vlasy“¹⁷⁴, až po věčný život v jezeře: „A ona ví / že než se šero sklene / obejmeme ji jezero vytoužené / A z něho / že se řeka nevrací“¹⁷⁵. Tekoucí řekou, která je „symbol / Vířů / hlubin / mělčin v nás“. Také zde je připomenut neustále plynoucí čas a cesta vpřed, směřující k předurčenému cíli. „Mělčinami v nás“ je zde navíc opět připomenuta metaforická funkce přírodních motivů směřujících k člověku.

Je nasnadě, že v poezii Jiřiny Fuchsové nelze motivy přírody odbýt nálepkou přírodní lyriky. Domnívám se, že za přírodou inspirovanou poezií lze číst hlubší „poselství“, tušit pevné sepětí a souznění mezi autorkou a malebnými krajinami lesů, hor a řek. Tento vztah je tematicky patrný také v jejím prozaickém textu, v deníku či cestopisu *Alyeský deník*, v němž zachycuje atmosféru skautské výpravy k polárnímu kruhu. Pasáže popisující v básních viděná místa snadno navodí ve čtenáři obrazné představy, nemluvě o opakujících se motivech hor a řek, které symbolicky dominují publikacím *Na stéblo trávy*, *Řeka jménem Acheron* nebo právě *Píseň o řece* a společně s tím vystupují do popředí autorčina poetického zájmu.

Ve stejném roce, 1979, byla vydána také sbírka *Drúzy*¹⁷⁶, poezie, konfrontující přírodu s člověkem mimo jiné v otázce věčnosti. „I kámen / v řeku vhozený / nadál živ bude // [...] // To jen člověku / odepřel Bůh / milosrdenství vracivého času“¹⁷⁷, a přesto se člověk v naději obrací k výšinám: „Strom / v jehož dřeni / je od nepaměti zakleta moje duše / kořeny v oblohu zapouští“¹⁷⁸, a k výšinám směřuje i pád: „Bez / návrat / ný / pád / do / nebes“¹⁷⁹. Stejným směrem se lyrický subjekt ubírá i na nesnadné cestě víry, když neustále zrazován svěruje se veršům: „mé ruce spíná k modlitbám / [...] / krvácet nechává mne / ustavičně / z dávných i čerstvých / otevřených / ran“¹⁸⁰, ran, které jsou ustavičně přítomny i ve vzpomínkách: „Ve snaze / vymazat z paměti / vzpomínku na

¹⁷⁴ FUCHSOVÁ, Jiřina. *Píseň o řece*. Los Angeles: Framar Publishers, 1979, nestránkováno.

¹⁷⁵ Tamtéž, nestránkováno.

¹⁷⁶ Dle významového slovníku: Drúza = „miner. nepravdělně srostlá skupina krystalů, někdy v dutinách hornin, spojená pevnou podložkou“ (www.ssjc.ujc.cas.cz).

¹⁷⁷ FUCHSOVÁ, Jiřina. *Ymaka: Hynek Král*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1991, s. 29.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 31.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 44.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 42.

každý záblesk bezděčné krutosti / po vlastním srdci šlapu¹⁸¹. A přitom se navzdory utrpení není schopen oprostít od pocitu nezbytného vytrvání: „jaké štěstí / jít s touhou po ní / [...] / až tam / kde končí život“¹⁸². Zatímco minulost je tak sice vzpomínána, ale uzavřena bez možnosti změny, budoucnost se nachází ve znamení nejistoty, zda tam, kde končí lidský život, začíná vytoužený život posmrtný, věčný. Věčnost přitom nelze chápat jednoznačně – zatímco v *Drúzách* Jiřiny Fuchsové asociuje jednak, ale především, touhu po posmrtném životě, tedy po přetrvání „fyzické“ bytosti, tak jednak věčnost uloženou v zachování jména, u Fuchsové ve spojitosti s vírou v Boha: „Očima / tebou opuštěnými / z poháru moře upíjím / [...] / a do oblohy na mořem / vyrývám hieroglyf / tvého jména“¹⁸³. S druhou jmenovanou podobou zachovávání na věčnost se setkáme například také v poezii Inky Machulkové, pro připomínku tam, kde jsou jména vytesávána do kamene.

Vrátím-li se k samotnému významu slova drúzy, jenž stojí v titulu sbírky, je pozoruhodné sledovat, jak autorka pracuje s motivem přináležení, neodlučitelnosti a s tím spojeným sdílením osudu. Jestliže drúzy jsou pospojované krystalky, koneckonců opět připomínající motiv horniny, skály nebo nerostu pro tvorbu Fuchsové již signifikantní, pak podobnou funkci zastávají spleťtité kořeny stromů nebo vodní toky, když „[o]d jisté doby / se všechny prameny / setkávají v jediném místě“¹⁸⁴.

Poněkud specifická je pak sbírka *Slunnoznak* z roku 1980. Obsahuje deset básní, podle počtu písmen svého názvu a tato písmena také stojí v roli „titulu“ nad jednotlivými básněmi. V bohaté publikační činnosti Fuchsové navíc dostává prostor také experimentální poezie, zde například v básni pod písmenem *N* čteme v přívalu kolmo psaných písmen jen dvě slova „ANTRACIT / SVĚTLO“¹⁸⁵. Daleko výraznější je pak závěrečná báseň-obraz, tvořící ze slov „SLUNCE V OKNĚ“¹⁸⁶ okenní rám s paprskovitě uspořádanými písmeny S, L, U, N, C, a E v jedné ze čtyř částí tabulky. Jakoby tím, a také názvem sbírky, slunce dostalo přednost před všemi přírodninami, podobně jako jeho světlo, zde zastoupené dnem, přednost před tmou a nocí. Dynamické střídání jednotlivých fází ve zdánlivém bezčasí: „Noc s tváří věčnosti / Beznekonečná

¹⁸¹ Tamtéž, s. 32.

¹⁸² Tamtéž, s. 42.

¹⁸³ Tamtéž, s. 49.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 30.

¹⁸⁵ FUCHSOVÁ, Jiřina. *Ymaka: Hynek Král*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1991, s. 14.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 20. Celá báseň-obraz viz příloha.

noc / [...] / Noc k ránu¹⁸⁷, pak „Polednem / jasný svět“¹⁸⁸ a vzápětí „Bezčasí kvete / [...] / Den se nachýlí“¹⁸⁹, totiž neustále zpřítomňuje tenkou hranici mezi bytím a zánikem: „Život / i smrt / je blíž // den den den“¹⁹⁰, nebo „A zdvih / A pád / A zdvih a pád a zdvih“¹⁹¹. Hromadění stejných slov, nebo výčty jejich přívlasků či přirovnání jen podporují již zmíněnou dynamičnost a stejně tak i převažující představu básní-obrazů, než básní-příběhů, jako tomu bylo v případě *Ymaky*.

Po listopadovém převratu vyšly Fuchsové sbírky *Slunnoznak*, *Drúzy* a *Ymaka* poprvé na území Československa v souborném vydání *Ymaka: Hynek Král* v roce 1991. V souvislosti s tímto vydáním nelze opomenout více než příznačné výtvarné doplnění souboru v podobě obrazů Milana Maura, jehož obrazy vznikaly obkreslováním stínů na papír v různých časových intervalech, čímž v podstatě vznikaly samotné „slunnoznaky“¹⁹². Druhou sbírkou, vydanou po roce 1989 jsou *Chvály* z roku 2003, avšak mnohé básně spadají svým vznikem do let osmdesátých. V podtitulu navíc stojí „Plzeň – Los Angeles – Plzeň“ a letopočet „1943 – 1999“, přičemž rok 1943 je datem narození autorky a časové rozmezí tak odkazuje k celému jejímu tvůrčímu období.

5. 2. 4 Inka Machulková

Když Martin Josef Stöhr vzpomíná na Inku Machulkovou a na její poezii, domnívá se, že autorka „nikdy nepřísahala na inspiraci shůry. Její verše, to jsou útržky reality, zastavené obrazy“¹⁹³. A přestože mnoho básníků o vzniku svých básní nehovoří, Inka Machulková se v minulosti k tomuto tématu svěřila, čímž nejspíš zavdala podněty k domněnkám nejednomu čtenáři a kritikovi své poezie: „sázela jsem na záznamy reálných situací“¹⁹⁴, nebo: „začala [jsem] psát trochu uzavřeněji, seškrtávat oproti dřívějšímu. A pozorovat a vidět. Někdy i skutečnost může být útočištěm“¹⁹⁵. Zatímco tak reálné prostory a události (v poezii zde přítomných básniček například srpen 1968) figurují i v poezii jiných autorů, u Machulkové vedle nich pravděpodobně odpovídají skutečnosti i některé postavy a vzpomínky. Inka Machulková chtěla „dát lidem něco konkrétní-

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 11.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 18.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 15.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 18.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 16.

¹⁹² Viz např. webové stránky autora: www.milan-maur.cz, série obrazů nazvaná „Světlo a stín“, pro představu viz příloha této práce.

¹⁹³ STÖHR, Martin Josef. Zamkni les a pojď: za básničkou Inku Machulkovou. *Host*, 2014, 30(5), s. 4-5.

¹⁹⁴ MACHULKOVÁ, Inka. Já, beatnička, jsem číslo jedna v Obci spisovatelů!: rozhovor s básničkou Inku Machulkovou. *Host*, 2007, 23(5), s. 6-11.

¹⁹⁵ Tamtéž.

ho¹⁹⁶, i proto studovala chemii, zastávala přesvědčení: „raději budu průměrným inženýrem než průměrným pisálkem“¹⁹⁷, mající na paměti, že také „v chemii [je] určité tajemství hmoty“¹⁹⁸, tajemství, kterému dala prostor také ve své poezii. Kontakt se skutečností proto není jedinou veličinou utvářející její tvorbu: „Někdy mě napadne první verš či verše tak spontánně, jako by mi je někdo nadiktoval“¹⁹⁹.

Ještě před odchodem do zahraničí, vyšla v roce 1963 Ince Machulkové básnická sbírka *Na ostří noci*. Knižní debut autorky je poezií plnou rozpomínání se stejně jako zapomínání, jak na sotva uplynulé zážitky, tak na ty vzdálenější, nejčastěji vyobrazované za pomoci motivů dětství stojících v kontrastu s dospělostí, zde například v básni *Tolik lidí tohle zná*: „Potkala jsem tě před pikolou, za pikolou, / v čepici - - / řekni mi dneska, cos mi chtěl // [...] Potkala jsem tě před budovou, před rozvodem; / [...] Před zákonem. / Už nejde to si hrát...“²⁰⁰. Do popředí je zde však, více než tento rozpor, postavena tematika milostné poezie, a paralelou rozpomínání/zapomínání se stává (probudělá) noc/ráno, přičemž ráno je výchozím bodem pro reflexi uplynulého, jak je tomu v mnoha verších: „Noc / tichá pošta / mezi večerem a zítřkem // Probudím se / a před okny / stojí už ráno“²⁰¹, „A pak jsme nesli na řeku bílou kanoi / tak těžkou ránem / těžkou nocí / těžkou jak spánek který nám scházel“²⁰², i v ojedinělých (jelikož většina básní je bez názvu) titulech básní: *Přijedeš zítra ráno*, *Ráno*.

Odkazy ke snům, aluze jiných literárních děl, postav a příběhů pak na jedné straně umocňují tenkost hranice mezi skutečností a domněnkami, na straně druhé se pak stávají lyrickému subjektu oporou v podobě sdílených pocitů. Potřebou se identifikovat, k někomu přináležet, někam patřit nebo nalézat pochopení je přitom prodchnuta celá sbírka, od citované básně *Tolik lidí tohle zná*, přes láskou pokoušenou milenku Lesbii, opomíjeného Romula a Rema, až ke společenskému prostředí, v němž se básnířka ocitá: „dopijím čaj / a platím / [...] // V hospodě teplo / a kluci / Práce hospoda spaní / práce / hospoda spaní / počítají svých osmnáct zkušených let“²⁰³. Tato snaha se lyrickému subjektu stává obranou proti neporozumění: „Se slepými domlouvám se pantomimou / Na

¹⁹⁶ Ještě jsem tady: Inka Machulková. *Česká televize* [online]. 2008 [cit. 2016-09-21].

¹⁹⁷ Tamtéž.

¹⁹⁸ Tamtéž.

¹⁹⁹ MACHULKOVÁ, Inka. Bylo bez pohádek: rozhovor Michala Jareše s Inkou Machulkovou. *Tvar*, 2004, **15**(16), s. 1, 12-14. In: MACHULKOVÁ, Inka. *Neúplný čas mokré trávy*. 2006, s. 68.

²⁰⁰ MACHULKOVÁ, Inka. *Na ostří noci*. České Budějovice: Krajské nakladatelství, 1963, s. 32.

²⁰¹ Tamtéž, s. 10-11.

²⁰² Tamtéž, s. 16.

²⁰³ Tamtéž, s. 19.

hluché křičím jak na lesy“²⁰⁴, a lhostejnosti: „Z galerie odchází průvod cizinců / a ne-
všímají si toho / že Romulus a Remus utíkají / ze stínu“²⁰⁵.

Přestože Inka Machulková již od roku 1968 pobývala v Německu, sbírka *Kahúćú* stihla vyjít ještě v Československu v roce 1969. Píše-li autorka, že „slovo Kahúćú [...] poprvé četla v učebnici gumárenské technologie jako vysvětlení slova kaučuk“, ale že „pro indiány to byl ‚strom, který pláče‘, když se nařízne. Pláče [...], ale roste dál“²⁰⁶, opět naznačuje, kde pramení její inspirace: „vždycky jsem [...] hledala [...] nějaký skrytý vzkaz: za obyčejnou gumou plačící strom“²⁰⁷. Tak i na konkrétních místech (*Pankrácký park*, *Národní třída*), mezi konkrétními lidmi, a za konkrétními událostmi prosvítá nejednoznačnost: „ptám se na jména / lidským míst bez lidí“²⁰⁸, nebo: „Ta živá // možná ani nežila“²⁰⁹. Není opomenuta ani atmosféra některých pražských zákoutí šedesátých let, ať už nasáklá bluesem, jazzem nebo existenciální nejistotou: „Ještě jsme dlužni pivu / a už si půjčujem – / u muziky, co letí nad městem“²¹⁰. V jednom z veršů vybraných na přebal knihy, a domnívám se, že podobné citace (jiných i sebe sama) obvykle vystihují náladu celých knih, čteme: „Zatím mu nedávejte jíst ani pít, / zatím mu neposkytujte útechy. / Když vydrží, / řekneme – člověk! // Když ne, řekneme / umřel. Člověk“²¹¹. Jedinec v poezii Machulkové se skutečně jeví „jen člověkem“, jenž je, zdá se, ostatním lidem lhostejný, avšak oni nejsou lhostejní jemu.

Nelze opomenout ani linii času, jenž se v *Kahúćú* odpočítává na noci: „Kolikátá noc už kolikátá noc / kolem nás proudí“²¹², „Pořád ta stejná noc / kolik jich bylo už“²¹³. Je na první pohled patrné, jak jsou si obě sbírky, jejichž poezie vznikala primárně v Československu a čerpala inspiraci v „životě noční Prahy“, případně v jiných místech, s nimiž Machulková přišla do styku²¹⁴, tematicky podobné. Vedle motivů noci, milování, hudby a městských zákoutí se zde pracuje také se vzpomínkami, které jsou nejčastěji

²⁰⁴ Tamtéž, s. 24.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 21.

²⁰⁶ MACHULKOVÁ, Inka. Bylo bez pohádek: rozhovor Michala Jareše s Inkou Machulkovou. *Tvar*, 2004, 15(16), s. 1, 12-14. In: MACHULKOVÁ, Inka. *Neúplný čas mokré trávy*. Brno: Host, 2006, s. 70.

²⁰⁷ MACHULKOVÁ, Inka. Já, beatnička, jsem číslo jedna v Obci spisovatelů!: rozhovor s básnířkou Inkou Machulkovou. *Host*, 2007, 23(5), s. 6-11.

²⁰⁸ MACHULKOVÁ, Inka. *Kahúćú*. Praha: Československý spisovatel, 1969, s. 17.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 12.

²¹⁰ Tamtéž, s. 45.

²¹¹ Tamtéž, s. 53.

²¹² Tamtéž, s. 44.

²¹³ Tamtéž, s. 35.

²¹⁴ Vedla pražských míst je patrná inspirace Šumavou, kde autorka jistý čas pracovala, zde konkrétně okolí Volar a Svaté Magdaleny.

unášeny větrem: „Kde jsou ti s kytarami / Projdou / a roztroušená láska / po peříčkách sedá // [...] // Jen barokní anděl / zkameněl v souhlasu: / vítr dal a vítr vzal“²¹⁵, a stejně tak: „Už vítr je / už málo je slov“²¹⁶. Tím se básnířce vzpomínky spíše vzdalují, mizí a odcizují, než zpřítomňují.

Až o deset let později, v roce 1979, přichází na svět sbírka *Kámen komediantů*. Básnířka, neurčitě směřující životem, se zde pokouší poznat okolní svět, ale setkává se s chaosem a neporozuměním: „Byla jsem na stopě, / ale její pravidelnost / mě přiváděla do zmatku –“²¹⁷, stejně jako další přítomní lidé (blbeček, pierot, nebo František z Assisi), bližní komediantů v očích společnosti: „Říkalo se, / že nejbliž máme / ke komediantům“²¹⁸. Tito si mohou být jisti akorát fyzickou smrtí, protože i když „přes oči smrti barevný šátek / vážeš / [...] / smrt tady bloudí bláznivá / pannabába slepá“²¹⁹, a neúprosně odměřuje délku života. Své vlastní konečnosti se tak mohou vzepřít jen pomocí slov, se kterými se sami ztotožní: „Kameníku, z kamene / mi učiň slovo, oblé, / ostré, / do dlaně / neb do praku ho vlož –“²²⁰, která ale budou mnohoznačná pro jejich čtenáře, anebo až pomocí slov, která o nich na věčnost vytesají jiní: „Jen kámen za městem / zůstává / v trávě / jména komediantů / vyrytá do toho kamene“²²¹. Kámen zde může symbolizovat jak věčnost, v podobě pomníků s vytesanými jmény, tak tíživost bytí všech komediantů, načež upozorňuje již název knížky.

Působení (cizího) prostředí na lyrický subjekt je ve sbírce *Kámen komediantů* možné sledovat jak v zobecňujícím ztotožnění se s ostatními bytostmi – „my“, tak také na rovině individuální. Přes touhu po nalezení souznění z veršů stále vystupují pocity odcizenosti, jinakosti, distance: „Mám svýho / miláčka zaslíbenýho, / v cizí řeči mě líbá, / shýbá se pro trávu / a říká Gras“²²², podobně jako tři po sobě následující básně nazvané *Stopy I. – III.* jsou plné zmatení: „Byla jsem na stopě nesrozumitelnosti“²²³, „Byla jsem na stopě, / ale cesta vedla všelijak“²²⁴. To však neznamená, že místa a města z minulosti byla bezpečná a přívětivá, nejednou se připomíná válka, podtržená reminis-

²¹⁵ MACHULKOVÁ, Inka. *Kahúćú*. Praha: Československý spisovatel, 1969, s. 30.

²¹⁶ Tamtéž, s. 11.

²¹⁷ MACHULKOVÁ, Inka. *Kámen komediantů*. München: PmD, 1979, s. 11.

²¹⁸ Tamtéž, s. 12.

²¹⁹ Tamtéž, s. 32.

²²⁰ Tamtéž, s. 21.

²²¹ Tamtéž, s. 42.

²²² Tamtéž, s. 7.

²²³ Tamtéž, s. 11.

²²⁴ Tamtéž, s. 12.

cenci dětství: „Od pěti let za ruku vodili nás v Praze / do krytů“²²⁵, stejně tak v básni *V předvečer*: „Nejhezčí je střelnice / a nejsmutnější kolotoč / pro děti, když se stmívá... // Martine, pojď domů, / bude válka –“²²⁶. Prostor nejistoty se tak váže na prostředí kdekoli na zemi.

Po roce 1989 vyšly Ince Machulkové sbírky *Neúplný čas mokré trávy*, 2006, *Jako Šimi odpouštíme*, 2008, výbor z předešlé poezie *Zamkni les a pojď*, 2009, *Probuzení hráči*, 2010 a *Barvy*, 2016.

5. 2. 5 Jarmila Malendová

Jarmila Malendová byla především redaktorkou. Také díky studiu žurnalistiky vedla její exilová cesta do Švédska, a dříve než ryze poetickou publikaci vydala v roce 1978 vlastním nákladem knihu k desátému výročí okupace Československa, *Žně: Zápisky československé novinářky*, obsahující básně a především vzpomínkové glosy na rodnou zemi. V kratičké básni uvozující tento soubor stačí autorce jediný verš k vyjádření nálad reflektovaného období: „Hierarchie. Slunce. Hierarchie“²²⁷, a zároveň k uvedení čtenáře do doby, která je pro její vzpomínky výchozí, tedy po srpnu 1968. Malendová nechává promlouvat svou paměť: „Neuměli jsme nic než psát. Milovaná řeč se ukázala být zrezivělou donquijotovskou zbraní na smetišti západních velkoměst, kam jenom občas doléhaly hlasy dětí přistěhovalců“²²⁸. Převládají zde vzpomínky prozaické, zachycující jak svědectví pamětníků a jejich charakterů, tak autobiografické paměti autorky samotné v kontextu doby. Lze si v nich, mimo jiné, povšimnout vize do budoucnosti a vědomí nutnosti asimilace s prostředím: „Naše předměstské děti nevěděly, že jsme se kvůli nim stali umývači nádobí, otroky běžících pásů a kancelářskými krysami. Jen proto, aby ony, děti politicky nespolehlivých, ušly stejnému osudu a mohly studovat ve školách cizích zemí. Mluvit cizí řečí [...]. Poznávat neschopnost světa stvořeného českými rodiči i cizozemskými sousedy“²²⁹, a podobně.

Ale vraťme se k ojedinělým básním, které se neméně nesou v duchu vzpomínek, ohlížení se, a navíc připomínají sílu a (ne)zodpovědnost lidského konání, namátkou v básni *Vzpomínka na Petra a Lucii Romaina Rollanda*: „S milenci, lidé, klekněte, /

²²⁵ Tamtéž, s. 35.

²²⁶ Tamtéž, s. 31

²²⁷ MALENDOVÁ, Jarmila. *Žně: zápisky československé novinářky*. Göteborg: [s.n.], 1978, s. 7.

²²⁸ Tamtéž, s. 84.

²²⁹ Tamtéž.

o chvílku krátkou jako život proste / pro jejich rty. Neproste o ni nebe. / Podivní lidé,
proste sami sebe²³⁰.

Malendové jediná ucelená básnická sbírka *Sobí barva stesku*, obsahující také některé básně ze *Žní*, byla vydána až roku 1980. Také její sbírkou, vzpomenu-li verše Libuše Čačalové nebo třeba Jiřiny Fuchsové, proudí čas, už od úvodní básně: „Z věže bič času do kamenů bije“²³¹, a jasně naznačené měsíce, symbolizující střídání ročních období, lze buďto jen naznačit: „Se spadlým listím měsíc sám a sám“²³², stejně tak ve verších: „Zhášejíc dušičkový svit / mlha se přišla podívat“²³³. Nebo explicitně pojmenovat, jak je patrné například v básni *Šestnáct*, kde stojí jejich jména v centru pozornosti. Autorce zde přitom nejde pouze o znázornění běhu času, na rozmanitosti ročních období totiž může vyjádřit rozdíly mezi „tady a tam“: „V červenci potemněly severské noci“²³⁴, „Doma už fouká ze strnišť / a tady ještě nesklidili // [...] Ale to slunko bledé slunko / tam doma pálí tady šálí“²³⁵, a rovněž v básni *Bláznivá švédská duha*: „Hřmí tady v zimě a sněží v létě“²³⁶.

Jan Čulík spatřuje v básních autorky lyriku, „která je částečně ovlivněna českou lidovou písní“²³⁷, a je nutno mu dát za pravdu. Jarmila Malendová nejen že ráda vzpomíná na moravskou domovinu, jak tomu bylo už ve *Žních*: „Dva dny ve Strážnici. A hlavně ty dvě noci... Bude vonět z polí a bude se tancovat venku“²³⁸, ale do pravidelně (a důsledně) rýmovaných spojení ukrývá tradiční motivy přírody, lásky, zpěvu, ale i pocitů toulavého poutníka, jenž opustil svůj rodný kraj: „Moc se tak vrátit k Moravě / s žlutým vlnáčkem na hlavě“²³⁹, nebo: „Za dřímavou vodou / za horami snů / leží rovná země / alej platanů“²⁴⁰. Do těchto míst se pak může vracet buď díky snění, například v krajinomalebne básni *Sen o rovině tam doma* nebo právě díky nemizejícímu motivu paměti: „Zbývá jeden oheň / nad všemi ohýnky / V duši nám hořívá / vzpomínky ohřívá“²⁴¹.

²³⁰ Tamtéž, s. 36.

²³¹ MALENDOVÁ, Jarmila. *Sobí barva stesku*. München: Poezie mimo Domov, 1980, s. 5.

²³² Tamtéž.

²³³ Tamtéž, s. 6.

²³⁴ Tamtéž, s. 26.

²³⁵ Tamtéž, s. 21.

²³⁶ Tamtéž, s. 28.

²³⁷ ČULÍK, Jan. *Knihy za ohradou: česká literatura v exilových nakladatelstvích 1971-1989*. 1991, s. 268.

²³⁸ MALENDOVÁ, Jarmila. *Žně: zápisky československé novinářky*. Göteborg: [s.n.], 1978, s. 70.

²³⁹ MALENDOVÁ, Jarmila. *Sobí barva stesku*. München: Poezie mimo Domov, 1980, s. 10.

²⁴⁰ Tamtéž, s. 13.

²⁴¹ Tamtéž, s. 17.

5. 2. 6 Olga Neveršilová

Nebylo výjimkou, že připravované básnické sbírky nestihly už v Československu na přelomu let 1968–1969 vyjít (např. Neveršilové *Hele, za tebou*, později součástí exilové sbírky *Vzápětí*), a tak se publikování dočkaly, bylo-li jim přáno, až později, v některém z exilových vydavatelství. Odložené publikování však není jen fenoménem konce šedesátých let, ani do exilových edičních plánů se pochopitelně nemohly vejít všechny rukopisy, kterým se proto vydání dostalo až mnohem později, po listopadovém převratu (např. sbírka *Jako Šimi odpouštíme* Inky Machulkové, plánovaná v osmdesátých letech k tisku u *Sixty-Eight Publishers*, která vyšla v upravené podobě až v roce 2008).

První publikovanou sbírky Olgy Neveršilové se tak stala, až roku 1980, *Lahvová pošta*. Sbíрка přinášející útržky zkušeností neustále omezované a domněle ohrožované, avšak nevzdávající se jedinky: „Ze dna lahve koňaku / ti radostně mávám. / [...] / nemohu ven aniž bych se rozložila / na části a na prvočísla / a tak s tebou mluvím vlajkomluvou“²⁴². Doufá, že překoná-li alespoň nesnáze ve svém nitru, bude její cesta životem snazší: „Kdo neovládá sám sebe, / toho ovládají druzí, [...] / kdežto můj poručík je strach“²⁴³, ale v mnohovýznamovém světě si nemůže být jista ničím: „až zahodíš loutky co tě vodí [...] / až zlomíš kormidlo [...] / pak jistě // nebo snad“²⁴⁴.

Podobné zneužívání se přitom nemusí týkat pouze živých bytostí, ať lidí, nebo zvířat, na něž odkazuje už samotný název oddílu sbírky *Bestiár*²⁴⁵, ale také slov, která mohou být vykládána (ne)patříčným způsobem: „Máte pravdu; jsou různočtení / a tedy i naděje; ale my / jsme písmena / rozmetané sazby“²⁴⁶. A právě slova jsou to, co stojí v centru autorčiny pozornosti, a nejen v centru pozornosti Neveršilové – s podobným způsobem zacházení se setkáváme i ve verších Sylvie Richterové (viz níže), v jejíž poezii je taktéž možné se setkat i s motivem sebedestrukce, tj. rozložení, pokroucení těla lyrického subjektu za účelem dorozumění se. Vrátil-li se však ke slovům, tak Neveršilová zde využívá jak jejich protikladnosti, tak fonetické blízkosti: „Tlustokožci srkají / z tenkostěnných šálků / [...] / a msta / je jejich / mzda“²⁴⁷, a bez povšimnutí nemohou zůstat ani oxymóra, proplétající se jejími verši: „to je způsob času / kdy se příčiny ve

²⁴² NEVERŠILOVÁ, Olga. *Lahvová pošta*. Los Angeles: Framar Publishers, 1980, s. 7.

²⁴³ Tamtéž, s. 12.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 15.

²⁴⁵ Slovo „bestiár“ dle významového slovníku znamená „hist. středověká kniha výkladů o zvířatech a jejich symbolice“, často směřující k mýtům a nepodloženým domněnkám (www.ssjc.ujc.cas.cz).

²⁴⁶ NEVERŠILOVÁ, Olga. *Lahvová pošta*. Los Angeles: Framar Publishers, 1980, s. 19.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 8.

dveřích uklánějí následkům: / – Až po vás –²⁴⁸. Jejich využívání pak napomáhá i vyjádření neuchopitelnosti času: „Přítomnost není; leda / jako nezacelující se řez / mezi minulostí a budoucností“²⁴⁹, a neméně souvisí s motivem nespravedlnosti, znázorněným v trestuhodnosti toho, co je přirozené a lidské: „Stáří je něco, za co nemůžeme. / Tudíž neodpuštělné“²⁵⁰.

Druhou publikovanou sbírkou je *Vzápětí*, z roku 1981. I v té přetrvává neustálá neschopnost bytí: „bud' tě zlomí, nebo ohnou, není nic třetího, / a vidíš, všechno je jinak / [...] / a tohle, to je jen lehounké ztrnutí šíje“²⁵¹. „Oni“ navíc mohou být kdekoliv a kdokoliv. Tato sbírka totiž oplývá četnou nedourčeností (nejen) v otázkách prostoru („pod podzemí / pod podsvětí“²⁵², „někdy někdo s někým“²⁵³, nebo „v hodině nikoho / mezi poslední / vlaštovkou a prvním / netopýrem“²⁵⁴). S konkrétním pojmenováním těch, kteří „mi nasazují bláznovskou čepici kolíbají mne / v trní / [...] / trhají ze mne šaty ukazují si mou nahotu“²⁵⁵, se pak setkáme ojediněle a ani tehdy není jejich identifikace, nebo vůbec existence, nezpochybnitelná: „křečci střečkové kuřecí mužičci / baziliškové / tchořící krásné víly pokroucené kořeny svítící / pařezy kukluxklaní kápě černí boxeři milující / kati“²⁵⁶. Kondenzovanost výrazů přítomná v posledních citovaných verších je navíc pro poetiku Neveršilové příznačná a nastiňuje nekonečnou mnohost skutečností a existencí, ať už absurdních, (ne)viditelných, (ne)přirozených nebo metaforických, ve světě.

Motivicky zde jedinec či jedinka není pouze (de)formován(a), ať už činiteli lidskými nebo přirozenými, pozastavím-li se nad symbolickým převzetím břemene stárnutí: „na návsi potkám babičku / ponese z lesa roští / bude hnědá a zkroucená / [...] / řeknu paní Vogričová dobrý den / tak vy už máte za sebou léta / kdy žijem jako ve snu jako v krásný horečce / léta kdy bysme si hlavu strhli / léta kdy se úplně tiše proplížíme / sem tam nějakou tou zamilovaností // Dejte mi tu otýpku / já to vezmu za vás“²⁵⁷. Ale je také konfrontován(a), setkáme se především se srovnáváním ženy s něčím nebo s ně-

²⁴⁸ Tamtéž, s. 24.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 10.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 38.

²⁵¹ NEVERŠILOVÁ, Olga. *Vzápětí*. München: PmD, 1981, s. 14.

²⁵² Tamtéž, s. 13.

²⁵³ Tamtéž, s. 34.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 54.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 51.

²⁵⁶ Tamtéž.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 41.

kým („Ty, který nejsi“²⁵⁸, „pámbů podobný Bohu“²⁵⁹), zdánlivě lepším: „Ženy nutno brát jako zvláštní kategorii / cvičených zvířat / takže jejich tvorbu mimo biologické tvoření / [...] / nutno posuzovat se stejným úžasem / jako hýřivé hříčky přírody“²⁶⁰. Stejná báseň ale přináší nadějnou pointu přeci jenom vzdávající „něžnému pohlaví“ hold: „ale udělat z ničeho něco umí jenom muž / a Bůh / a naopak“²⁶¹.

V citovaných básních se tak své doby nalézáme v bohužel celkem přirozených životních situacích. K nim patří vedle násilí, stesku po domově, připomínek válek a ztrát i vědomí niterné blízkosti a fyzické vzdálenosti: „Tak to bývá / mohu být s tebou i když se mnou nejsi / protože v zahradě svého strýce trhám jablka“²⁶², a podobně: „semeno / v útrokách plodu / poznání v slze já / v tobě“²⁶³. Neutichající pochybnosti a nejistoty (ať už identifikační, tak existenciální) jsou naopak nezpochybnitelným průvodcem celé sbírky: „V hodině nulových barev je / k nahnání všeho, / co se nestalo. // [...] // Upokoj se: tvé je / jen to, co není“²⁶⁴.

V přelomovém roce 1989 vyšla Olze Neveršilové zatím její poslední samostatná sbírka, *Kamenné chůvy*. Ne výjimečně si autorka ve své poetické tvorbě pohrává se samotným básněním, recepcí poezie, v předešlých sbírkách pak s jazykem (včetně jeho zvukomalebnosti) jako s tvůrčím i inspirujícím materiálem. Tak se například už ve sbírce *Vzápětí* setkáme s básní *Mluvnice* a s verši: „nesměla jsem se tě dotknout / tak se tě dotýkám příslovečným určením / místa a času / pátým pádem zahozených šancí / podmiňovacím způsobem smrti která už o nás ví“²⁶⁵. Kromě hry se slovy se však v těchto básních dotýká i vážnějších témat, jak je patrné zde, například vědomí smrti.

V *Kamenných chůvách* pak čteme například, že báseň je „prach / který bloudí prázdňem vesmíru a možná / se vznítí třením / o něčí vědomí“²⁶⁶. Ve sbírce zpočátku sice převládají verše podmalované přírodní inspirací, ale opět se vztahují k zobrazení nesnadnosti bytí v nepříznivém společenství: „Jste krásná kniha, / kterou mi poslali k nahlédnutí / a kterou mě hned zase vzali / a ani mi nedovolili / ji otevřít...“²⁶⁷. Vedle

²⁵⁸ Tamtéž, s. 47.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 48.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 7.

²⁶¹ Tamtéž.

²⁶² Tamtéž, s. 18.

²⁶³ Tamtéž, s. 37.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 54.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 40.

²⁶⁶ NEVERŠILOVÁ, Olga. *Kamenné chůvy*. München: PmD, 1989, s. 11.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 15.

toho jsou připomenuty měsíce a roční období, v souvislosti s proměnlivostí krajiny připomínající přirozený tok času: „a brzo přijdou exekutoři zimy / a začnou pečeti“²⁶⁸. Umně volená slova přitom naznačující úkony vlastní nejen přírodě, ale i člověku a přírodní konfrontace pokračuje také ve vzpomínkách lyrického subjektu: „Jen poraněný strom prý / roní pryskyřici – předsudek / romantických měšťáků – // na velkou dálku / svit zemřelé hvězdy / je dopis někoho / kdo na tebe teď už / nemyslí // dopis laskaný k nečitelnosti // jsi ve mně rána která spí“²⁶⁹.

Právě role paměti, která podléhá působení času, stojí v poezii Neveršilové (také) v popředí a není ničím překvapivým, děje-li se tak opět pomocí metafory přírody: „laskáním voda kameni tvar dává / a netuší / že také paměť všecko něžně zpracovává / retuší“²⁷⁰. Jako ve sbírce předešlé čteme o (ne)přítomných, zdánlivých či jen nejistých skutečnostech: „koho mi jen připomíná / voda co není / na mapě“²⁷¹, a jistá míra tajuplnosti přetrvává i tam, kde se setkáváme s cizojazyčnými názvy prostředí či jen přírodních jevů, byť jsou v závěru sbírky vysvětleny. Často poukazovaný vztah básničky ke skandinávskému prostředí je totiž znázorněn nejen oddílem *Mårbacka*, který je dle doslovu v *Kamenných chůvách* věnován švédské spisovatelce Selmě Lagerlöfové, ale stejně tak oddílem závěrečným, nesoucím jméno malíře norského – *Noční motiv z Muncha*.

Pakliže v prvních dvou sbírkách vystupuje do popředí (de)formovaný, avšak s nenásilně ironickým podtextem se nev dávající, jedinec či jedinka v blíže neurčeném světě, v *Kamenných chůvách* přibývá výrazný motiv nespolehlivé paměti, naznačující hledání sebe sama v melancholickém zrcadle minulosti. Pronikající obrazy cizích krajín a umělců navíc zde sice mohou symbolizovat jakousi bránu do nového, inspirujícího světa pro tvorbu i pro život, ale nebyla by to poezie Olgy Neveršilové, kdyby tato naděje zůstala nezpochybněna, třeba právě nemožností zapomenout, když i „stromy si nahlas opakují / podoby lidí / kterých se dotkl / čas“²⁷².

Sbírka nazvaná *Časomísta*, z roku 1996, je pak výběrem z předešlé poezie autorky, doplněná do té doby nepublikovanými básněmi.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 18.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 20.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 44.

²⁷¹ Tamtéž, s. 30.

²⁷² Tamtéž, s. 43.

5. 2. 7 Olga Pražáková

Rozhodnutí žít ve Švédsku vedlo Olgu Pražákovou i k tamnímu jazyku, čímž se jí stala švédština primárním publikačním nástrojem. Přesto roku 1980 vyšla v *Poezii mimo Domov* její jediná básnická sbírka, hledající útěchu v přírodě, *Všechnu lásku slunce: verše*, česky.

Kdo je ten, který „S kyticí světla / přišel / A svědek slunce ho doprovází“²⁷³? Je někým milovaným, kdo byl a nyní je vzdálený, a tak se na chvíli s ním vzpomíná: „Tudy chodíval / každého rána – / Dnes je ta šlápěj / už vymazána / vrabčími šlápotami / Večer tady chodívá / moje srdce / opuštěné / a všechny jeho / šlápěje / jsou vytesány / do kamene“²⁷⁴, zdá se totiž, že jen vzpomínky a snění mohou zpřítomňovat bolestně nepřítomné: „To prázdné místo / naproti / jak zeje tmou – / Vtom rozžehne vzpomínka / něčí tvář“²⁷⁵. Setkáváme se zde s odloučením člověka od člověka, jehož příčina není přímo prozrazena. Odepřenou vzájemnou komunikaci může nahrazovat jen vítr, slunce a moře, naznačující prostorovou vzdálenost: „Každého dne / se ptám slunce: / Vrátí se?!“²⁷⁶ a „On / každého dne / se ptá moře? / Jestlipak vzpomíná?!“²⁷⁷. Jestliže jim jak slunce, tak moře dávají jistou naději v odpovědi na předešlé otázky: „každého dne: / Každého dne!“²⁷⁸, pak i přesto je odloučení nesmlouvavé a naději narušuje otázkami: „zda-li ten kdo mne miluje – / mne miluje“²⁷⁹. A tak jedinou jistotou „té opuštěné“ zůstává slunce, které je přítomné nejen v téměř každé básni, ale také ji provází životem: „Já chtěla s tebou / stavět – / ze slunce“²⁸⁰, „po slunném paprsku / k němu se vyšplhám“²⁸¹, a bude jí společníkem pravděpodobně i po smrti: „Až umřu – nechte můj popel / stoupat / ke slunci!“²⁸².

Motivy odloučení, odcizení, nezakotvenosti a s tím spojené samoty se nevyskytují pouze ve verších Olgy Pražákové. V její poezii jsou však básně naplněné touhou po společnosti a sdílení: „a když mi povíš / že někdo je také sám – / po slunném paprsku / k němu se vyšplhám“²⁸³, nebo: „A komukoliv / kdo k nám přijde – / podáme květi-

²⁷³ PRAŽÁKOVÁ, Olga. *Všechnu lásku slunce: verše*. München: Poezie mimo Domov, 1980, s. 23.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 27.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 23.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 24.

²⁷⁷ Tamtéž.

²⁷⁸ Tamtéž.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 15.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 21.

²⁸¹ Tamtéž, s. 7.

²⁸² Tamtéž, s. 35.

²⁸³ Tamtéž, s. 7.

nu²⁸⁴. Je-li pak spojujícím motivem také naděje, zde je vkládána jednoznačně do slunce, jemuž je zde dáno ikonické role. Konec konců je tato ikona společná opravdu „všem“ a také ona může symbolizovat propojující prvek, tím spíše, je-li (společně s obecnými přírodními místy, loukou, lesem, mořem) jediným „konkretizovaným“ prostorovým vymezením.

5. 2. 8 Sylvie Richterová

Četněji publikovat začala Sylvie Richterová v sedmdesátých letech, tedy až za pobytu v Itálii, v literárněvědných časopisech své studie a recenze. Vedle nich se začaly objevovat také prozaické a básnické texty, které vycházely v zahraničních periodikách, především římských, a také v některých tiscích českých, exilových (*Proměny, Svědectví*). Ucelenějším počinem její básnické tvorby však bylo až samizdatové vydání básnické sbírky *Neviditelné jistoty* roku 1988²⁸⁵, v samizdatové edici Petlice, která publikovala také prozaické, esejistické a úvahové práce (nejen) Richterové.

K poetice (svých) básní hovoří Sylvie Richterová následovně: „Poezie je zjevo-
váním tajemství. Souvisí s modlitbou, s magickou formulí, s písní i s pohybem těla, se
vším, co zachází s jazykem jako s živým organismem [...]. Poezie má nejen funkci este-
tickou, ale i terapeutickou, směřující jak k člověku, tak také k jazyku“²⁸⁶. Když si po
těchto slovech vezmeme do ruky *Neviditelné jistoty*, zdá se, jako bychom hleděli na
dokonalou ilustraci básnířčiných slov: „Od té doby co se posunoval z místa na místo /
jen přemety / býval navečer méně unavený / [...] / Když se mu poštěstilo najít řeč / na-
vlékl svůj krk na nit hovoru“²⁸⁷. Zároveň se v těchto verších jedná o onen sebedestruk-
tivní motiv související s hledáním komunikace, řečového vyjádření, zmiňovaný
v souvislosti s poezií Olgy Neveršilové.

Knihy rozčleněná do tří pododdílů představuje (ne)existenci kohosi, ať už pro-
mlouvajícího muže či ženy²⁸⁸, ve světě živých i mimo něj. První část nazvaná *Křížovat-*

²⁸⁴ Tamtéž, s. 16.

²⁸⁵ Oficiální vydání však spadá až do roku 1994, kdy ji vydalo pražské *Artforum*.

²⁸⁶ RICHTEROVÁ, Sylvie. Otázka pro.../Question for... *Slovo a smysl*. 2008, 4(7), s. 240.

²⁸⁷ RICHTEROVÁ, Sylvie. *Neviditelné jistoty*. Praha: Artforum-Jazzová sekce, 1994, s. 21.

²⁸⁸ Motiv střídavého mužského a ženského rodu lyrického subjektu se vyskytuje nejen v poezii Sylvie Richterové – lze o něm uvažovat v souvislosti s převtělováním u Volkové, s neidentifikovatelností jedince u Čerepkové apod. Podle Linhartové pak „mluvit v mužském rodě znamená vyjadřovat se obecněji, neutrálněji, ženský rod se vyznačuje nezaměnitelnou promluvou, bez přestání odkazující čtenáře k podobě této konkrétní, určité osobnosti, již je autor“. Je si přitom vědoma faktu, že vstupuje-li autorka, nebo autor „do své promluvy celou svou bytostí, [...] nemůže se vyhnout mluvit v ženském [resp. mužském] rodě“, neznamená to však naprostou totožnost autora a lyrického subjektu (resp. vypravěče), připomeneme-li navíc slova Linhartové ohledně toho, že není básník-muž ani básník-žena, ale jen básníci

ky a kříže je podbarvena směřováním, putováním, hledáním a (ne)nalézáním místa ve světě, ve společnosti (přítomné už v názvech básní *Cesta naruby, Vandrování, Hledání* apod.), což je mnohde zdůrazněno míjením se s jinými: „Vážený příteli / považuji za nutné / vám vysvětlit / proč jste mne nenašel / na adrese / kterou jsem vám rok posílal / den co den / tak dlouho / až jsem ji ztratil“²⁸⁹, podtrženo zavádějícími průvodci životem: „Poté co jsem bezpečně zvládla / výstup se zkrocenou smrtí“²⁹⁰, nebo jen znejasněno: „Kráčela jsem opačnou cestou / a ještě k tomu nacouvačky / a pořád dokola v kruzích menších a menších“²⁹¹.

Ve druhém oddílu, *Napiši co nevidět*, je sice zachována hra s jazykem, s významem slov, ale jednotlivé básně spíše samostatně představují často paradoxní „obrázky“ ze života: „Sama si ještě moc dobře pamatuju / jak jsem dělala kurvu / v bordelu pro vojáky / Měla jsem tenkrát dobré srdce / a pak nás všechny postříleli / na útěku do zad / a znenadání revolvery s přesnou muškou, / mířili / důstojníci kteří měli jiný bordel / a jméno odvozené od slova důstojnost / jiný důstojnější bordel / někde jinde“²⁹². Zdánlivé bloudění mezi realitou a „nesmyslem“ přitom koresponduje s otázkami, na které hledá Richterová pomocí poezie odpovědi: „Kladu si otázku, jestli poezie vzniká z možnosti něco vyslovit nebo naopak, z nemožnosti, z nevyslovitelnosti. Nejspíš je výsledkem rovnováhy o vysokém napětí mezi těmito dvěma póly“²⁹³.

Poslední oddíl, příznačně nazvaný *Kde domov můj*, v sobě nese nespočet možných významů. Jaké místo je vlastně domovem, píše-li lyrický subjekt: „mohu žít kdekoli na světě“²⁹⁴? Nebo je-li si vědom nepodstatnosti fyzické zakotvenosti v básni *Kde žiješ*: „Vytrhnout z kořenů / ale tvé kořeny nejsou na Zemi / Vyhostit / ale tvůj domov není na Zemi / [...] / Poslat do vyhnanství / ale vyhnanství je tvůj úděl“²⁹⁵. Zdá se, že jedinou jistotou je uvědomování si sebe sama, ať už se nalézá kdekoliv, a neméně vědomí spřízněnosti zakotvené v jiných, blízkých duších – to je zde vyjádřeno poklonou bližnímu v básních *Sergeji Machoninovi* a *Jiřímu Kolářovi*: „Vzdávám hold Vám, / který víte, že střed země je vždycky tam / kde člověk stojí v pravdě / a že když neuhne

lidská bytost, lze považovat rod lyrického subjektu za nepodstatný (Obě citace in: LINHARTOVÁ, Věra. *Soustředné kruhy: články a studie z let 1962-2002*. Praha: Torst, 2010, s. 315.).

²⁸⁹ RICHTEROVÁ, Sylvie. *Neviditelné jistoty*. Praha: Artforum-Jazzová sekce, 1994, s. 13.

²⁹⁰ Tamtéž, s. 33.

²⁹¹ Tamtéž, s. 29.

²⁹² Tamtéž, s. 59.

²⁹³ RICHTEROVÁ, Sylvie. *Otázka pro.../Question for... Slovo a smysl*. 2008, 4(7), s. 241.

²⁹⁴ RICHTEROVÁ, Sylvie. *Neviditelné jistoty*. Praha: Artforum-Jazzová sekce, 1994, s. 72.

²⁹⁵ Tamtéž, s. 82.

vzniká na jeho místě / pevný bod vesmíru²⁹⁶. Je zřejmé, že jestliže lyrické subjekty básnířek nenalézají spřízněnost ve městech a místech na zemi, nalézají ji v reminiscencích ostatních básníků, většinou jim osobně blízkých nebo signifikujících vybrané události či stavy, o nichž jednotlivé básnířky zrovna píší. To, jakým způsobem tyto připomínky učiní je již ryze individuální záležitostí. Jestliže Sylvie Richterová postaví jméno básníka přímo do názvu a zároveň jím vyjádří věnování básně, pak například Jiřina Fuchsová nechá verši procházet „podivuhodného kouzelníka“, jednoznačně směřujícího k Vítezslavu Nezvalovi apod.

Polistopadovou básnickou tvorbu Sylvie Richterové tvoří druhá publikovaná sbírka *Čas věčnost*, vydaná roku 2003 v nakladatelství *Torst*.

5. 2. 9 Olga Valeská

Básnickým debutem Olgy Valeské by bývala byla sbírka *Za železnou oponou*, která, z informací v medailonku obsaženého ve sbírce *Hledání*, měla být vydaná v roce 1964. Dle *Slovníku české literatury*²⁹⁷ a medailonku ve sbírce *Vůně našich strání* získala dokonce ocenění *Křesťanské akademie*, ale bližší informace o případných nakladatelských údajích a existenci sbírky jsou bohužel nedostupné. Je tak pravděpodobné, že vůbec publikovaná nebyla, podobně jako třeba v padesátých letech připravovaná sbírka Jany Borové²⁹⁸, *Bosou nohou*, jíž se dostalo stejného ocenění, nikoli však celistvého vydání.

První (respektive tedy druhá) sbírka, podle úvodního slova vzniklá ze vzpomínek, které přinesl „[ž]ivot blízko hranic rodné země – a přesto tak daleko“²⁹⁹, je *Vůně našich strání*. Ta byla roku 1975 vydaná v Mnichově. Od ledna do prosince projdeme v ní postupně jedním rokem, měsíci a ročními dobami, jimž přináležejí jisté podoby a události tradiční i náhlé, živé v paměti. Nad vším přítom drží ochrannou ruku Bůh: „Kvapící vodu stvořil Bůh / a kachny na potoce, / kosy a drozdy stvořil Bůh, / zas, jako v každém roce. / Vypustil vítr z jižních bran, / otevřel zemi dokořán, / a tam, kde list byl nepopsán, / dal vzniknout první sloce“³⁰⁰. S (nejen) náboženským nádechem lze vnímat i příchod jara, jemuž je věnováno nejvíce veršů, a tak jako se na jaře tradičně slaví svá-

²⁹⁶ Tamtéž, s. 86.

²⁹⁷ *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. Praha: ÚČL AV ČR, 2011 [cit. 2016-09-09]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>

²⁹⁸ Mimo jiné přispěvatelka do německé kulturní revue *Skliceň* (1953–1969), která psala pod pseudonymem Aurélie Bernkopfová–Jeníková. Zlomek jejích veršů je zachycen alespoň v antologii *Čas stavění*.

²⁹⁹ VALESKÁ, Olga. *Vůně našich strání*. Haarlem: Czechoslovak Cultural Club, 1975, úvodní přebal – nečíslováno.

³⁰⁰ Tamtéž, s. 25.

tek Vzkříšení (zde ne nadarmo v básni *Moravské Velikonoce*): „Každý rok se zázrak opakuje, / jistota se nikdy nemění“³⁰¹, tak i věčné *Řeky jara* přinášejí opojná slova: „A nápoj řek těch trpký není, / je perlivý, pln sladkosti, / a v duši úhor smutku mění / v sad pokoje a radosti“³⁰². Je-li i přesto duše pokoušena steskem, smutkem nebo daleko konkrétnějšími srpnovými událostmi: „bažantí výkřiky k ránu / nepřesvědčí mne, že sním, / a stříbrná mlha, když svítá, / je jako síť, v které lapený / motýl – mé srdce – se zmítá“³⁰³, pak i tehdy je nápomocen Bůh a s ním „v duši není místo / pro žádné zoufalství“³⁰⁴. Podobně i podzimním ptákům, za nimiž lze tušit „básníky“ opouštějící zemi: „Viděla jsem ptáky chystat křídla k letu, / viděla jsem hejna houfovat se v dáli, / přec však věřit jsem nechtěla, / že už podzim je tu“³⁰⁵, i těm je do vínku dána naděje, vždyť „pod tíhou sněhu raší jaro“³⁰⁶.

Sbírka *Hledání*, z roku 1979, pak upozorňuje na zrádnost pokroku ve vztahu k životnímu prostředí i k bližnímu svému. Více než nebezpečí cizích prostředí nebo strach ze smrti, které jsou zažehnány Božím údělem, představují hrozbu lidské „výmysly“ v podobě technického pokroku stejně jako v podobě válek. Totiž „z prudkého srázu / řítí se celý svět. / Je to tak snadné / nevidět, neslyšet / tráva jak vadne, / slunce jak ubývá / za prašnou clonou“³⁰⁷. Zkáza a nebezpečí, zdá se, tak přichází nejen s válkami: „Kdesi se válčí, kdesi se střílí“³⁰⁸, ale také s narůstající „moderní“ civilizací: „V dunění letů nadzvukových / bouřlivou silou tryská čas. / [...] // Motory řvoucí tisíc koní / zmítají vzduchem, benzín roní“³⁰⁹. Týkajíce se to (nejen) všech čtoucí, obrací se básníci k příjemci: „za čísi musíš umřít viny, / máš v sobě sémě rakoviny, / které ti zasel dnešní čas“³¹⁰. Pakliže v tomto neúprosném prostoru lyrický subjekt v první básni hledá nejen svou identitu, cestu, ale i místo zde na zemi: „kdy budu vědět kam, / proč a jak / člověk, já / kráčím“³¹¹, tak v závěru, po výčtu přítomných nebezpečností, nalézá opět, jako v předešlé básnické sbírce, svou oporu ve víře: „Ale já pevně cítím, / jak drží mne shůry / přepevné vlákno té zázračné šňůry, / která mne spojuje s Jistotou“³¹². Potvrzující teč-

³⁰¹ Tamtéž, s. 30.

³⁰² Tamtéž, s. 29.

³⁰³ Tamtéž, s. 53.

³⁰⁴ Tamtéž, s. 55.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 64.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 70.

³⁰⁷ VALESKÁ, Olga. *Hledání*. München: PmD, 1979, s. 8.

³⁰⁸ Tamtéž, s. 10.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 12.

³¹⁰ Tamtéž.

³¹¹ Tamtéž, s. 7.

³¹² Tamtéž, s. 24.

kou za sbírkou je pak báseň *Našla jsem cestu*, „jež je v nás“³¹³, již lyrický subjekt zpřítomňuje naději nejen pro sebe, ale všem „nám“.

Právě díky víře, která zde bezpochyby souvisí s náboženským vyznáním autorky, prostupuje poezií Olgy Valeské určitá míra fatality. Obracejí-li se verše *Vůně našich strání* ještě k příležitostné reflexi minulosti, pak sbírka *Hledání* stojí primárně na poli přítomného okamžiku, v němž se řeší existenciální (ne)jistota. Otázka existence je zde také rozřešena, pohlédneme-li na logickou posloupnost v ní obsažených básní, kdy na počátku stojí *Hledání*, dávající navíc příznačný titul celé sbírce, a v úplném závěru pak *Našla jsem cestu*. Meziprostor mezi stěžejními tematickými body „hledat“ – „nalézt“, které v podstatě symbolizují smysl života jak na zemi, tak mimo ni, je zaplněn verši reflektujícími překonatelné nástrahy (v jistém slova smyslu) moderní a civilizované společnosti. Nelze však říci, že by se tato cykličnost neobjevila již v debutu Olgy Valeské, naopak, porovnáme-li verše: „Našla jsem cestu, jež je v nás. / Je teď už jedno, v jaký čas“³¹⁴, z *Hledání* a například: „až dojdou tam, kam jde se pouští. / Tam už tě světlo neopouští / a obzory jsou bez hranic“³¹⁵, z *Vůně našich strání*, dojdeme k téměř identickému vyjádření naděje a jistoty spočívající v ústředním motivu poetiky Valeské, ve víře.

5. 2. 10 Bronislava Volková

Přestože první verše Bronislavy Volkové začaly vznikat ještě za pobytu v Československu, k jejich zveřejnění v podobě tištěné sbírky došlo až v exilu. Debutem se stala sbírka *Motáky do uší pěny* v roce 1984. Všechny čtyři oddíly sbírky (*Procitání*, *Samoty*, *Míjení*, *Polohy*) vycházejí z niterných pocitů lyrického subjektu, který se ocitá ve světě a v proudu času, a kterému v podvědomí neustále dlí připomínka pomíjivosti: „Vrčí / kolovrátek času. / [...] / Čísi nit se přede uprostřed“³¹⁶. Jemnost, ticho a křehkost existenciálních okamžiků života jedince, to jsou opakovaně aktualizované motivy poezie Volkové. Podstatou života přítomné bytosti je ztotožnění se, či dokonce vtělení se do prostoru, krajiny, do stromů nebo do jiných „duší“, což lze metaforicky vnímat i v názvu oddílu *Procitání*, probouzení se „v jiném“: „V dechu milovaných stromů / V obraze / V barvě doznělého tónu / Tak jsem tu / V dřeni mlčícího slova“³¹⁷. Zdá se, že

³¹³ Tamtéž, s. 28.

³¹⁴ Tamtéž, s. 28.

³¹⁵ VALESKÁ, Olga. *Vůně našich strání*. Haarlem: Czechoslovak Cultural Club, 1975, s. 44-45.

³¹⁶ VOLKOVÁ, Bronislava. *Motáky do uší pěny*. München: PmD, 1984, s. 7.

³¹⁷ Tamtéž, s. 12.

toto absolutní splynutí je nezbytné, ale také zrádné: „Můj domov je v jedlovém lese. / Dýchám. Patřím. Neznám. / [...] / Jsem horký dech. / Jsem bílý sníh. / Jsem měkký mech. / Jsem rozevřený list. / Jsem v nebezpečí. / Mé srdce je elegantně rozkrájeno – / jezte, prosím“³¹⁸. Jak z posledního citovaného verše vyplývá, zdánlivé souznění v sobě ukrývá nebezpečí a vtělování se stává prospěšným spíše pro jiné, než pro vtělovajícího se jedince.

V oddílu *Samoty* pak tematicky vystupuje do popředí paměť a čas, přestože přirozená posloupnost minulosti a budoucnosti je zpochybňována nelogickými slovy předčasnosti: „Zapomenuté tóniny zítřků –“³¹⁹. Samota, opuštěnost titulující tento oddíl pak souvisí nejen se zapomněním, které nastane po smrti, píše-li tvůrce: „Bůh, jemuž se nedostává těsta / pro vlastní obraz. // Nezanechávám za sebou nic“³²⁰, ale také s existencí v cizím světě. Jestliže porovnáme motiv posmrtnosti a věčnosti se sbírkami ostatních básnířek, bude evidentní, že s ním nezacházejí totožně. Zatímco u Machulkové a u Fuchsové dochází k zachovávání a tedy přetrvávání jmen jedinců – připomeňme si jejich vytesávání do kamene nebo vyrývání do oblohy nad mořem, tak u Volkové přichází zapomnění a ticho. Je možné to asociovat i s onou opuštěností v důsledku bytí/žití jinde, připomínána je totiž také rozdílnost od sebe vzdálených míst: „Tady v Charlottesvillu zvoní silnice / a hoří tajně stromy. / [...] / A přece ve chvíli, kdy / moje město dutě usíná, / tvoje bezmyšlenkovitě hučí“³²¹. Jedná se o motiv prolínajíc se i do závěrečného oddílu *Polohy*, kde je doprovázen výstižnějšími emocemi: „Stýská se mi / po malé teplé zemi“³²², a splýváním prostorů v životě jednoho člověka: „Mísím svůj malý pražský příběh / s příběhem Shenandoah Valley“³²³. Opět se nejedná o ojedinělý rys, podobně srovnávala například Jarmila Malendová švédskou krajinu s moravskou domovinou.

Byť je sbírka rozdělena na několik částí, nejsou striktně odděleny, naopak, jsou těsně propojeny různě uchopovanými, avšak identickými motivy. Ať už se jedná o vtělování z *Procitání* nebo o opuštěnost ze *Samot*, obojí je přítomné i v *Míjení*: „[...] moje bránice / nežila se mnou. / A přece jsem nemohla o ní / nevědět, / nepsat, / po ní / ne-

³¹⁸ Tamtéž, s. 9.

³¹⁹ Tamtéž, s. 26.

³²⁰ Tamtéž, s. 30.

³²¹ Tamtéž, s. 32.

³²² Tamtéž, s. 61.

³²³ Tamtéž, s. 69.

toužit. / Svírala mi hrdlo, naléhavě, / a přece jsem byla sama. / A teď počítám, / kolikrát ještě / vdechnu se do ní“³²⁴.

Návaznost je přítomná v celé tvorbě autorky – v podstatě lze však hovořit o návaznosti přiznané, budeme-li ji hledat například zakomponovanou uvnitř verše druhé sbírky: „Neznámo mne znovu (pokolikáté již?) / odplavuje“³²⁵. Svěbytný rukopis vyznačující se nejen příklonem k tematizaci ticha, (ne)vyslovitelnosti a (ne)souznění, ale také častými výčty obrazů, pocitů nebo jen jiných pohledů na jedinou skutečnost utváří i druhou sbírku, *Dům v ohni*, z roku 1985. Jestliže jednotlivé básně nejsou titulované, pak oddíly publikace se honosí opět anticipujícími názvy: *Slabiky ticha* – „Je slyšet trávu růst“³²⁶, „Slyším jásat stromy“³²⁷ nebo „A zcela osamělá, / slabiky ticha lákám do úst“³²⁸, *Kachlová slova*, *Popel dým*. Náhodný není ani „oheň“ přítomný v názvu celé sbírky. Poezie Bronislavy Volkové čerpá inspiraci (také) v přírodě, pak lze v zapojení jednotlivých živelů (*Dům v ohni*, *Vzduch bez podpatků*, *Zranitelnost země*) do titulů několika sbírek chápat jako potvrzení této múzy.

Ve verších *Domu v ohni* je čitelný pocit odcizenosti, oddálenosti od světa, související se vzájemným nepochopením: „Jsem žena dítě robě / skláním se k tobě / a nerozumím / slovům věcem krokem / [...] / Neznám co vám je samozřejmé / tonu“³²⁹. Je zřejmé, že přítomný jedinec patří jinam, lhotejno zda fyzicky nebo duševně: „a já jsem v říši divů – / vzdálená. / Já patřím jenom stříbřitým vodám / Vltavy“³³⁰, případně: „Odcházím na jinou planetu, / vlahou, touživou, snovou“³³¹. Nemenší úzkost lze vycítit v oblasti lásky, prožívané lyrickým subjektem. Ani ta není naplněna, nýbrž je přítomna pouze v nejisté budoucnosti a v touze, v neustále zrazované naději: „Bezradně vyhlížím, hledám tebe“³³², že „jednou“: „Již zítra – v jiné době“³³³, nebo „až“. Tato nejistota je jen podpořena skutečností, že sám jedinec, lze-li o něm vůbec uvažovat v životném rodě, je neustále přítomný „v jiném“. To není ve Volkové poezii ničím neobvyklým, příkladnou ukázkou tohoto charakteristického transformativního prvku jsou následující

³²⁴ Tamtéž, s. 44.

³²⁵ VOLKOVÁ, Bronislava. *Dům v ohni*. München: PmD, 1985, s. 38.

³²⁶ Tamtéž, s. 9.

³²⁷ Tamtéž, s. 10.

³²⁸ Tamtéž.

³²⁹ Tamtéž, s. 12.

³³⁰ Tamtéž, s. 16.

³³¹ Tamtéž, s. 46.

³³² Tamtéž, s. 18.

³³³ Tamtéž, s. 24.

verše: „Byla jsem dítě / a potom jenom štěně. / To když mě dali do sklepa. / Narodila jsem se / ve tmě. / Když mě dali na světlo, / stala jsem se peřím / a zklamala je, protože / chtěli přece jen dítě. / A teď jsem pěna. / Nebo báseň?“³³⁴.

Ojedinělým druhem básní, přítomných v autorčiných sbírkách, jsou také „básně – hádanky“³³⁵. Ty se vyskytly již v jejím debutu, avšak ve druhé sbírce jejich počet stoupá. Pod takovými básněmi se nachází v závorce kurzívou uvedené slovo, které má ta která báseň pravděpodobně vyjadřovat: „Hlásky / soukají stříbrnou nit. / Ať se z nich vine a lísá k tichu. / Ať zůstane na chvíli viset / ve vzduchu nasyceném dechem prázdnoty. // (*Poezie*)“³³⁶, nebo: „Vzešla jednou / aby nás přemohla / ve chvíli nestřežených niter / jež přesáhly krátkost dechu // (*Něha*)“³³⁷ a jiné. Stejně přijatelná je však i možnost, že slova v závorkách znamenají pouze názvy těchto básní, jen specificky zapsané pod nimi.

Třetí publikovanou sbírkou je roku 1987 vydaná kniha *Vzduch bez podpatků*. Jestliže pospolitost básní v předchozích sbírkách funguje, v této sbírce se rozpadá. Tradiční oddílové rozčlenění máme ale i zde. V první části knihy nazvané *Odva ha duhy* jsou ještě přítomné rysy předešlé poetiky. Jazykové obrazy hry světla, sluncí, vod a dešťů odkazují k až meditativnímu prostředí, v němž se vedle přirozené tichosti rodí slova a poezie: „Ten hluboký spánek / předtím, než se nadechne / báseň“³³⁸. Právě hra s jazykem, s jeho potenciální významotvorností spočívající v hledání nových spojení (nezletilé hory, rozestlané ticho, rozpovídání úleky apod.) více než v neologismech, zaujala autory doslovu této sbírky Lubomíra Doležela s Nancy Traillovou, citují: „Bronislava píše čistě sémantickou poezii, poezii soustředěnou na tvorbu nového významu“³³⁹. Tamtéž nalézáme i opodstatnění jejich vnímání autorčiny tvorby, které souvisí s emigrací a tedy s odtržením od kontextu mateřského jazyka: „emigrantské básnictví je výrazem jazykového vědomí, které existuje v totální izolaci od sociálního jazykového prostředí, dospívá do nejhlubších hlubin tohoto vědomí [...]. Emigrantská poezie je

³³⁴ Tamtéž, s. 61.

³³⁵ Nejedná se však o nikterak normovanou typologii takového pojetí básně, jde jen o subjektivní charakterizující pojmenování pro tuto práci.

³³⁶ VOLKOVÁ, Bronislava. *Dům v ohni*. München: PmD, 1985, s. 45.

³³⁷ Tamtéž, s. 69.

³³⁸ VOLKOVÁ, Bronislava. *Vzduch bez podpatků*. München: PmD, 1987, s. 18.

³³⁹ DOLEŽEL, Lubomír a Nancy TRAILLOVÁ. Nad poezií Bronislavy Volkové. In: VOLKOVÁ, Bronislava. *Vzduch bez podpatků*. München: PmD - Poezie mimo Domov, 1987, s. 72.

mozková operace, kterou básník/básnířka provádí sám/sama na sobě, protože žádný chirurg široko daleko nezná strukturu jeho/jejího mozku³⁴⁰.

Ve druhém oddílu – *Průsvitný svět* však přichází pluralita námětů a na rozsahu nabývají i jednotlivé básně. Příroda je upozaděována, ustupuje městským ulicím, parkům (*Park Avenue v New Yorku*) a kavárnám (*Kavárna Runcible Spoon, Kavárna Magic Horn*), jež stojí autorce modelem a stávají se poetickým obrázkem k nahlédnutí. Společně s nimi se pak do veršů proplétají i anglická slova naznačující snad působení aktuálního ontologického prostoru: „Big Thirst? Great Value. / Coke. / A liter 78 cents. / [...] / Delicious just for the taste. / Podlaha je bílá / a odpoledne zahřáté sluncem, / židle jsou každá jiná“³⁴¹. Prostředí však není jediným inspirátorem, vedle „městských“ básní je dáno promluvit inspiraci pramenící v poezii F. G. Lorcy (*Na Lorcovský motiv, Variace na Lorcovo téma*, přímo ve verších pak: „Lorcův hlas / doutná nad hořlavým fíkovníkem / v olivovém větru / Kórdoby“³⁴²). Svým pojetím a vyzněním by se však lépe vyjímalý vedle básní předešlého oddílu, případně předešlých sbírek. Zdánlivá nesourodost ale může znamenat také paralelnost existence světa přírody a světa měst stejně jako jednotlivých měst samotných (španělská Kórdoba, Sevilla, americký New York, případně nastíněná Praha) a států na zemi.

Po roce 1989 žije Bronislava Volková střídavě v americkém Bloomingtonu a v Praze. První polistopadové sbírky v češtině jí vycházely ještě v nakladatelství *Poezie mimo Domov*³⁴³ – *Jistá nepřítomnost*, 1990, *Zranitelnost země*, 1992, *Hluchoněmá dlaň*, 1993, výbory pak i v nakladatelstvích jiných – *Roztříštěné světy: vybrané básně z let 1974-1989*, 1995 (Olomouc, *Votobia*), podobně jako bilingvní vydání, vycházející primárně v bloomingtonském nakladatelství *Explorer Editions* – *Proměny/Transformations*, 2000, *Vstup do světla/Entering Light*, 2002, *Ze tmy zrozená/Born out of Darkness*, 2004, *A pít budem ze studní lahodných--*, 2010. Poslední dvě autorčiny publikace, výbor *Vzpomínky moře: sebrané básně z let 1973-2010*, 2011,

³⁴⁰ Tamtéž, s. 71.

³⁴¹ VOLKOVÁ, Bronislava. *Vzduch bez podpatků*. München: PmD, 1987, s. 61.

³⁴² Tamtéž, s. 42.

³⁴³ Polistopadová činnost nakladatelství *Poezie mimo Domov* se v mnohých ohledech stala předmětem kritiky některých literárních vědců. Bylo to především v souvislosti se snahami Daniela Strože, který dal nakladatelský prostor autorům hojně publikujícím v Československu v 80. letech, tedy těm, kteří byli své doby pro „režim“ přijatelní. Ti však byli na rozdíl od exulantů po listopadovém převratu mimo zájem domácích nakladatelů. Kritice se nevyhnula ani tamtéž vydaná poezie Bronislavy Volkové, jejíž sbírka *Zranitelnost země* byla Petrem A. Bílkem vnímaná jako jedna z feminizmu přitakávajících publikací a básně v ní obsažené hodnoceny především stereotypně a bezvýrazně. Srov. např. recenzi: BÍLEK, Petr A. Ach, ony hříšné.. *Nové knihy*. 1993, (27), s. 3. ISSN 0322-922X.

a nová sbírka dosud nevydané poezie *Být stromem, který zpívá/Being a Tree That Sings*, 2016, byly vydány nakladatelstvím Pavla Mervarta v Červeném Kostelci, přičemž poslední jmenovaná sbírka je prvním bilingvním počinem Volkové vydaným v České republice.

6 Cesta domů?

„Už dlouho se chystám mluvit o své cestě domů. Tak do toho. Autem, vlakem, letadlem, cesta domů končí spolehlivě ověřeným pocitem bezdomoví. Žádná země tak intenzivní pocit bezdomoví nevyvolá jako země rodná. Zajisté, ani tak intenzivní pocit domova.“³⁴⁴

– Sylvie Richterová

Specifickým mezníkem se stal listopad 1989, kdy byl umožněn návrat do vlasti. Ne všichni se však měli kam vrátit, a ne všichni jevíli o návrat zájem. Na časté dotazy redaktorů však odpovídaly, a za exilem se ohlédli jak ti, kteří se rozhodli (již svobodně a dobrovolně) zůstat za hranicemi, tak také ti, kteří volili návrat domů. „Když jsem přišla zpátky, každý byl žhavý vykládat mi příběhy z totality a já se cítila taková ochuzená, že tu nejhorší dobu jsem tady nebyla a nemohla to všechno s nimi zažít“³⁴⁵, vzpomíná jedna z respondentek již zmiňované publikace *Ženy mezi dvěma světy*, podobně jako americká exulantka Jiřina Rybáčková³⁴⁶, pro niž byl návrat do vlasti „druhou emigrací“: „Mrzí mě, že jsem tu nemohla být, když umírali moji strýčkové a tetičky a další blízcí, protože na dálku byla tahle loučení někdy těžší, než kdybych je sdílela s ostatními“³⁴⁷.

Návratem do Československa, někdy však až do samostatné České republiky, nedocházelo jen k narušení nově vybudovaných zázemí a založených rodin v zahraničí, ale také ke konfrontaci získaných zkušeností se zdejšími, poněkud zdrženlivým a „zastaralým“ společenským prostředím. „Emigrace je o tom, že se člověk naučí jinému způsobu myšlení“³⁴⁸, a to nejen ve vědeckých a interpretačních oborech, ale také v oblasti mezilidských vztahů, což úzce hraničí s otázkou rovnoprávnosti mužů a žen. Především zde budou domněnky předčeny reálnými vzpomínkami: „Anglie mi velmi přirostla k srdci, jednak přístupem, jednak pomocí, cítila jsem se tam naprosto svobodně, ani ne tak kvůli příležitostem a možnostem profesního vyžití, ale neskonalou tolerancí společnosti a kultury [...]. Když se mě někdo zeptá, co mi tu chybí, odpovídám ‚obyčejná lidská slušnost‘“³⁴⁹. Nebo: „Pro mě [...] bylo obtížné pochopit společnost, která se jakoby

³⁴⁴ RICHTEROVÁ, Sylvie. *Druhé loučení*. Praha: Mladá fronta, 1994, s. 94.

³⁴⁵ FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženy mezi dvěma světy: deset životních příběhů žen, které odešly do ciziny a po letech se vrátily*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 28.

³⁴⁶ Mimo jiné autorka knih *Amerika v zrcadlech* (1996) a *Svět zvaný Amerika* (2004).

³⁴⁷ FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženy mezi dvěma světy: deset životních příběhů žen, které odešly do ciziny a po letech se vrátily*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 64.

³⁴⁸ Tamtéž, s. 153.

³⁴⁹ Tamtéž, s. 152.

chtěla vrátit o padesát let zpátky, navázat na předválečnou nebo poválečnou situaci, přičemž evropský vývoj byl už jinde“³⁵⁰.

V podobném duchu se nese také podnětná otázka Jana Čulíka ohledně (ne)pochopení exilové konfrontace, který se táže, „do jaké míry jsou [...] pokusy absorbovat do české literatury vnější svět pro domácího českého čtenáře skutečně přijatelné – může procesu přizpůsobování jiným kulturním podmínkám rozumět někdo, kdo ho nezažil na vlastní kůži“³⁵¹?

I přes zdánlivé neporozumění dnes existují nakladatelství, věnující pozornost poezii, již nebylo publikování umožněno v době, kdy vznikala. Vedle poezie exilové to byla tvorba vezněných, katolických, spirituálních, nebo jinak originálně smýšlejících básníků. Když pak po roce 1989 radikálně stoupl počet nakladatelství „všeho druhu“, v plánu některých se nacházely i sbírky českých exilových básnířek. Prostor tak byl otevřen jejich tvorbě nové, odložené, ale i již vydané, jak v přetiscích, výběrech, tak souborných vydáních. V pražském *Torstu* byly vydány publikace Vladimíry Čerepkové: *Básně*³⁵² (2001), *Zimní derviš: (básně 2004-2007)* (2008), *Nabíledni prázdná* (2014, sbírka poezie a rozhovory), a Sylvie Richterové: *Čas věčnost* (2003). Olomoucké nakladatelství *Votobia* publikovalo *Roztříštěné světy: vybrané básně 1974-1989* (1995) Bronislavy Volkové, plzeňské *Západočeské nakladatelství* pak sbírku *Ymaka: Hynek Král* (1991) Jiřiny Fuchsové, brněnský *Host* publikoval novou poezii Inky Machulkové: *Neúplný čas mokré trávy* (2006) a *Zamkni les a pojď* (2009). Objevila se také vydání nepříliš komerčně známých nakladatelů, když u třebíčského nakladatelství *Arca JiMfa* vyšly *Měsíce* (1996) Jiřiny Fuchsové, a například u pražského *Artfora* byly vydány *Neviditelné jistoty* (1994) Sylvie Richterové.

Neutichajícimu pocitu nedostatečné výše nákladů těchto (a jiných) publikací snad může dávat za pravdu domněnka Sylvie Richterové, „že umění ztrácí ve společnosti svoji roli tou měrou, kterou ztrácí svou schopnost vyvolat v ní mravní konflikt“³⁵³, a mravní konflikt nepohodlných autorů s totalitní společností v očích čtenářů se po roce

³⁵⁰ Tamtéž, s. 181.

³⁵¹ VACÍK, Miloš (ed.). *Literatura, vězení, exil: [sborník příspěvků z konference "Literatura ve vězení a exilu - vězení a exil v literatuře", konané 29.2.-2.3.1996 v Praze]*. Praha: Readers International, 1997, s. 173.

³⁵² Souborné vydání obsahující sbírky *Ryba k rybě mluví*, ještě z období před exilem, již exilovou *Ztrátu řeči*, přepracovanou podobu *Extra Dry Silence* a rukopisnou sbírku z devadesátých let *Tělesná schránka*.

³⁵³ RICHTEROVÁ, Sylvie. Velká literatura se neobejde bez zrady: Literatura a etika tragédie, žánr minulosti Kýč je nepřítomnost vědomí zla Domácí tabu. *Lidové noviny*. 2000, 13(163), s. 19. ISSN 0862-5921.

1989 začal vytrácet. Richterová se však vyjadřuje i k novému fenoménu porevoluční doby, jímž je přesycenost knižního trhu, a přestože již literatura nepodléhá ideologickému tlaku, „[b]oj o pozornost trhu není pro umělce o nic důstojnější než boj o přízeň politických vládců“³⁵⁴.

Je nutno se však vrátit k poezii samotné. Na rozdíl od zakládání a správy nakladatelství u ní nelze striktně oddělit období „před“ a „po“ roce 1989, jelikož některé autorky zůstaly i nadále v zahraničí, nebo s ním alespoň udržovaly tvůrčí a vědecké kontakty. Ty, které se rozhodly pro návrat, se pak navracely postupně, dříve nebo později v průběhu devadesátých let, v období s rychle se měnící atmosférou.

6. 1 Sbírkky poezie po roce 1989

Zastavím se nyní nad sbírkami nejen vydanými, ale také napsanými po revoluci. Je sice pravděpodobné, že některé básně nebo jejich kontury mohly vzniknout, a vznikaly, dříve a pro svou aktuální podobu byly upraveny. Poezie bojující o své místo ve společnosti mezi početnou, ale nikoli zaručeně kvalitní, literární tvorbou se pohybuje na hranicích originality, svébytnosti, čtivosti, ale také kýče. Když Sylvie Richterová vzpomíná Hermana Brocha³⁵⁵, upřesňuje jeho pojetí kýče jako „nepřítomnost vědomí zla“³⁵⁶. Proto mám na mysli otázku, jak se projevuje (vy)mizení zla v životech a tvorbě autorek po roce 1989. Stále totiž platí, že ne vše co bylo zakázané je pozoruhodné, stejně jako skutečnost, že vyvíjející se autorská tvorba nemusí vždy směřovat „správným“ směrem.

Jestliže se nepodařilo vydat básnické počiny autorů v zahraničí, právě nyní o ně vzrůstal zájem u českých (i nově zde vznikajících) nakladatelů. Nejde přitom jen o nakladatelské příležitosti, ale především o umožněnou tvorbu autorů a autorek samotných. Ve své tvorbě pokračovaly ty (a ti, avšak kvůli zaměření práce zůstaňme u žen), kterým se dařilo publikovat v zahraničí, ale ke slovu se vracely také básnířky, které se po dobu svého pobytu za hranicemi odmlčely. Takovou autorkou je například Viola Fischerová (1935–2010), která časopisecky a rozhlasově debutovala v šedesátých letech v Československu, avšak při svém basilejském a později mnichovském exilu, kam po osmašedesátém odešla, se poetické tvorbě nevěnovala. V 80. letech se ale ke své básnické tvorbě navrácí a od roku 1990 opět publikuje v periodikách a dlouho se nemusí

³⁵⁴ Tamtéž.

³⁵⁵ Jenž byl rakouským (mj. protifašistickým) spisovatelem a esejistou přelomu 19. a 20. století.

³⁵⁶ RICHTEROVÁ, Sylvie. Velká literatura se neobejde bez zrady: Literatura a etika tragédie, žánr minulosti Kýč je nepřítomnost vědomí zla Domáci tabu. *Lidové noviny*. 2000, 13(163), s. 19. ISSN 0862-5921.

čekat ani na publikace tištěné, namátkou *Zádušní básně za Pavla Buksu* (poprvé *Petrov*, 1993), *Odrostlá blízkost* (*Petrov*, 2006), *Divoká dráha domovů* (*Torst*, 1998), *Předkonec* (*Agite/Fra*, 2007) a mnohé další.

Svým způsobem lze hovořit také o odmlčení Věry Linhartové. Její poezie byla oficiálně v knižní podobě vydávána až po roce 1989: *Ianus tři tváří* (*Československý spisovatel*, 1993), *Twor* (překlad z francouzštiny, *Inverze*, 1992), *Intervalles = Mezdobi* (dvojjazyčně, poezie v próze, *Inverze*, 1994). Svým vznikem se však mnohé hlásí ještě do období předexilového, do 60. let, kam spadá datace všech sbírek, které jsou obsaženy v poněkolikaté vydaném souboru *Ianus tři tváří*³⁵⁷ – *Nastolení krále* (1962), *Dům pro mé lásky* (1965) a *Ianus tři tváří* (1966). Ty básně, které vznikaly později, pak musejí být v důsledku autorčina současného primárního tvůrčího francouzského jazyka pro česká vydání překládána. Jedná se tak o jednu z možností adaptace na nové životní prostředí. Věra Linhartová po svém odchodu do Francie v roce 1968 zvolila nový jazyk, čímž se pravděpodobně vzdálila mnohému českému čtenáři, a více než poezii se začala věnovat próze, překladu³⁵⁸ a odborné literatuře.

³⁵⁷ Podruhé *Akropolis*, 2014. V tomto vydání navíc autorka v ediční poznámce podotýká, že některé z těchto básní byly v době jejího exilu publikovány ve *Tváři* (1968), ve sborníku *Podoby II* (1969), případně v antologiích nebo samizdatových opisech (1970–1989).

³⁵⁸ Nejedná se přitom jen o překlady literatury francouzské. V centru autorčina zájmu se již od dob studií objevila orientalistika. Vedle studií asijských jazyků se ve svých vědeckých pracích věnovala japonskému výtvarnému umění (např. doktorská práce *Na bílém podkladě*). Podobné zájmy měla také Milada Součková – nelze přímo říci, zda jejich zájmy souvisejí s exilem či jím byly podporovány, je jen zřejmé, že orientalistika vzbuzující pozornost není ojedinělou záležitostí.

Závěr

„Česká literatura tím, že pronikla na Západ, vospěla – tato velmi cenná etapa jejího vývoje by neměla být zapomenuta.“³⁵⁹

– Jan Čulík

Záměrem práce není jen nabídnutí dalšího pohledu na „vyčleněnou exilovou tvorbu mimo domácí prostředí“, ale nahlédnout na exilovou situaci a tedy i na exilovou poezii jako na možnost přiblížit českou literaturu cizím národům, a také jako na specifickou příležitost básnické inspirace v cizím prostředí. Přestože většina autorek nepobývala v zahraničí dobrovolně, právě skrze jejich tvorbu mohla být česká poezie obohacena o vlivy jiných kultur a naopak. Když Ivan Pfaff hovoří o exilovém intelektuálovi jako o člověku, který „[n]a jedné straně zůstal v době umlčení humanistické kultury, z níž vyšel, jejím uchovatelem, nositelem, hlasatelem, na druhé straně konfrontace exilového intelektuála s jinou kulturou jej přímo předurčovala k tomu, aby vnášel myšlení angažované, nonkoformní české kultury a její světový a životní názor do celospolečenského kulturního vědomí jako jeho integrální, specifickou součást“³⁶⁰, pojmenovává tyto dedukce příslušnými slovy. Stačí se pozastavit nad skutečností, že většina básníků, o nichž je zde pojednáváno působila na zahraničních univerzitách v oblasti jazyka a literatury: Jiřina Fuchsová a Bronislava Volková v Americe, Jarmila Malendová ve Švédsku, Olga Neveršilová ve Švýcarsku a Sylvie Richterová v Itálii. Jejich aktivity související s jazykem přitom pokračovaly v oblasti překladatelství, tlumočnictví i ve výuce na jazykových školách apod.

Je nepopíratelné, že styky s cizími kulturami byly navozovány již mnohem dříve, než v souvislosti s exilem poválečného období, často překládáním zahraniční tvorby, avšak bezprostřední, dlouholetá zkušenost autorek (a autorů) s daným prostředím mohla zapůsobit daleko hlouběji, a mnohdy také zapůsobila. Tato skutečnost je patrná především ve schopnosti adaptace na nový tvůrčí jazyk, v obdivuhodných případech volba (mnohdy nezbytného) bilingvního působení. Přizpůsobení se nebo alespoň snaha poznat nové prostředí a porozumět mu úzce koresponduje s Gadamerovým získáváním horizontu. Jeho pojetí blízkosti a vzdálenosti, ať už fyzické nebo myšlenkové, lze

³⁵⁹ VACÍK, Miloš (ed.). *Literatura, vězení, exil: [sborník příspěvků z konference "Literatura ve vězení a exilu - vězení a exil v literatuře", konané 29.2.-2.3.1996 v Praze]*. Praha: Readers International, 1997, s. 175.

³⁶⁰ Tamtéž, s. 147.

v souvislosti s exilem sledovat: „Člověk, který nemá žádný horizont, nevidí dostatečně daleko, a proto přeceňuje to, co nachází ve své blízkosti. ‘Mít horizont’ naopak znamená, že se neomezujeme na to, co je nám nejbližší, nýbrž dokážeme přes to vyhlédnout. Kdo má horizont, dovede význam všech věcí uvnitř tohoto horizontu správně posoudit podle blízkosti a vzdálenosti, velikosti a malosti“³⁶¹. Mít horizont, neomezovat se jen na jediné stanovisko, na jediný ontologický prostor, jinými slovy otevřít se pozná(vá)ní – to připomíná například přístup k exilu Sylvie Richterové, Bronislavy Volkové i Jiřiny Fuchsové. Obě poslední jmenované autorky vyjadřují vděk české zemi, jež je utvářela a jejíž jazyk se stal jejich mateřským, avšak neméně nalézají pochvalná slova pro svou novou vlast, kde se teprve mohly realizovat ve svých oborech, která jim „otevřela oči“ a nabídla nový pohled (nejen) na rodnou zemi a její kulturu.

Otevřenost nebo uzavřenost vůči novému prostoru bytí lze sledovat i v samotné tvorbě autorek. Ohlédnou-li se nyní za motivy a témata v poezii všech básnířek, pak reakce na nové prostředí mohou být několikery. Jednou možností jsou verše naznačující ochotu se asimilovat – ty se objevují například v poezii Jiřiny Fuchsové („Ameriko / světe známý a nepoznaný / podej mi ruku / a ved’ mne“³⁶²) nebo Jarmily Malendové, přestože jsou příznačnější spíše pro její prozaickou tvorbu. Dalším prostředkem potýkajícím se s cizím prostředím je srovnávání – znázorňované buď paralelními událostmi, místy existujícími „jinde“, jako u Sylvie Richterové („důstojníci kteří měli jiný bordel / [...] / jiný důstojnější bordel / někde jinde“³⁶³) nebo vyzdvižením rozdílů konkrétnějších míst u Malendové (Švédsko vs. československá Morava) či Volkové (Amerika vs. československá Praha). V neposlední řadě je pak vliv cizího prostředí patrný v zakomponování cizích jazyků (příčemž bilingvní tvorba je samostatným fenoménem), buďto do názvů sbírek (*Extra Dry Silence* Čerepkové), oddílů (*Mårbacka* Neveršilové), básní nebo přímo do veršů (včetně pojmenovávání konkrétních měst, parků, řek apod.), ležících paralelně vedle těch českých (Fuchsová, Volková).

Nejednotný je i přístup k jazyku, slovu a vůbec (ne)možnosti literární tvorby. Zatímco na jedné straně stojí mlčení a motivy ticha, související buďto s odcizujícími pocity ve společnosti, s pocity nepochopení nebo s bližším vztahem k tiché přírodě,

³⁶¹ GADAMER, Hans-Georg. *Pravda a metoda I: nárys filozofické hermeneutiky*. Praha: Triáda, 2010, s. 266.

³⁶² FUCHSOVÁ, Jiřina. *Americký baedeker = An American Beadeker*. Los Angeles: Framar Publishers, 1975, s. 17.

³⁶³ RICHTEROVÁ, Sylvie. *Neviditelné jistoty*. Praha: Artforum-Jazzová sekce, 1994, s. 59.

v případě Fuchsové (tematizace zmrtnělého jazyka), Čerepkové (připodobnění k rybám), Volkové (v jejímž případě lze hovořit o niterném soužití lyrického subjektu se stromy). Na straně druhé pak stojí poezie Richterové, Neveršilové a částečně i Volkové, které svou tvorbou pokoušejí možnosti jazyka a slov ve znamení jejich významovosti, sémantičnosti či metaforičnosti.

Samostatným okruhem motivů se jeví identita, případně identifikace. Lyrickými subjekty nebo pozorovanými objekty jsou často postavy nejisté, nespecifikované, vyčleňované a zdánlivě méněcenné, případně alespoň hledající, toulající se (jedná se o postavy Čerepkové, Fuchsové, Machulkové, Neveršilové i Richterové). Potřeba komunikace a společenského uznání často znamená jejich omezování, které podněcuje revoltu, případně sebedestrukci nevzdávajících se jedinců, například u Neveršilové („nemohu ven aniž bych se rozložila / na části a na prvočísla / a tak s tebou mluvím vlajkomluvou“³⁶⁴) a v prvním oddílu *Neviditelných jistot* Richterové. S tím úzce souvisí touha přináležitosti, sdílení osudu nebo hledání opory – té se autorky dovolávají u jiných básníků, spisovatelů (namátkou Oldřich Mikulášek u Čačalové, Jiří Kolář u Richterové ad.) a dalších ikonických osobností především české historie (Sv. Václav u Fuchsové).

Otázka historie navozuje i další motiv, vzpomínky. Nejedná se pouze o připomínky umělců, ale také bezpečně známých míst a často prostorů dětství. K těmto raným časům pak náleží tematizace rodiny a domova. Neméně výrazná je pak tematizace času – nejenže se v důsledku jeho uplývání vzdalují ony vzpomínky a bezstarostná dětská období, ale nabízí také prostor k reflexi minulého a současného. V případě, že čas není v poezii přímo jmenován, bývá navozen střídáním ročních období nebo měsíců (sbírka *Měsíce* Fuchsové, básně Neveršilové a Valeské). V kratších časových intervalech se pak retrospekce a reflexe pojí s ránem, kdy se lyrické subjekty obracejí za uplynulou nocí a za tím co se stalo (Fuchsová, Machulková). Cyklicky se přitom mohou ranní motivy navracet až k ránům v dětství a neomezovat se tak jen na nejbližší minulost.

Vrátím-li se ještě k motivu identity, je nezbytné se pozastavit nad výraznou přítomností vtělování se, proměňování se (obojí příznačné pro poezii Volkové, částečně Čerepkové) nebo personifikace. Promlouvat může opravdu kdokoliv, nejčastěji příroda – stromy, řeky, hory (v poezii Fuchsové, Pražákové).

³⁶⁴ NEVERŠILOVÁ, Olga. *Lahvová pošta*. Los Angeles: Framar Publishers, 1980, s. 7.

Pročítám-li studie a rozhovory básnířek, pobývajících za hranicemi Československa relativně dobrovolně, setkávám se s odmítavým postojem k zobecňujícímu, a jim přisouzenému pojmenování „exulant“ či „emigrant“ a zdráhám se je exulantkami či emigrantkami dále nazývat. Je tak nutné rozlišovat mezi exilem geografickým a vnitřním, pocitovým, a proto cítí-li se někdo jako poutník³⁶⁵, nebo jako nomád³⁶⁶ v cizí zemi, je příhodné to respektovat. Dá se říci, že s existenciálními pocity v cizí zemi souvisí i otázka smyslu a života. Toto je v poezii básnířek tematizováno otázkou po podstatě současnosti a věčnosti. Zatímco některé zastávají důležitost aktuálního ontologického prostoru, tedy toho, v němž se zrovna nacházejí a jsou si vědomy konečnosti života (Volková), jiné svými verši směřují k věčnosti, k budoucnosti související mimo jiné se zachováním jména (Fuchsová, Machulková), v případě Olgy Valeské pak v souvislosti s vírou v Boha.

Závěrečné nastínění možností poezie autorek v souvislosti s návratem domů či setrváním v zahraničí po roce 1989 je kapitola, která by zasluhovala více prostoru než jen stručné pojednání v této práci, proto zde plní jen funkci textu uzavírajícího „cestu za hranice a zpět“. Je přitom zřejmé, že exilová poezie, stejně jako próza patřila po listopadu k vyhledávaným knihám nejen mezi čtenáři, ale i nakladateli. Názory na kvalitu takových publikací, stejně jako na novou tvorbu vznikající až po revoluci se pak přirozeně různí a závisí na individuálním posouzení každého čtenáře a kritika.

³⁶⁵ Sylvie Richterová: „Za exulanta jsem se nikdy nepovažovala. Ani jsem se za něj považovat nemohla, protože když jsem odešla, měla jsem v kapse italský pas. Zároveň jsem však nebyla ani emigrantem, protože když jsem odcházela, rozhodně jsem se nemyslela, že zemi opouštím navždy. Nejspíše bych se definovala jako poutník“. In: RICHTEROVÁ, Sylvie. Česká kultura se často záměrně vystavuje izolaci. *Lidové noviny*, 1998, 11(93), s. 13. ISSN 0862-5921.

³⁶⁶ Věra Linhartová: „Nomád mění místo pobytu na této zemi bez ohledu na ustálené zvyky a dobré způsoby, protože volba místa je pro něj otázkou záliby a vnitřní nutnosti, nikoli otázkou donucení“. In: LINHARTOVÁ, Věra. Za ontologii exilu. 1994. In: LINHARTOVÁ, Věra. *Soustředné kruhy: články a studie z let 1962-2002*. Praha: Torst, 2010, s. 342.

Prameny

Primární literatura

- ČAČALOVÁ, Libuše. *Doteky*. New York: Universal Publishers of Schenectady, 1979.
- ČAČALOVÁ, Libuše. *Popravy a vzkříšení*. München: Poezie mimo Domov, 1991. Nová řada poezie; sv. 53.
- ČEREPKOVÁ, Vladimíra. *Básně*. Praha: Torst. 2001.
- ČEREPKOVÁ, Vladimíra. *Ryba k rybě mluví*. Praha: Československý spisovatel. 1969.
- ČEREPKOVÁ, Vladimíra. *Ztráta řeči*. Kolín nad Rýnem: Index. 1973.
- FUCHSOVÁ, Jiřina. *Americký baedeker = An American Beadeker*. Los Angeles: Framar Publishers, 1975.
- FUCHSOVÁ, Jiřina. *Měsíce*. Třebíč: Arca JiMfa, 1996. [14] s. ISBN 80-85766-70-1.
- FUCHSOVÁ, Jiřina. *Na stéblo trávy*. München: PmD – Poezie mimo Domov, 1978.
- FUCHSOVÁ, Jiřina. *Píseň o řece*. Los Angeles: Framar Publishers, 1979.
- FUCHSOVÁ, Jiřina. *Řeka jménem Acheron*. Los Angeles: Framar Publishers, 1977.
- FUCHSOVÁ, Jiřina. *Ymaka: Hynek Král*. 1. vyd. v ČSFR. Plzeň: Západočeské nakladatelství. 1991. ISBN 80-708-8055-4.
- MACHULKOVÁ, Inka. *Kahúčú*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1969.
- MACHULKOVÁ, Inka. *Kámen komediantů*. München: PmD – Poezie mimo Domov, 1979. Edice bibliofilii.
- MACHULKOVÁ, Inka. *Na ostří noci*. České Budějovice: Krajské nakladatelství, 1963.
- MACHULKOVÁ, Inka. *Neúplný čas mokré trávy*. Brno: Host, 2006. Edice poesie (Host). ISBN 80-729-4191-7.
- MALENDOVÁ, Jarmila. *Sobí barva stesku*. München: Poezie mimo Domov, 1980.
- MALENDOVÁ, Jarmila. *Žně: zápisky československé novinářky*. Göteborg: [s.n.], 1978. 92 s.

NEVERŠILOVÁ, Olga. *Kamenné chůvy*. Vyd. 1. München: PmD – Poezie mimo Domov, 1989. Nová řada poezie.

NEVERŠILOVÁ, Olga. *Lahvová pošta*. Los Angeles: Framar Publishers, 1980.

NEVRŠILOVÁ, Olga a STROŽ, Daniel, ed. *Vzápětí*. 1. vyd. München: PmD – Poezie mimo Domov, 1981.

PRAŽÁKOVÁ, Olga. *Všechnu lásku slunce: verše*. München: Poezie mimo Domov, 1980.

RICHTEROVÁ, Sylvie. *Neviditelné jistoty*. Praha: Artforum-Jazzová sekce, 1994. ISBN 80-85271-16-8.

VALESKÁ, Olga. *Hledání*. München: PmD – Poezie mimo Domov, 1979.

VALESKÁ, Olga. *Vůně našich strání*. Haarlem: Czechoslovak Cultural Club, 1975.

VOLKOVÁ, Bronislava. *Dům v ohni*. München: PmD – Poezie mimo Domov, 1985.

VOLKOVÁ, Bronislava. *Motáky do uší pěny*. München: PmD – Poezie mimo Domov, 1984.

VOLKOVÁ, Bronislava. *Vzduch bez podpatků*. München: PmD – Poezie mimo Domov, 1987.

Sekundární literatura

Publikace

ALBRIGHT, Madeleine Korbel. *Vzkazy domů: příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (emigrace a exil 1848-1989)*. 1. vyd. Praha: Dny české státnosti, 2012. ISBN 978-80-904980-1-3.

BOŘKOVEC, Věra Žanda, ed. *The taste of a lost homeland: a bilingual anthology of Czech and Slovak exile poetry written in America*. Czechoslovak society of arts and sciences, 2002. ISBN 0-9716710-0-1.

ČEREPKOVÁ, Vladimíra. *Nabíledni prázdná*. Vydání první. Praha: Torst, 2014, 114 stran. ISBN 978-80-7215-473-9.

ČERMÁK, Miloš. *Půlkacíř: (Rozhovor Miloše Čermáka s Karlem Krylem)*. 1. vyd, Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0498-X.

ČULÍK, Jan. *Knihy za ohradou: česká literatura v exilových nakladatelstvích 1971-1989*. Praha: Trizonia, 1991. Edice českého jazyka a literatury (Tripolia). ISBN 80-900953-8-0.

DOLEŽEL, Lubomír a Nancy TRAILLOVÁ. Nad poezií Bronislavy Volkové. In: VOLKOVÁ, Bronislava. *Vzduch bez podpatků*. München: PmD - Poezie mimo Domov, 1987, s. 71-75.

FORMANOVÁ, Lucie. *Exilová periodika: katalog českého a slovenského exilu a krajanových tisků vydávaných po roce 1945*. Vyd. 1. Rychnov nad Kněžnou; Praha: Ježek 1999. Libri prohibity. ISBN 80-85996-24-3.

FRÝDLOVÁ, Pavla. *Ženy mezi dvěma světy: deset životních příběhů žen, které odešly do ciziny a po letech se vrátily*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. ISBN 978-80-7106-946-1.

GADAMER, Hans-Georg. *Pravda a metoda I: nárys filosofické hermeneutiky*. Přeložil David MIK. Praha: Triáda, 2010. Paprsek (Triáda). ISBN 978-80-87256-04-6.

HANZLÍK, Jan (ed.). Československá emigrace očima tajných materiálů. In: TÁBORSKÝ, Jan. *Securitas imperii: věnováno památce Marty Fabšičové*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002. ISBN 80-902885-5-3.

HVÍŽĎALA, Karel. *Dialogy*. Vyd. 1. Praha: Torst, 1997. ISBN 80-721-5020-0.

KOŽMÍN, Zdeněk a Jiří TRÁVNÍČEK. *Na tvrdém loži z psiho vína: česká poezie od 40. let do současnosti*. Vyd. 1. Brno: Books, 1998. ISBN 80-7242-001-1.

LINHARTOVÁ, Věra. *Soustředné kruhy: články a studie z let 1962-2002*. Praha: Torst, 2010. ISBN 978-80-7215-392-3.

PAPOUŠEK, Vladimír. *Existencialisté: existenciální fenomény v české próze dvacátého století*. Vyd. 1. Praha: Torst, 2004. ISBN 80-721-5237-8.

PESCHLER, Eric A. (ed.). *Das Kalte Paradies: Emigration - Intergration - Konfrontation*. Frauenfeld: Huber, 1972. ISBN 3-7193-0440-X.

RICHTEROVÁ, Sylvie. *Čas věčnost*. Praha: Torst, 2003. Poezie, sv. 52. ISBN 80-7215-188-6.

RICHTEROVÁ, Sylvie. *Druhé loučení*. Praha: Mladá fronta, 1994. ISBN 80-204-0494-5.

ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa, ed. a KOSTLÁN, Antonín, ed. *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2011. 607 s. ISBN 978-80-200-1915-8.

TÁBORSKÝ, Jan. *Securitas imperii. 9, Sborník k problematice zahraničních vztahů čs. komunistického režimu*. Vyd. 1. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR, 2002. 391 s. ISBN 80-902885-5-3.

VACÍK, Miloš (ed.). *Literatura, vězení, exil: [sborník příspěvků z konference "Literatura ve vězení a exilu - vězení a exil v literatuře", konané 29.2.-2.3.1996 v Praze]*. Praha: Readers International, 1997. ISBN 80-901813-3-3.

VOLKOVÁ, Bronislava. *Být stromem, který zpívá = Being a tree that sings*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2016. 129 stran. ISBN 978-80-7465-192-2.

VOLKOVÁ, Bronislava, VOLKOVÁ, Kateřina, ed. *Bronislava Volková: koláže : knihovna Libri prohibiti 26. ledna - 24. února 2012*. Praha: Knihovna Libri prohibiti, 2012. ISBN 978-80-904778-7-2.

VOLKOVÁ, Bronislava. *Proměny = Transformations*. Praha ; Bloomington : Explorer Editions, 2001. 182 s. ISBN 0-9719130-0-5.

VOLKOVÁ, Bronislava. *The courage of the rainbow: selected poems*. Riverdale-on-Hudson, N.Y.: Sheep Meadow Press, ©1993. x, 103 s. ISBN 1-878818-20-1.

VOLKOVÁ, Bronislava. *Up the Devil's Back: a bilingual anthology of 20th-century Czech poetry*. Bloomington: Slavica, 2008. ISBN 978-0-89357-362-1.

Periodika

BÍLEK, Petr A. Ach, ony hříšné... *Nové knihy*. Praha, 1993, (27). ISSN 0322-922X.

BLAŽEJOVSKÁ, Alena. Tak honem něco vymyslet!. *Tvar*. 1992, 3(14), s. 14-15. ISSN 0862-657X.

ČEKANOVÁ, Markéta. Jiřina Fuchsová: bojovnice za Čechy mimo Čechy. *Xantypa*, 2006, 12(3), s. 82-83. ISSN 1211-7587.

CHALUPOVÁ, Zita. Myslím, že Bůh chtěl mít lidi svobodné. *Katolický týdeník*, 2008 (5). ISSN 0862-5557. Dostupné z: <http://www.katyd.cz/clanky/myslim-ze-buh-chtel-mit-lidi-svobodne.html>.

KUHAR DAŇHELOVÁ, Lenka. Mlčení s básnířkami. *Kontexty*, 2014, 6(2), s. 88-91. ISSN 1803-6988.

MACHULKOVÁ, Inka. Já, beatnička, jsem číslo jedna v Obci spisovatelů!: rozhovor s básnířkou Inkou Machulkovou. *Host*, 2007, 23(5), s. 6-11. ISSN 1211-9938. Dostupné také z: <http://www.casopis.hostbrno.cz/cs/archiv/2007/2-2007/ja-beatnicka-jsem-cislo-jedna-v-obci-spisovatelu>.

RICHTEROVÁ, Sylvie. Česká kultura se často záměrně vystavuje izolaci. *Lidové noviny*, 1998, 11(93), s. 13. ISSN 0862-5921.

RICHTEROVÁ, Sylvie. Člověk nemá kořeny v zemi. *Týden*. 1997, 4(43), 106-108, 110.

RICHTEROVÁ, Sylvie. „Konzument i ‚absolutní relativista‘ riskují nakonec stejné zmarnění...“: rozhovor se spisovatelkou Sylvií Richterovou. *Host*, 2003, 19(4), s. 5-11. ISSN 1211-9938.

RICHTEROVÁ, Sylvie. Otázka pro.../Question for... *Slovo a smysl*. 2008, 4(7), s. 239-242.

RICHTEROVÁ, Sylvie. Velká literatura se neobejde bez zrady: Literatura a etika tragédie, žánr minulosti Kýč je nepřítomnost vědomí zla Domácí tabu. *Lidové noviny*. 2000, 13(163), s. 19. ISSN 0862-5921.

STÖHR, Martin Josef. Zamkni les a pojd': za básnířkou Inkou Machulkovou. *Host*, 2014, 30(5), s. 4-5. ISSN 1211-9938. Dostupné také z: <http://casopis.hostbrno.cz/archiv/2013/5-2014/zamkni-les-a-pojd>.

VOLKOVÁ, Bronislava, ZAHRADNICKÝ, Jan, ed. Sémiotické rozmary Bronislavy Volkové. *Tvar*. 1992, 3(10).

Internetové zdroje

Ještě jsem tady: Inka Machulková. *Česká televize: iVysílání* [online]. 2008 [cit. 2017-03-17]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/1059542845-jeste-jsem-tady/207562253100012-jeste-jsem-tady-inka-machulkova>

Slovník cizích slov [online]. 2016 [cit. 2016-09-22]. Dostupné z: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/>

Slovník české literatury po roce 1945 [online]. Praha: ÚČL AV ČR, 2011 [cit. 2016-09-05]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>

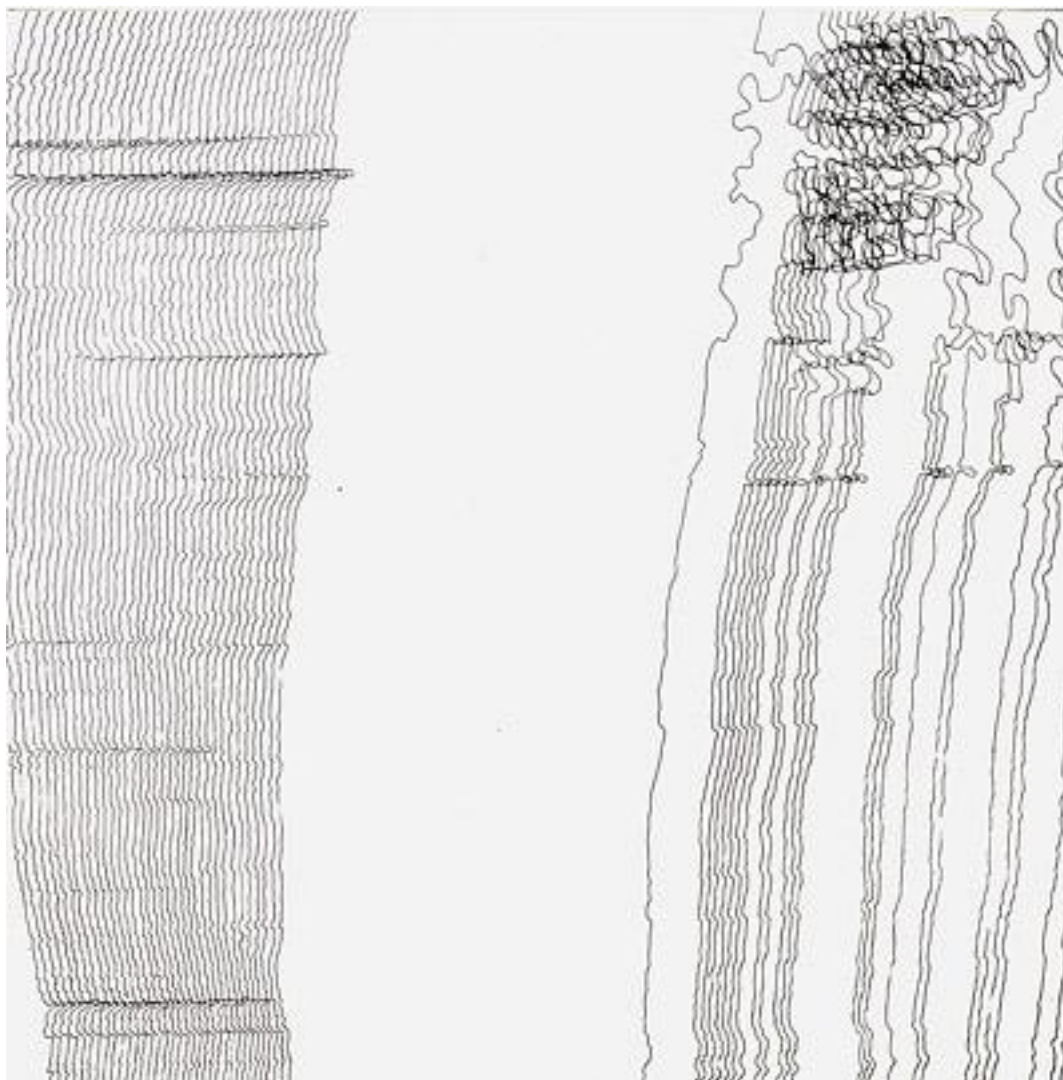
Milan Maur: dílo [online]. [cit. 2017-04-15]. Dostupné z: <http://www.milan-maur.cz/>

Příloha

Obrázek 1: Jiřina Fuchsová – báseň-obraz	79
Obrázek 2: Milan Maur – <i>Kresba stínu 5</i>	80
Obrázek 3: Bronislava Volková – <i>Mystérium/Mystery</i> (2003).....	81
Obrázek 4: Bronislava Volková – <i>Andělé v divadle světa/Angels and the Theater of Life</i> (2000).....	82
Obrázek 5: Olga Neveršilová – <i>Kamenné chůvy</i>	83
Obrázek 6: Sylvie Richterová – <i>Čas věčnost</i>	84
Obrázek 7: Věra Bořkovcová – <i>Chut' ztraceného domova</i>	85

Milan Maur

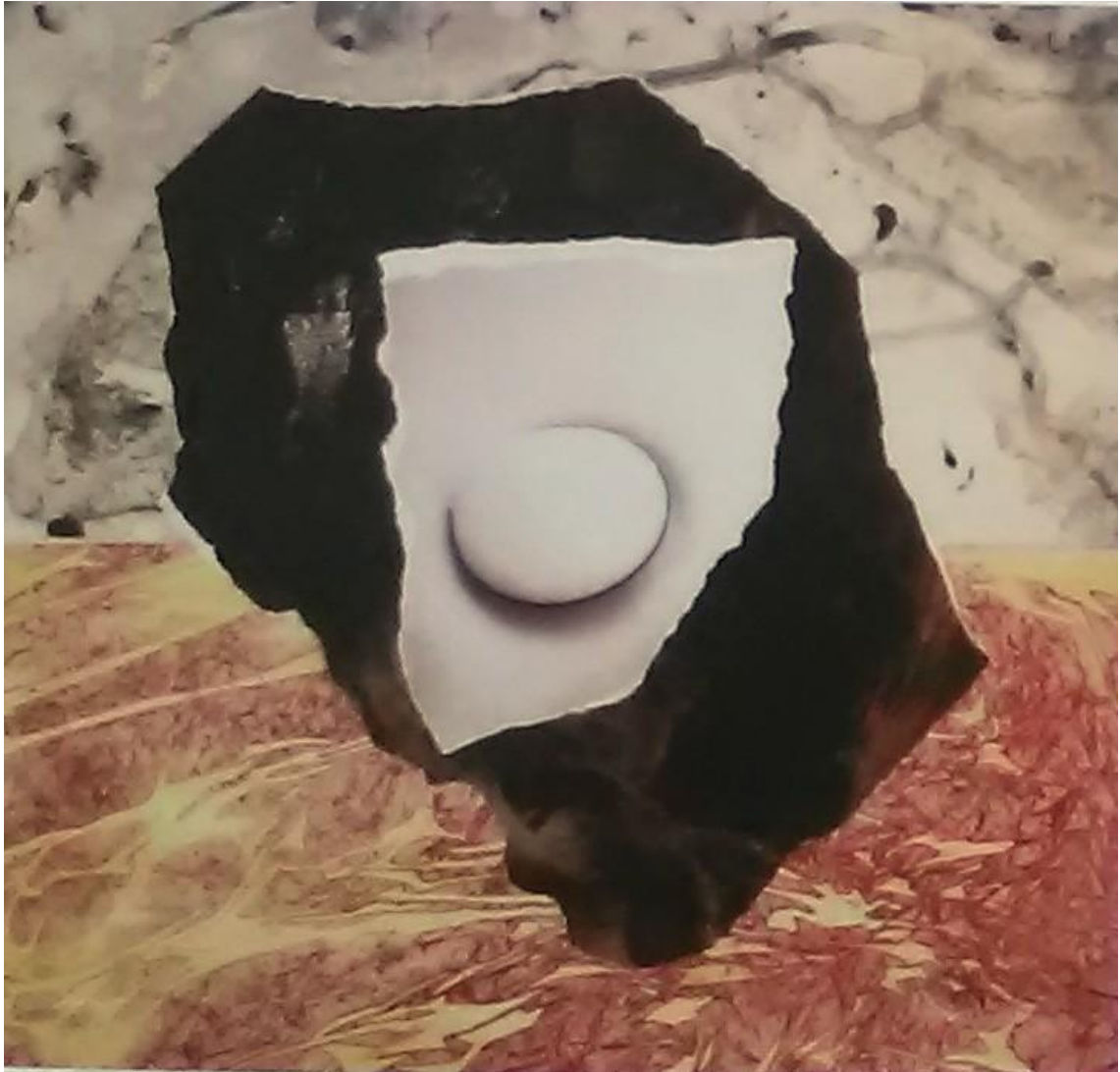
Obrázek 2: Milan Maur – *Kresba stínu 5*

In: *Milan Maur: dílo* [online]. [cit. 2017-04-15]. Dostupné z: <http://www.milan-maur.cz/>

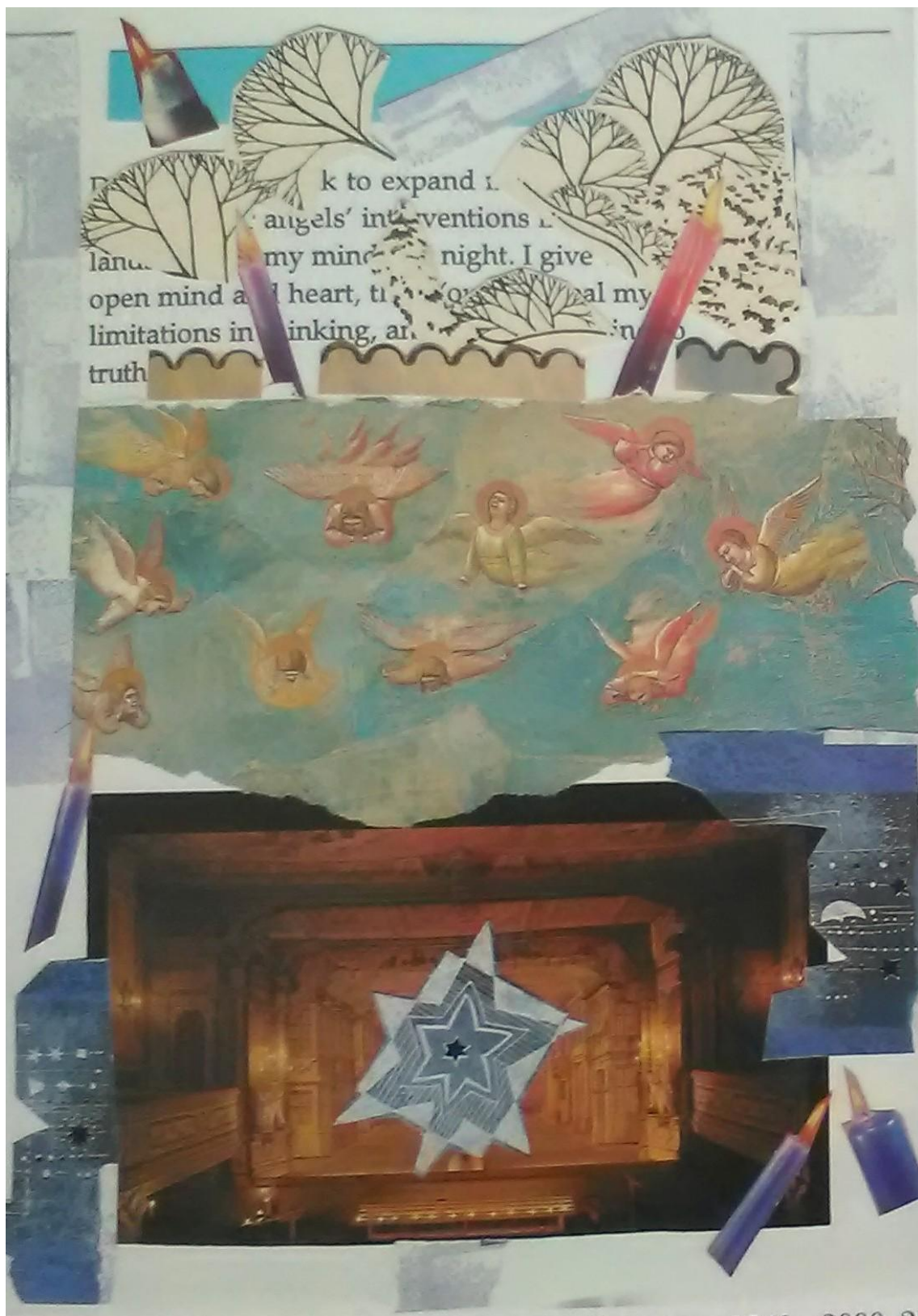
Bronislava Volková

Obrázek 3: Bronislava Volková – *Mystérium/Mystery* (2003)

In: VOLKOVÁ, Bronislava, VOLKOVÁ, Kateřina, ed. *Bronislava Volková: koláže* :
knihovna Libri prohibiti 26. ledna - 24. února 2012. 2012, nestránkováno.

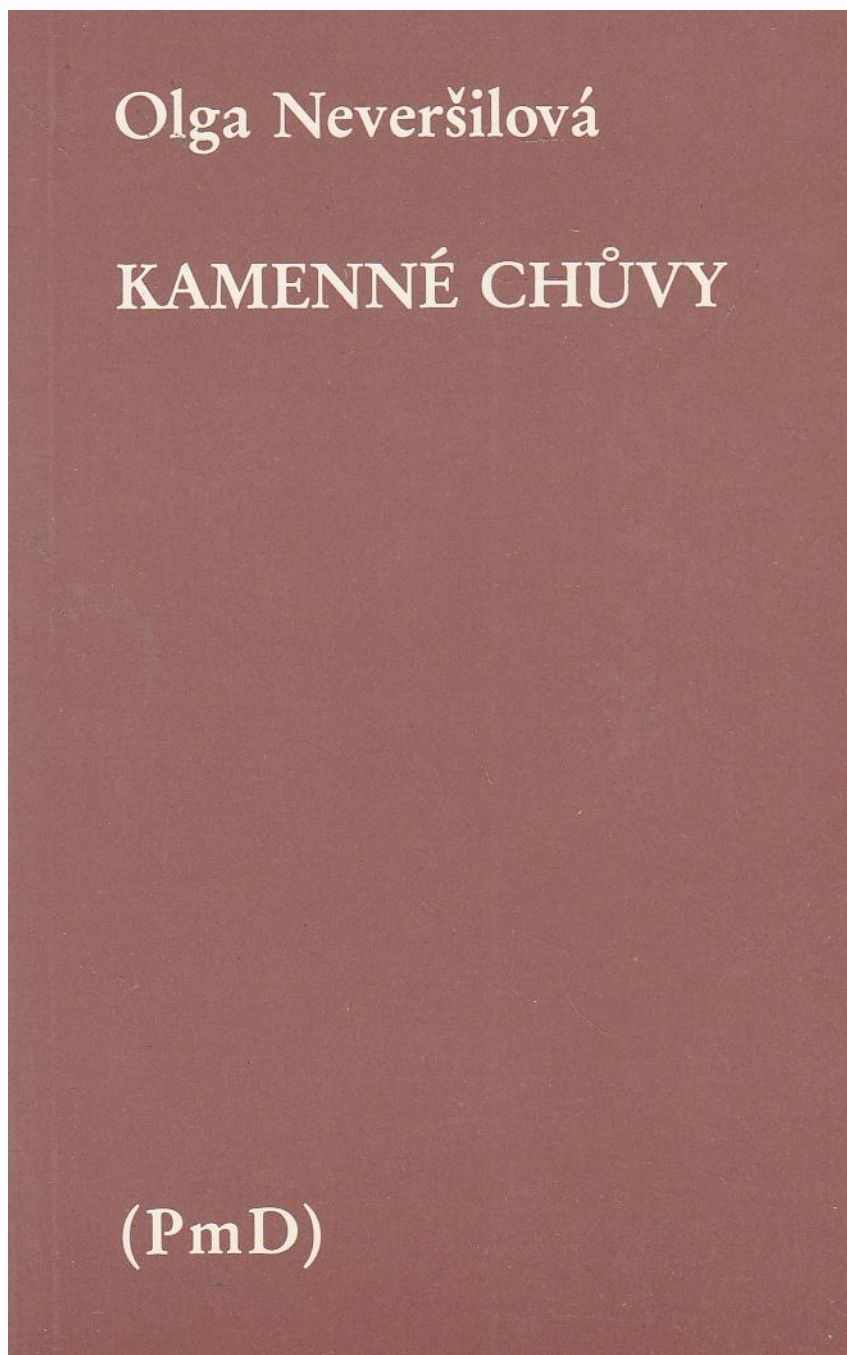
Obrázek 4: Bronislava Volková – *Andělé v divadle světa/Angels and the Theater of Life* (2000)

In: VOLKOVÁ, Bronislava, VOLKOVÁ, Kateřina, ed. *Bronislava Volková: koláže: knihovna Libri prohibiti* 26. ledna - 24. února 2012. 2012, nestránkováno.

Poezie mimo Domov

Obrázek 5: Olga Neveršilová – *Kamenné chůvy*³⁶⁷

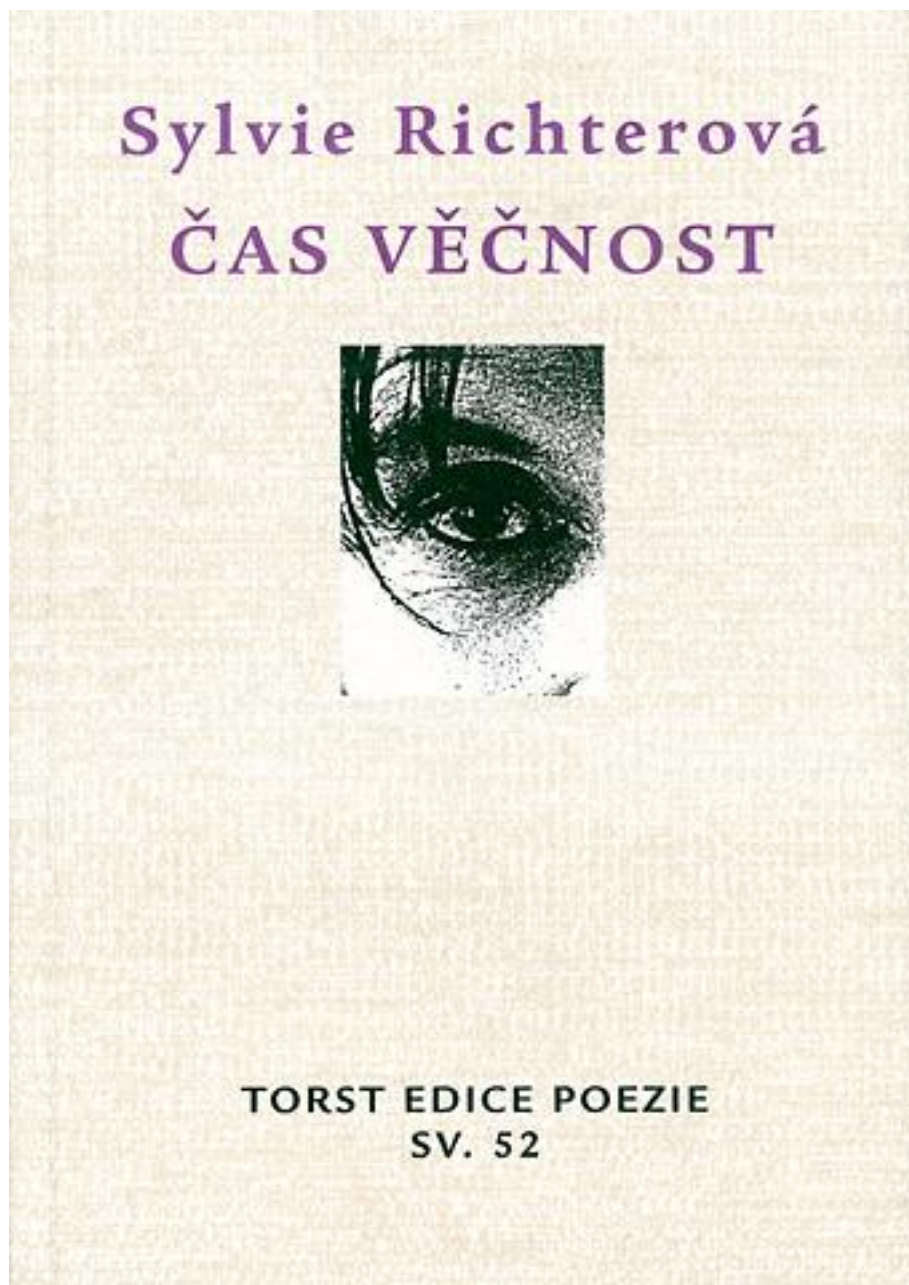

In: NEVERŠILOVÁ, Olga. *Kamenné chůvy*. 1989.

³⁶⁷ Charakteristická grafická podoba sbírek (v různých barevných provedení desek) vydávaných v exilovém nakladatelství *Poezie mimo Domov*.

Torst

Obrázek 6: Sylvie Richterová – *Čas věčnost*³⁶⁸

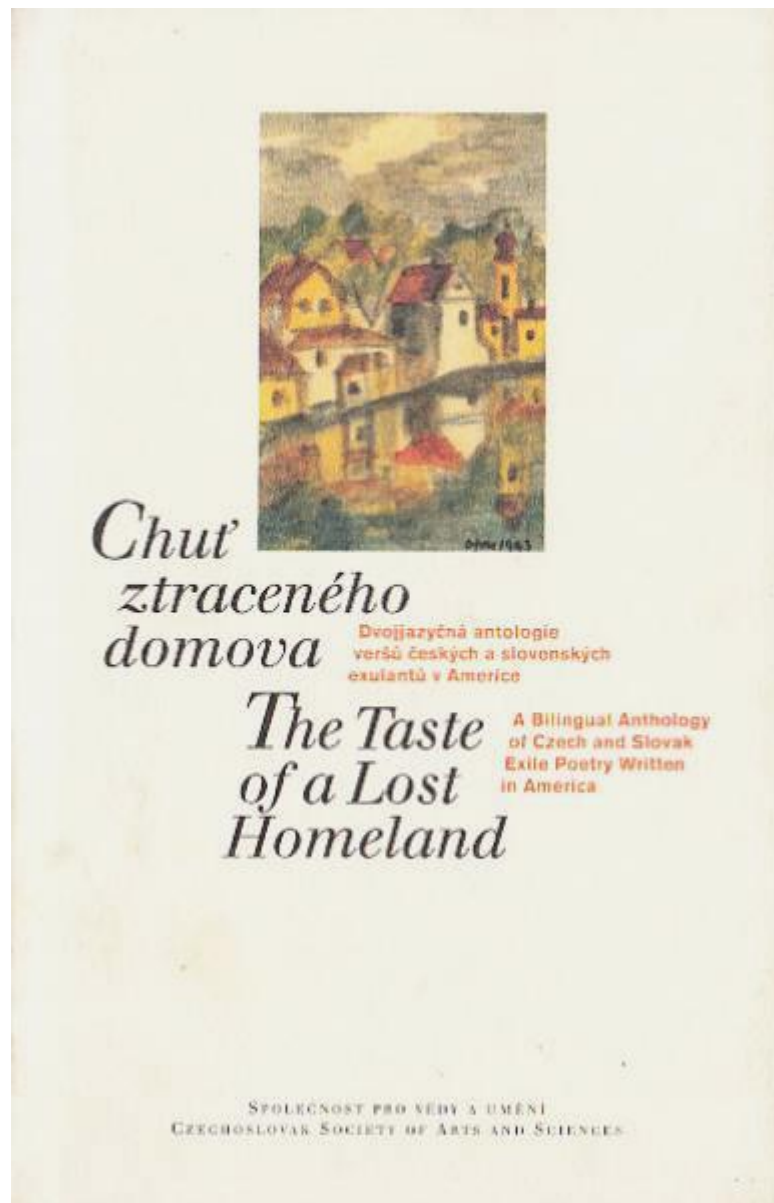

In: RICHTEROVÁ, Sylvie. *Čas věčnost*. 2003.

³⁶⁸ Charakteristická úprava polistopadových sbírek vydávaných v nakladatelství *Torst*, podobně např. *Zimní derviš* Čerepkové.

Antologie

Obrázek 7: Věra Bořkovcová – *Chuť ztraceného domova*³⁶⁹

In: BOŘKOVEC, Věra Žanda, ed. *The taste of a lost homeland: a bilingual anthology of Czech and Slovak exile poetry written in America*. Czechoslovak society of arts and sciences, 2002.

³⁶⁹ Jedna z mnoha antologií (zde navíc bilingvní) přibližujících tvorbu exilových autorů a autorek.